

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

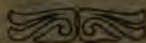
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Harvard Depository
Brittle Book

UIT DE GESCHIEDENIS DER
GEREFORMEERDE KERKEN.

VUREN — HERWIJNEN — OMMEREN — TIEL

==== 1835—1853 ====

DOOR

Dr. G. KEIZER,

V. D. M. TE TIEL.

TWEDE VEEL VERMEERDERDE DRUK.

KAMPEN — J. H. KOK — 1905.

943
Ref. 346
K280

943
Ref. 346
K280

VUREN'S KERKJE MET SCHOUWENBURG'S WOONKAMER.

UIT DE GESCHIEDENIS DER GEREFORMEERDE KERKEN.

VUREN — HERWIJNEN — OMMEREN — TIEL

==== 1835—1853 ====

DOOR

Dr. G. KEIZER,
= V. D. M. TE TIEL.

TWEEDE VEEL VERMEERDERDE DRUK.

KAMPEN — J. H. KOK — 1905.

943
Ref. 346
K28u

„In 't verleden ligt het heden;
In het nú, wat worden zal.“

Op de vergadering van 8 Juli 1903, van de leden der Geref. Kerk te Tiel, waar gesproken werd over de viering van het gouden jubileum der Gemeente, werd onder meer de wensch uitgesproken een overzicht van de geschiedenis onzer gemeente in druk te bezitten, en aan mij werd verzocht daarvoor zorg te willen dragen. Toen ik mij daartoe aan den arbeid zette, stond ik verbaasd over den rijkdom van ons archief, en begreep hoe langs hoe beter dat de geschiedenis onzer Gemeente niet alleen van plaatselijk belang was, maar een zeer belangrijke bladzijde zou' zijn in de geschiedenis der »Gereformeerde Kerken» in het geheel. Ook verstond ik nu, hoe onze Gemeente op dien eigenaardigen naam was gekomen, waarop zij vooral vroeger lag en waarvan de vroegere kerkeraad, naar luid der acta, zich ook wel bewust was. Ja mij bleek, dat juist bekendheid met onze eigenaardige geschiedenis, een weldaad voor de Gemeente zoude zijn. Daarom breidde de kleine schets, die ik mij aanvankelijk had voorgesteld, allengskens uit tot een klein boekske. Het »Tijdschrift voor Gereformeerde Theologie», heeft dat deel van de historie onzer Gemeente, dat in ruimeren kring verdiende bekend te worden, in zijn afleveringen van den elfden jaargang opgenomen. Ik heb opzettelijk zeer weinig geput uit de mondelinge overlevering, maar steeds ter wille der objectiviteit uit de acta der kerkeraadvergaderingen of uit andere, op schrift gestelde, bescheiden. Waarom ik de familie van wijlen Ds. F. H. Donner dankbaar ben in dit boekske het portret van »onzen geestelijken Vader» te mogen plaatsen, zal de lezer verstaan. Overtuigd van de waarheid van het motto hier boven, ben ik dankbaar dit zooveel tijd eischende werk te hebben mogen volbrengen, medc tot heil der Gemeente, die ik dien in het Evangelie. Daartoe zegene dan ook de Heere der Gemeente dit geschriftje.

TIEL, Dec. 1905.

DR. G. KEIZER.

VOORWOORD BIJ DEN TWEEDEN DRUK.

Ik had niet durven verwachten, dat de Uitgever van dit boekje reeds binnen een half jaar met het verzoek tot mij zou komen om een herdruk er van te willen bezorgen. Gaarne voldoe ik aan zijn verlangen. Want, waar de eerste druk zijn ontstaan dankte aan de wensch mijner Gemeente, uitgesproken bij de gelegenheid van haar gouden jubileum, om een overzicht van haar geschiedenis in druk te bezitten, daar biedt deze tweede druk mij een ongezochte gelegenheid om aan den wensch te voldoen, eenmaal te kennen gegeven door de partic. syn. van Gelderland, gehouden te Tiel, in 1902. Deze synode werd toen door mij geopend met een rede, die het korte overzicht inhield der openbaringsgeschiedenis van eenige kerken, ressorteerende onder de classis Tiel. De voorzitter verzocht mij deze korte rede te publiceeren. Ook prof. P. Biesterveld, 'een der redacteuren van het „Tijdschrift voor Geref. Theologie“, vroeg mij of ik mijn historische schets niet voor het genoemde tijdschrift af zou willen staan. Wjl ik meende, dat mijn kort overzicht niet belangrijk genoeg was, om afzonderlijk gepubliceerd te worden, zoo kon ik aan dit vereerend dubbel verzoek niet voldoen. Nu wordt mij ongezocht de gelegenheid geboden, aan die wenschen te voldoen, en ik ben dan ook blijde, genoemd overzicht in het gezelschap te kunnen brengen, waarin het behoort. Zoo laat ik het dan nu in eenigszins gewijzigden en uitgebreiden vorm aan den eersten druk voorafgaan.

Toch is er nog een andere reden waarom ik het voorstel van den wakkeren uitgever gaarne aannam. De kleine kerk van Vuren is door alle onze kerken, dank zij de beide circulaires verleden jaar namens de classis Tiel ten behoeve dezer kerk aan alle kerkeraden der Gereformeerde kerken gezonden, bekend geworden. De meeste kerken hebben gehoor gegeven aan onze dringende bede en . . . Vuren is geholpen. Ongeveer duizend gulden werd ontvangen. Men beschouwe de vermeerdering van dezen druk dan als een dankoffer, dat wij voor al die hulp bieden. Een reproductie

van een photo, genomen van het oude kerkje, dat dra door een nieuw vervangen zal zijn, versiert deze uitgave.

Wat bijna alleen van belang was voor de huidige kerk van Tiel, is thans weggelaten.

Een herinnering aan hetgeen den Vaderen der Scheiding, voor nu ruim zeventig jaar is aangedaan, werpt mede een eigenaardig licht op het gebazel over verdraagzaamheid, dat voor eenige weken overal gehoord werd uit den mond der geestelijke kinderen, wier vaders ook bazelden over verdraagzaamheid, maar die haar zoo eenzijdig beoefenden en zoo allergeest toepasten wanneer het de FIJNEN gold.

Dat die herinnering wat opgefrischt worde! En ik zal mij ruimschoots beloond achten.

TIEL, Juli 1905.

DR. G. KEIZER.

VUREN.

12 JULI 1835.

In den gevel van de beide kerkgebouwen der Nederlandsch Hervormde kerk te Vuren en te Dalem, twee dorpjes, ten Oosten van Gorkum gelegen langs den dijk der rivier, prijkt een groote zerken steen met het volgende opschrift: »Den Christenen van Vuren (van Dalem) tot een oefenschool van geloof, hoop en liefde”. Naar dit opschrift te oordeelen zou men eerder meenen hier met een »Nutsgebouw” te doen te hebben, dan met een kerkgebouw eener Gemeente, die toen nog leefde in het verband der aloude Gereformeerde kerk in Nederland. Zeer zeker is dit opschrift eene bijdrage ter kenschetsing van den geest des tijds, waarin deze gebouwen gesticht werden. De burgers van Vuren schenen echter wat hardleersch te zijn geweest en geen erg groote vorderingen gemaakt te hebben op deze oefenschool in de bij uitstek Christelijke deugden: geloof, hoop en liefde. Want Vuren was in de eerste helft der vorige eeuw berucht om zijn goddeloosheid. Drinken, vloeken, spelen en vechten maakten de bevolking gevreesd en gehaat. Toch had de Heere ook hier van de Zijnen. Maar dit schenen juist zeer onwillige leerlingen te zijn, die maar geen lust hadden op deze oefenschool te gaan. Zij beminden de waarheid en gingen, gelijk zoovele der ware Hervormden door heel ons land deden, des Zondags naar heinde en verre om een prediker

te hooren, die naar den geest der Heilige Schrift sprak. Nu konden deze enkelingen te Vuren niet tot de minst bedeedden gerekend worden. Want immers van over de groote rivieren de Waal en de Maas, was het liefelijk geklank van een Evangelie naar de Schriften tot hun oor doorgedrongen. In Pouderoyen stond destijds Ds. G. F. Gezelle Meerburg, die evenwel in 1834, door den invloed van zijn studievriend Scholte, het beroep ontving en aannam van Almkerk. In hetzelfde jaar kwam de geweldige prediker J. van Rhee, van Bekerke (classis Middelburg) naar Veen (classis Heusden). Als het grootste voorrecht echter beschouwden deze liefhebbers van de rechtzinnige leer dat — hoewel door twee machtige stroomen van hen gescheiden — toch niet al te ver van hen Hendrik Peter Scholte, in Doeveren, Genderen en Gansoyen, des Zondags predikte. Er gingen dan ook immer van Vuren onder diens prediking, ook nog en niet minder, nadat Scholte en met hem het grootste deel zijner Gemeente, zich afscheidde van de Besturen der Hervormde kerk en van allen, die deze Besturen gehoorzaamden". Scholte was afgezet en in den winter van 1834 gedwongen zijne woning te verlaten, in weerwil van de ziekte zijner vrouw. De kerkgebouwen werden voor hem gesloten. Maar wat nood! Dan maar vergaderen in de schuren, desnoods in de boomgaarden. De Kerk des Heeren is daar, waar de Gemeente vergadert in getrouwheid aan Gods Woord. Het ging ook hier als bij de eerste Christen Gemeente. De vervolging, de verstrooiing bevorderde de uitbreiding van Gods Koninkrijk. Scholte predikte alom in schuren en huiskamers en waar maar een goede gelegenheid werd geboden. De broeders van Vuren, staande aan deze zijde der wateren, riepen tot den Evangeliedienaar

aan gene zijde, werkende in het land van Heusden en Altena: Kom over en help ons. En hij kwam over en predikte te Vuren den 12 Juli 1835 in de open lucht. Het was, o schande voor het liberale Nederland dier dagen, het was de tijd der hagepreeken in de eerste helft der 19de eeuw. In zulke vergaderingen werd meermalen de doop bediend aan kinderen der geloovigen. Hier kwam nu de kerk weder tot openbaring, die naar Gods Woord in leer en regeer wenschte te leven. De leden kwamen geregeld iederen rustdag te zamen en bovendien nog eenmaal per week. Zij genoten wel niet dikwijls het voorrecht om een leeraar in hun midden te zien, maar dan ging een ouderling voor. De inwoners van Vuren, die geoefend waren geworden in de trits van die heerlijke Christelijke deugden, zagen met blijdschap aan, hoe lief deze lieden elkander hadden. Toch niet, zij bleken zelfs zeer weinig vordering in haar beoefening gemaakt te hebben, want zij ontstaken in bittere vijandschap tegen de »Afgescheidenen". De vervolging van de zijde des volks werd fel en wreed. Des volks, daarmede bedoelen wij niet het gepeupel; natuurlijk wanneer de volkswoede uitbarst dan wordt in de deftige couranten wel beweerd dat het grauw in baldadigheid uitbreekt. Maar wie schuilen immer bij zulke uitbarstingen van de volkswoede tegen de fijnen of Christelijken, hoe zij in verschillende tijden ook genoemd mogen worden, achter dat grauw? Waarom moest een der gescheiden broeders in Vuren van den steenoven gejaagd worden en het dorp verlaten, wilde hij niet van honger omkomen, waar hij nergens werk konde bekomen? Schoenmaker van Meeuwen, de vader van den huidigen ouderling B. van Meeuwen, zag bijna al zijn klanten henen gaan en heeft den nood zoo hoog zien

klimmen in zijn gezin, dat er geen brood meer in huis was. Maar dan bevestigde de Heere het woord, dat van »uitkomst geven" spreekt. Zeker, het gepeupel dat maakte getier en ketelmuziek rondom de plaats waar men vergaderde, maar de geschiedenis heeft immer bewezen en de huidige vijandschap bewijst het nog, dat de vervolging niet van onderen af opwoelt, maar van boven af de benedenste lagen van het volk beroert.

Met de vervolging van het volk ging dan ook die der regeering gepaard of liever nog, zij ging meestal aan de eerstgenoemde vooraf en was de reden waarom het volk zoo vrijmoedig en ongegeneerd de Afgescheidenen dorst te plagen en lastig te vallen. De justitie werkte met beboetingen en inkerkeringen. Betaalden de geloovigen de boete, dan konden zij zeker zijn, dat heel spoedig meerdere en hoogere volgden. Er is voor duizenden in de schatkist gestroomd, geld bijna immer afkomstig van boeren en burgers uit den kleinen middenstand. Daarom waren er dan ook velen, die de boeten niet betalen konden en dan werden zij ingekerkerd. Uit Vuren hebben vier broeders te Tiel gevangen gezeten, in de gevangenis onder het stadhuis. Twee broeders, Klaas van der Linden, diaken, en Jan Schouwenburg, de man, die zijn huis tot vergaderplaats geleend had, hebben zes maanden achter slot en grendel doorgebracht. Wij bezitten van hen nog twee brieven, geschreven van uit de gevangenis, d.d. 27 Februari 1837, en 10 Maart 1837. Dat zijn in een woord prachtige brieven, gericht aan de vrouw en ouders van Klaas van der Linden. Uit deze brieven spreekt groote Schriftkennis, een zeer gezonde opvatting der waarheid, een blijde, vaste geest. Zij roemen waarlijk in de verdrukking. In de gevangenis werd

hun, gelijk wij later uit de geschiedenis van Tiel merken, verkwikking geboden door een broeder en zuster, die aldaar woonden. Nauw waren deze broeders ontslagen of weer werden twee broeders gevangen gezet uit Vuren, onder wie een ouderling der gemeente. Deze broeders heetten Jan Walraven en Kornelis Nieuwenhuijzen. De grootste kwelling evenwel voor de Afscheidenen was het ruw geweld waarmede de militairen tegen hen optraden. Eens toen Nieuwenhuijzen in zijn woning was en bad voor zijn eten, ontving hij van een dragonder, waarschijnlijk bij hem ingekwartierd, een geduchte sabelslag. De oudsten in enkele onzer gemeenten, waar de vervolging het heftigst was, weten nog wel hoe het ons niet toegelaten werd in onze boomgaarden bijeen te komen. Hoe dan de krijgers kwamen met hun uitgetrokken zwaarden, alsof er een oproer gedempt moest worden. Hoort hoe Ds. J. van Haeringen, pred. te Genderen, zijne gemeente toesprak op 1 Nov. 1904: »Ge herinnert u nog die ruwe officieren, die met bijlen uwe deuren forceerden. Ge kent die vreeselijke bedreiging, die waarschijnlijk aan een uwer broederen het leven gekost heeft. Kortom, gij allen weet van de geldboeten en de inkwartiering, van al de kwelling en het leed, die hier nog jaren hebben nagewerkt". Deze woorden zijn van toepassing op Vuren, Herwijnen en vele gemeenten, dateerende uit de eerste jaren der Scheiding. Toch is het kleine gemeente van Vuren niet door den druk ondergegaan. Zij bleef vergaderen in het huis van Jan Schouwenburg, die deswege, gelijk ik boven zeide, gevangen gezet is te Tiel. Diens woning is van dien dag af het kerkgebouw van Vurens gemeente geworden. Toen ik als deputaat der classis de eerste maal te Vuren kwam, werd mij het kamertje gewezen, waar Jan Schouwen-

burg bijna heel zijn leven had gewoond; een kamertje zeer klein, met de meest elementaire hulpmiddelen; één bedstede, één kast in den muur en een hok onder de bedstede dienende voor aardappelkelder. Wanneer deze bladzijden gedrukt zullen zijn, zal het oude huis van Schouwenburg, met zijn eigen klein kamertje, wellicht reeds afgebroken zijn en dank zij de milddadigheid veler kerken, die gehoor gaven aan onze circulaires van Juni 1904 en Januari 1905, een doelmatig nieuw kerkje op de oude plaats verzezen zijn, en toch zal ik niet vergeten wat in mijne ziele omging, toen ik dit plekje gronds zag. Voor Vuren wenschte ik de herinnering te bewaren, mede door den afdruk eener photographie, genomen van het uitwendige van het oude kerkje en het inwendige van Schouwenburgs eenig woonvertrekje. In Ps. 84 : 4, waar gezongen wordt »Zelfs vindt de musch een huis», beluisteren wij het verlangen van den dichter om dicht bij de altaren zijns Gods te wonen, hij schijnt de voorrechten dezer vogeltjes te benijden. Schouwenburg heeft als een dorpelwachter in zijn stulpje, een zwaluwnestje gelijk, gewoond bij het huis, waarin hij met de Gemeente, voor welke hij geleefd en gebeden heeft, iederen rustdag verkeerde.

De Gereformeerde kerk in Vuren is tot op dezen dag zeer klein gebleven. Ten Westen ligt de vrij sterke kerk van Gorkum, ten Oosten de eveneens aanzienlijke en oude kerk van Herwijnen. Toch heeft ook God haar staande gehouden tot op dezen dag. En zeker was het tot blijdschap van de Gereformeerden van Vuren, dat in de laatste jaren een predikant in de Ned. Herv. Kerk gekomen was van de orthodoxe richting. In Ds. C. v. d. Voort van Zijp trad in de »Oefenscholen» van Vuren en Dalem een Evangeliedienaar op, die vlak staande tegenover den opper-

vlakkigen geest van het »Nut», in de Gereformeerden van het »kleine kerkje», hoewel kerkelijk van hem gescheiden, broeders naar den geest zag.

In Vurens kerkje werd iederen Zondag het Evangelie gebracht aan de kinderen op de Zondagsschool. Op Pinksteren 1902 had de Zondagsschool »De Zaaier» het groote voorrecht haar zilveren feest te vieren. De dankbare leerlingen boden ter herinnering aan de ouders en vrienden der kinderen een kleine artistiek uitgevoerde kaart aan, ontworpen door Ds. v. d. Voort van Zijp. De voorstelling van deze kaart zij de profetie van de toekomst dezer kleine gemeente. Wij lezen boven de woorden: »Omdat gij in 't geringste getrouw zijt geweest, zoo wees over tien steden gesteld,» Luk. 19 : 17b. Links verrijst het oude kerkje, over haar gaat de zon op, haar stralen uitschietend. Zoo worde de Gereformeerde kerk van Vuren door God meer en meer tot een licht gesteld in het midden van haar dorp. Na zeventig jaar verblijde zij zich over des Heeren daden en betuige dat zij niet tevergeefs geleden en gestreden heeft.

HERWIJNEN.

1835.

In het eerste jaar der Afscheiding kwam ook direct in het vreedzaam dorp Herwijnen beweging op kerkelijk gebied en dra kwam hier de Gereformeerde kerk tot openbaring. Van de zijde der inwoners van het dorp hadden de gescheidenen hier weinig te lijden. Maar des te meer van den kant der Overheid. In iedere vergadering verscheen de veldwachter Gijsbert Meijnen, om te zien of er ook meer dan 20 personen tegenwoordig waren. Zoo zulks het geval was, dan volgde proces-verbaal en niet lang daarna werd een vonnis geveld door de rechtbank van Tiel, die daarop schijnbaar evenzeer belust was als die van Gorkum. Meestal werden de geverbaliseerden veroordeeld tot min of meer aanzienlijke geldboeten. De boete was het zwaarst en het vonnis het strengst voor de voorgangers der gemeente en voor hen in wier huizen deze „ongoorloofde” vergaderingen gehouden werden. Zoo werd Willem de Bruin nog tot gevangenisstraf veroordeeld en derhalve in den kerker geworpen te Tiel, alleen omdat hij 1½ jaar geleden in zijn huis een vergadering gehouden had, van meer dan twintig personen. Waarom, zoo zouden we na meer dan een halve eeuw vragen, die proces-verbalen en vonnissen, waar in Herwijnen en op zooveel andere plaatsen de orde en rust in de dorpen en steden in het minst niet verstoord werd door de samen-

komsten dezer broeders? Het was en is de oude geschiedenis. Haat van de zijde der wereld tegen de zuivere leer en prediking des Evangelies. De orde werd inderdaad door deze samenkomsten meermalen verstoord; maar hoe? Juist als in onzen tijd in Rusland dikwijls het geval is: de militairen en de politie waren de personen die alles op stelten zetten en te hoop deden loopen. Dronken agenten, vloekende officieren en scheldende soldaten gaven door hun optreden den indruk alsof er oproer was, terwijl de vermeende oproerlingen zelf meestal niets anders deden te midden van het tumult dan samen een psalm zingen of zoo het gepeupel zulks toeliet, droevig te moede, doch bedaard en gelaten, uiteen gaan. De burgemeester van Herwijnen had niets geen last van die vergaderingen der broeders. De dorpsbewoners lieten deze medeburgers, waarvan zeer vele achtenswaardige ingezetenen waren, stillekens hun gang gaan. Maar ziet, Zijn edelachtbare vond het toch wel eens interessant, wel eens aardig om ook eens dragonders te ontbieden. Edoch, die ruwe klanten zouden niets te doen hebben gehad in Herwijnen. En toch hij wilde dat spelletje ook wel eens zien. Daarbij, hij haatte de fijnen. Op publieke plaatsen luchtte hij dien haat. Natuurlijk kon hij proces-verbalen opmaken, ze laten beboeten, zich er in verheugen, dat Tiels rechtbank ijverig vonniste, maar ze min behandelen, ja daarvoor kon hij eigenlijk geen gelegenheid vinden en daarnaar toch dorstte hij. Maar als aristocraat wilde hij ook op aristocratische wijze min zijn. Ieder openbaart zijn haat of minheid op zijne wijze, het volk ruw en onbemaneld, maar een burgemeester moet dat doen overeenkomstig zijn adeldom en achtbaarheid. Bij een burgemeester past zoo ongeveer een dragonnade. Als hij die maar eens in het leven roepen

kon. Daartoe behoorden dan eerst dragonders te komen. Dus dragonders ontboden! Maar verder behoorde er nu ook te zijn een »ongoorloofde» vergadering. Die zou er ook wel komen. Want de afgescheiden broeders, Gode meer gehoorzamende dan de menschen vreezende, vergaderden naar des Heeren bevel op den 21sten Mei. De onmisbare veldwachter, getrouwe dienaar en satelliet van den burgemeester kwam weer in de vergadering en gelastte de gemeente uiteen te gaan in naam der Overheid. De gemeente wenschte hare gewone samenkomst te houden en was niet genegen uiteen te gaan. De veldwachter verontwaardigd over zooveel eerbied voor God, en zoo weinig voor den burgemeester, dreigt met de dragonders. De voorganger ouderling zeide, dat zij voor geweld zouden bukken en geen middel tot verzet zouden aanwenden, omdat zij geen vleeschelijke wapenen tot hun sterke arm hadden. De veldwachter vertrok en de burgemeester, wakende voor de rust en de orde en voor de handhaving der wet, kwam met dragonders om tumult en wanorde aan te richten. De dappere helden grepen mannen en vrouwen en wierpen die met ruw geweld uit de deur, zelfs den eigenaar. Nu bleven zij op het erf staan, en daarom werden de zwaarden getrokken en met het platte van den sabel op de vergaderden ingeslagen. De »ongoorloofde» vergadering werd uiteen gedreven en de heeren dragonders vergaderden nu in hun stede op deze plaats, al vloekende en jenever drinkende. De edele en achtbare burgemeester had zijn roeping vervuld, de handhaving der orde en wet. De vromen vervulden ook hunne roeping en vergaderden des middags op een andere plaats.

In het jaar 1836 zijn onderscheiden broeders uit Herwijnen beboet. *Johannes van Zee, Dielis van Zanten, Pieter*

HET INWENDIGE VAN SCHOUWENBURG'S
WOON- EN STERFKAMER.

de Bruijn en Jacob Maas, werden meermalen gevonnisd door de rechtbank van Tiel en wel in de zittingen van 27 Augustus 1836 ; 3 Nov. 1836 ; 24 Nov. 36 ; 29 Dec. 36 ; en van den 11 Mei 1837. Dezen broeders werd evenwel later bij koninklijk besluit voor een gedeelte kwijtschelding geschonken van de boeten. Daartoe was door hen een verzoek ingediend. Het antwoord daarop luidde :

WIJ WILLEM II, BIJ DE GRATIE GODS, KONING-
DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU,
GROOT HERTOG VAN LUXEMBURG, enz. enz. enz.

Op aan ons ingediende verzoeken om gratie.

gezien enz.

Hebben goedgevonden en verstaan :

1°. aan enz.

2°. aan *Johannes van Zee, Dielis van Zanten, Pieter de Bruijn, en Jacob Maas*, allen te Herwijnen (Gelderland) kwijtschelding te verleenen van hetgene nog door hen mogt zijn verschuldigd, wegens geldboeten, ter zake van het houden van ongeoorloofde bijeenkomsten, hun opgelegd bij vonnissen der arrondissements Rechtbank te Tiel, van den 27 Augustus 1836, van den 3 November 1836, van den 24 Nov. 36, van den 29 Dec. 36, van den 11 Mei 1837 ; blijvende de verwijzing in de kosten derzelve geheel.

Onze Minister van Justitie is belast met de uitvoering dezes, waarvan enz.

'S GRAVENHAGE, den 2 April 1842.

WILLEM.

De Min. v. Justitie,

VAN HALL.

De Secr. bij het dep. v. Justitie,

MULLER.

Niet immer waren de broeders zoo gelukkig. Vooral de ouderling Dielis van Zanten heeft veel van de vervolging geleden. En meerdere boeten betaald, getuige het volgende amschiefstuk. Alles was natuurlijk op zegel, die moesten toch door de vervolgen betaald worden.

Bestuur der Registratie enz.

Ontvangen van Dielis van Zanten, landbouwer te Herwijnen.

- 1°. De som ven twee honderd vijf en zeventig gulden zes en negentig en een halve cents voor boeten van Justitie kosten, tegen hem en Peter de Bruin en Arie van Dusseldorp solidair uitgesproken bij vonnis der correctioneele Regtbank te Tiel d.d. 18 February 1836. f 275,96¹/₂.
- 2°. De som van honderd vijf en twintig gulden veertien en een halven cents, voor boete en Justitie kosten tegen hem en Arie van Dusseldorp solidair uitgesproken bij vonnis der gezegde Regtbank d.d. 27 Aug. 1836 f 125,14¹/₂.
- 3°. De som van drie en tachtig gulden en zeven en dertig cents voor de kosten van vervolging tot de invordering van voorschreven boeten en Justitie kosten aangewend, en voor het zegel dezer quitantie. f 83,37.

Samen f 484,48.

*Afgegeven voor quitantie te Tiel, den zevenden
November 1836,*

De ontvanger der Registratie,

C. EEKHOUT.

Hier hebben wij dus drie vonnissen, waarbij o.a. Dielis

van Zanten beboet werd, welke boeten hij heeft voldaan. Boven vermeldden wij van boeten, die hem met anderen bij Koninklijk besluit werden vrijgescholden. De zwaarste boete kwam eerst later. Wij lezen toch het volgend geze-geld stuk, dat ons de gerichtshandeling dier dagen tegen de Afscheidenen leert kennen.

Heden den tienden February achttien honderd zeven en dertig, heb ik ondergeteekende Roelof Hakkert, Deur-waarder van het vredegerecht des kantons Geldermalsen, wonende te Tiel, behoorlijk gepatenteerd: uit kracht van het dwangschrift door den heer ontvanger der reg. enz. van het kantoor te Tiel, den 20sten Januari 1837 afgege-ven, en door den heer vrederegtter van hetzelfde kanton Tiel, denzelfden datum executoir verklaard, den vijf en twintigsten dier zelfde maand Januari door mij deurwaar-der geïnsinueerd en bevel gedaan den 27 daaraanvolgende na behooren te Tiel geregistreerd: In naam van den Heer Procureur des konings bij de regtbank van eersten aanleg zitting houdende te Tiel, wonende aldaar: ter requisitie van den Heer Staatsraad Gouverneur der Provincie Gel-derland, wonende te Arnhem, en ter vervolging van den Heer Coenraad Eekhout, ontvanger der reg. enz. van het kantoor Tiel, wonende aldaar, op welk kantoor als mede ten woonhuize van Aart van Ringelenstein, herbergier te Herwijnen, ten deze domicilie wordt gekozen:

Voor de tweede maal in naam des konings, en van wege de Justitie bevel gedaan aan *Dielis van Zanten*, landbouwer wonende te Herwijnen, aldaar ter zijner woon-stede sprekende met hem zelve om dadelijk te be-talen aan den Heer Coenraad Eekhout voornoemd, ten zijnen kantore gevestigd te Tiel, of aan mij deurwaarder

als houder van voornoemde dwangschrift, de somma van een duizend zes en negentig gulden en negentig cents, in voldoening van bovengemelde dwangschrift behalven de verdere verschuldigde regten, actiën, kosten en mise van Executie, nogthans na aftrek een zoodanige som of sommen, als op voorschrevene boeten en gerechtkosten door een of meer veroordeelden mochten betaald geworden zijn.

Gemelde Dielis van Zanten daaraan niet voldaan hebbende, heb ik Exploit doende als boven verklaard, dat ik dadelijk overging tot het executioreel arrest zijner meubelen en verdere gereede goederen, dienvolgens geadsisteerd zijnde, met twee getuigen hier na genoemd, heb ik gearresteerd en in de bewaarder hand van het geregt gesteld, de volgende goederen als: Hierna volgt onder acht punten de opsomming van heel den inboedel. Dan volgt: Voorschreven goederen geïnventariseerd en in Executie genomen zijnde, heb ik de bewaring over dezelve toebetrouwd aan Anthonie van der Meyden, arbeider en schutter in werkelijken dienst, wonende te Tuil, dewelke zich daarmede heeft belast, zonder dat hij iets zoude vervoeren, of laten ontvreemden, en heeft hij beloofd, dezelve gereede goederen en vee ten allen tijde des gerequireerd wordende, te zullen opleveren als een bewaarder van geregelijke goederen. En heb ik daarenboven verklaard, dat de verkoopning der gemelde goederen en vee zal plaats hebben op Woensdag den 22 February 1837, volgens de forme bij de wet bepaald.

En heb ik Deurwaarder aan voornoemde gearresteerde partij, sprekende als boven, en aan de bewaarder Antonie van der Meyden, ieder een afschrift **dezes** gelaten.

Gedaan in tegenwoordigheid van Huig Tomas Rink

herbergier wonende te Haaften en Gijsbert Meynen veldwachter der gemeente van en wonende te Herwijnen mijne getuigen en hebben met mij en voornoemde bewaarder, zoo het origineele als de twee afschriften van dit Proces-verbaal geteekend, waarvan de kosten zijn : elf gulden een en negentig cents.

Dan volgen de vier handteekeningen van
de personen in het stuk genoemd.

Tot de boven omschreven rechterlijke, executoriale verkoop is het werkelijk gekomen. Het proces-verbaal dezer verkooping, gehouden den 22sten Februari 1837, is in origineel en in afschrift aanwezig in het archief der Geref. kerk te Herwijnen. Den 22sten Februari, na tien uur werd dan het goed van D. v. Zanten tegen contant geld verkocht. Alle goederen werden gekocht door Aart van Dusseldorp, landman, wonende te Herwijnen. Uit de opgave der prijzen die voor de onderscheidene meubelen, maar bovenal uit die voor het vee, als pinken, vaarsen, ossen en paarden gemaakt werden, blijkt dat wij rekening moeten houden bij de waardeering der grootte van de boeten met de grootte waarde van het geld in dien tijd. Zoo betaalde men voor de beste paarden slechts 150 gulden en voor een vaars, een paar ossen en twee pinken te zamen nog geen 100 gulden. De boeten in dit licht gezien worden minstens eens zoo zwaar dan men bij oppervlakkig rekenen zou denken. De gerechtsdienaar Bernardus Taats, commies griffier bij de rechtbank te Tiel kocht een der paarden, een vos, voor 150 gulden. Al het andere wat ter verkoop werd aangeboden, werd opgekocht door Aart van Dusseldorp. De gerechtsdienaar, gelijk mijnheer Taats genoemd werd, heeft zeer zeker dit paard niet met dezelfde bedoeling gekocht als van

Dusseldorp. Aart van Dusseldorp, een broeder, die zelf ook reeds veroordeeld was geweest tot geldboeten, kocht alles op om dat naderhand weer terug te schenken aan D. v. Zanten. Taats heeft ongetwijfeld het paard mooi gevonden en, niet duur, uit den boedel voor zich behouden.

De verzegelde verklaring van Aart van Dusseldorp *f* 1134.10 ontvangen te hebben en van Dielis van Zanten de hoofdsom ingevolge dwangbevel van *f* 1284.10, berusten in genoemd archief. Deze papiertjes zijn bijna verteerd van ouderdom. De namen der mannen daarin genoemd zijn bijna allen reeds vergeten. Wie denkt nog aan dien commies-griffier, mijnheer Bernardus Taats, met het mooie vospaard van 150 gulden, wie aan den deurwaarder Hakkert of aan den schutter in werkelijken dienst van der Meijden of aan den herbergier van Herwijnen, of zelfs aan den veldwachter Gijsbert Meynen? Niemand! Men kent en vindt hun naam en standplaats zelfs niet meer. Zij allen zijn nog eer tot het stof weergekeerd dan de brooze papiertjes, waarop wij voor het eerst hun naam lazen. Maar wij willen de namen dier andere mannen niet vergeten, die om hun belijdenis, veel smaadheid en schade hebben geleden. Met hunne namen blijven in onze herinnering de groote dingen die God door hen heeft willen doen. Vele dier namen worden nog gehoord en genoemd in de Gemeente. Vele harer ambtsdragers en harer leden zijn zonen en dochteren dezer vaderen. Dat toch nooit het zacht of streng verwijt uit de lezing dezer geschiedenis tot het huidig geslacht kan komen: „ik heb tegen u, dat gij uwe eerste liefde hebt verlaten.” Dat het huidig geslacht niet teere op de groote offers door hun vaderen gebracht, meenende dat die voor hen hebben betaald. God heeft de Gemeente

aldus geholpen dat zij het heeft kunnen dragen. Er is in haar veel kracht, niet het minst stoffelijke draagkracht.

Herwijnen heeft duizenden betaald. Zij is er niet zwaker door geworden. Dat de kinderen en kleinkinderen toonen eens geestes met de vaderen te zijn. Dan kunnen in die oude kerk nog groote dingen gebeuren. Voor zeventig jaar werden groote offers geofferd om God te kunnen dienen in het huis des Heeren naar Zijnen Geest. Waar is de drang om te offeren, opdat ook de kinderen dier vaderen op de school onderwezen worden naar den wil en in het Woord van dienzelfden God?

Herwijnen heeft dus veel moeten dulden en dragen ter wille harer belijdenis. Te zamen droegen zij de lasten. Dat zal ons straks nader blijken.

Het is dan ook niet te verwonderen dat toen er een weg gebaad werd om aan de vervolging te ontkomen, ook Herwijnen dien weg zocht te bewandelen en dat te meer, waar de leeraar, aan wien ook deze gemeente zoo nauw verbonden was, met zijn toenmalige gemeente van Utrecht, dezen weg als het ware opende.

Herwijnen vroeg den Koning om als Christelijk Afgescheiden Gemeente erkend te worden. Het koninklijk antwoord van 21 Januari 1841 luidde aldus;

WIJ WILLEM II, BIJ DE GRATIE GODS, KONING
DER NEDERLANDEN, PRINS VAN ORANJE-NASSAU,
GROOT-HERTOG VAN LUXEMBURG, enz., enz., enz.

Op het rapport van onzen Minister van Staat belast met de generale directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz., van den 9 Nov., No. 8, en dat van onzen Minister van Justitie van 8 Dec., No. 2, omtrent een door onzen Staatsraad Gouverneur van Gelderland ingezonden, aan ons gerigt en daarbij overgelegd adres van *D. van Zanten*

c.s. inwoners van *Herwijnen*, zeggende van de thans erkende Kerkgenootschappen afgescheiden te zijn, en verzoekende toelating tot het inrigten eener *Christelijke afgescheidene gemeente* aldaar,

Den Raad van State gehoord (advies van den 15 January 1841 No. 14)

Gezien het Koninklijk besluit van den 5 July 1836, No. 75, lett. a, tweede lid

Gelet op ons nader besluit van den 9 January 1841 No. 23

In aanmerking nemende dat er geene redenen bestaan, om hunne toelating te verhinderen, als hebbende zij een door hen individueel geteekend adres ingediend, overeenkomstig de bepalingen der grondwet, op het inleveren van verzoekschriften, terwijl zij :

a. een reglement op het kerkbestuur en de inrigting der gemeente hebben overgelegd,

b. aanwijzing hebbende gedaan van het lokaal tot uitoefening der Eeredienst geschikt,

c. de verklaring hebben afgelegd, dat zij zelve zullen zorgen voor de behoeften van hunne Eeredienst en armen, zonder ooit aanspraak te maken op toelage uit 's Rijks schatkist, noch op eenige goederen, inkomsten, regten of titels van het Hervormd, of eenig ander Nederlandsch kerkgenootschap,

hebben besloten en besluiten :

ART. I.

De verzochte toelating wordt aan de adressanten verleend, en mitsdien vergund het bestaan binnen de gemeente *Herwijnen* van eene *Christelijke afgescheidene gemeente*, bestuurd volgens de bepalingen van het hierbij gaande Eeredienst reglement.

ART. 2.

Deze gemeente zal hare openbare Eeredienst uitoefenen in het daartoe in gereedheid gebragt huis aan den adresant *D. van Zanten te Herwijnen* toebehoorende.

ART. 3.

De gemeente van afgescheidene Christenen voornoemd is onderworpen aan alle wettelijke bepalingen, en Gouvernements verordeningen, welke met betrekking tot alle andere kerkgenootschappen of kerkelijke gemeenten in dit Rijk in het algemeen thans bestaan, of in het vervolg mogten worden vastgesteld.

Onze Minister van Staat voornoemd, is belast met de uitvoering van dit besluit waarvan afschriften zullen worden gezonden aan onzen minister van Justitie en aan den Raad van State tot informatie

Gegeven te 's-Gravenhage den 21 January 1841.

WILLEM.

*De Minister van Staat belast met
de generale Directie voor de zaken der
Hervormden en andere Eerediensten,*

V. PALLANDT V. KEPPEL.

Door de Hooge Regeering werd kopie van dit besluit gezonden o.a. aan de Algemeene Hervormde Synodale Commissie, aan het Provinciaal kerkbestuur van *Gelderland* en aan het classikaal bestuur van *Bommel* »tot informatie respectievelijk”.

Toen de Gemeente als Christelijk Afgescheiden Gereformeerd erkend was, vroegen de broeders, boven reeds genoemd, kwijtschelding van de boeten, waartoe zij veroordeeld waren en die door hen nog niet waren betaald.

Zij ontvingen die kwijtschelding. Daardoor aangemoedigd en door den nood gedrongen zonden de kinderen van D. van Zanten na diens overlijden een smeekschrift tot den koning, dat echter nog een maand vooraf was gegaan door een dergelijk, request gezonden aan de Tweede Kamer der Staten Generaal door den kerkeraad van Herwijnen, en dat aldus luidde :

Aan de

Tweede Kamer der Staten Generaal.

Mijne Heeren!

De ondergeteekenden, ingezetenen der gemeente Herwijnen, district Tiel, Provincie Gelderland, ten aanzien van hunne godsdienstige gezindheid, vroeger behoord hebbende tot het Hervormd kerkgenootschap, geven onderdaniglijk te kennen :

Dat zij, benevens vele hunner mede-ingezetenen wegens de afwijking en verbastering der leer, tucht en dienst onzer vaderen, zooals die door bestelling van 's lands Hooge Overheid, bij de algemeene kerkvergadering te Dordrecht, in 1618 en 1619 geregeld en vastgesteld is, overeenkomstig den Woorde Gods, vervat in onze formulieren van eenigheid, catechismus en de 37 artikelen onzer Geloofsbelijdenis, reeds lange hebben gezocht.

Dat vooral sedert 1816, de grondzuilen der Gereformeerde kerk zijn ondermijnd en omgerukt, dat de schromelijkste gevolgen na zich sleept, want als men toch de leer der verzoening openlijk begint uit te krijten als een godslasterlijke leer, en de Godheid, gelijk zich die in Zijn woord heeft bekend gemaakt, vaneenscheurt, de Godheid van den Zoon en de persoonlijkheid van den Heiligen Geest loochent en bestrijdt, waar de Groningsche School van getuigt, moet

men dan niet bekennen, dat het uit is met de hoop der zaligheid voor alle menschen? Of anderszins het Sadduceïsme als geloofsleer belijdt en omhelst.

Menschen-zonden en conscientie-bindende wetten zijn van tijd tot tijd opgedrongen, zoodat elk die rechtvaardig oordeelt moet toestemmen, dat een waarlijk gereformeerde, zonder kwetsing van zijn geweten en innige zielesmart onmogelijk onder zulk een bediening kan blijven verkeeren.

Zoo is het dan geenzins een vrijwillig uitgaan of verlaten, maar een absolute uitdrijving, een zedelijk gedwongen verbanning uit dat oulinks zielenlogement, dat door eenen vreemden waard is geusurpeerd, die de geestelijke reizigers doodelijke spijzen, wilde coloquinten, opdischt, en daarom om huns levenswil genoodzaakt worden hunne stoffelijke belangen prijs te geven, om de onstoffelijke te behouden.

Konden of mochten wij, die God naar onze overtuiging wenschen te dienen, wij vragen het, dat onze tegenstanders zelve oordeelen, mochten wij, die evenzeer als alle menschen verbonden zijn en behoefte hebben aan den Heere onzen God, openlijk en gemeenschappelijk te dienen, wel anders handelen als wij gedaan hebben?

Het is waar, men heeft er den glimp aan willen geven alsof het oproerige bewegingen waren, gelijk de Joden ook van Christus en diens Apostelen lasterden, ofschoon de Heere Christus geen misdaad zag of strijdig met de orde en rust, in de open lucht, hetzij op een berg of op een schip te prediken, gelijk Hij door zijn eigen voorbeeld heeft getoond. Dit heeft echter in onze Gemeente geen plaats gehad. Op welken grond, een geëerd spreker in de zitting der Tweede Kamer van 9 Juli l.l. eene blaam op de vreedzame ingezetenen te Herwijnen heeft trachten

te leggen, laten wij ter zijner verantwoording. De onze is, de overtuiging te dragen, getrouw aan koning en vaderland, geen ander doel gehad en nog te hebben, dan om met een ongerlijke conscientie voor God en de menschen te verkeerem, om onzer bijeenkomsten wil, ten einde God den Heere openlijk aan te roepen, ook voor onzen Koning te bidden en allen die over ons in hoogheid gesteld zijn. Gods Woord te hooren, de H. Sacramenten te gebruiken, den armen Christelijke handreiking te doen en met psalmgezing den Heere te prijzen, den Apostolischen zegen te ontvangen, om dezer oorzaak wille zijn wij vervolgd, met zware geldboeten en gevangenisstraf gedrukt, doch het is niet ons doel alle die smaad en mishandelingen te inventariseeren, die den ouden roem van het Christelijk verdraagzaam Nederland, als toevluchtsoord voor het oog der volken bezwalkt, en alleen door een waar berouw kunne worden uitgewischt, en in eeuwige vergetelheid gesteld, terwijl men door een verkeerde toepassing van zeker artikel der oorspronkelijke Napoleontische wetgeving vermeende ons van overtredingen te kunnen beschuldigen, die behoorden gestraft te worden. Aangaande de eerste uitvinders en aanstokers van dit middel wenschen wij den Heere het oordeel te laten verblijven. Dit duurde voort, totdat wij eindelijk gebukt hebben, onder het Koninklijk besluit van 5 Juli 1836, na voorafgegane afpersing door rechterlijke dwangmiddelen, van aanzienlijke sommen aan geldboeten, die blijkens proces-verbaal van publieke verkooping bij executie en kwitantien van betaling afgegeven door den ontvanger der Registratie te Tiel, tot nagenoeg 1300 gulden zijn opgevoerd, en bij onderlinge overeenkomst, ten einde de lasten gemeenschappelijk te dragen in een rente loopende schuld op onze Gemeente is geaffecteerd, die nu den naam van

Christelijk Afgescheidene heeft aangedaan, en als zedelijk lichaam in de Maatschappij erkend.

Gedane dingen nemen geen keer! Hadden wij den moed gehad, om naar den grondwettigen regel met onze partij, namentlijk het Hervormd Kerkbestuur in rechten te treden, wij zouden wellicht van de betaling der boeten zijn vrij gesteld geworden niet alleen, maar tevens als de Hersteld Luthersche Gemeente te Amsterdam, door rechterlijk gewijsde in het voortdurend bezit der Hervormde kerkelijke voorrechten, waarvan de Oud-Gereformeerden eigenlijk de ware eigenaren zijn, gehandhaafd zijn geworden — en de weg daartoe staat nog open.

Hetgeen waartoe wij ons verbonden hebben, dat ook trachten wij getrouw te vervullen, voor eigen rekening in de kosten van het onderhoud van den predikant, deszelfs woning, kerkgebouw, en van onze verarmde leden naar vermogen te voorzien, mitsgaders alles wat noodwendig is tot instandhouding van den openbaren godsdienst.

Nochtans dat alles niet van onzen overvloed, ook hierin maken wij geene uitzondering, gelijk ook de andere der gescheidene gemeenten niet vele rijken noch edelen onder hare leden tellen, maar die door naarstigheid en trouw met den goddelijken zegen ons eigen brood wenschen te eten, en wat te hebben om den nooddriftigen mede te deelen, en eindelijk om aan schatting en lasten te voldoen.

De mislukking van de aardappelteelt, bijzonder in de voorgaande jaren, hetwelk mede een voorname tak van ons bestaan uitmaakt, gevoegd bij de jaarlijksche intresten der bovengenoemde en meer andere kerkelijke schulden wegens den aankoop van kerkgebouw en predikantswoning, gaven aanleiding tot groote bekommelingen, maar toch zijn wij niet verzocht geworden boven vermogen.

Om al het ter neder gestelde zijn wij eindelijk tot het besluit gekomen, tegen deze grieven en verongelijkingen onze stem te verheffen, en dezelve naar den grondwettigen regel in uwe vergadering te doen hooren, als de oudsten des volks, door de natie gekozen, door den koning bijeengeroepen, tot voorstand der gemeenschappelijke belangen en het welvaren van het dierbaar vaderland.

Hetgeen wij willen, daarvoor pleit naar onze wijze van beschouwing de rechtvaardigheid. Onderstand uit 's lands schatkist vragen wij niet, ofschoon wij genoodzaakt zijn, in de onkosten van andere eerediensten bij te dragen. Maar wij begeeren teruggave van de ons afgevorderde geldboeten, dit meenen wij, een plicht te zijn aan onszelf verschuldigd, en daarom durven wij dit gerustelijk aan het meer verlicht oordeel dezer aanzienlijke vergadering, tot welke wij de vrijheid nemen ons door dezen te wenden, te onderwerpen.

En daar het niet waarschijnlijk is, dat dit ons adres woordelijk zal worden voorgedragen, vertrouwen wij echter, dat het rapport, in den geest van hetzelfde, met de noodige uitgebreidheid zal worden uitgebracht.

Gedaan te Herwijnen en geteekend

November 1850.

Chr. afgesch. leeraar.

Ouderlingen.

Diakenen.

Eenigen tijd na dit smeekschrift aan de Tweede Kamer verzonden, werd het volgende rekwest door de kinderen van den zoo dikmaals veroordeelden Dielis van Zanten tot den koning gericht.

*Aan Zijne Majesteit den Koning.**Sire!*

Geven met verschuldigden eerbied te kennen: Dirk Kornelis van Zanten, Jan van Zanten, Aart Benthem van Zanten, Jan van der Vliet van Zanten, Gerrit van Zanten, Adrianus van Zanten, Dielis van Zanten en Jakob van Zanten, allen landlieden, waarvan de eersten te Vuren en de anderen te Herwijnen wonen, dorpen in de provincie Gelderland, district Tiel.

Dat nu wijlen hunne ouders, met name Dielis van Zanten en Dirkje van Beusekom, beide te Herwijnen overleden, kerkelijk hebben behoord, gelijk supplianten thans nog behooren tot die Gemeente, welke men heden »Afgescheidene» noemt, en dat hun vader, tijdens zijn leven, het ouderlingschap te Herwijnen bediende. Dat hunne gezegde ouders en ook hun, om die oorzaak, velerlei smaad, moeielijkheden, uiteendrijving door ruw militair geweld en wat dies meer zij, zijn overkomen. Doch dat die zaken tot de geschiedenis behooren en thans niet meer zijn te verhelpen. Dat hun vader menigmaal voor Regters en Regtbanken is geroepen en zwaar beboet geworden, doch dat hij vast overtuigd, niets onbehoorlijks gedaan te hebben, en niemand iets schuldig te zijn, steeds weigerachtig is gebleven de opgelegde boete te voldoen.

Dat men dientengevolge in de maand Nov. 1835 het meerendeel van zijn huisraad, vee, zijn bouw- en melkgeredschap gerechtelijk heeft verkocht ter bekoming eener som van *f* 484,48, en dat men met de vervolging is blijven voortgaan, zoo zelfs, dat er in de maand Februari 1837 op gelijke wijze en bij vernieuwing voor de aanzienlijke som van *f* 1248,10 is verkocht geworden, waarvan hier-

nevens letterlijke afschriften der kwitantien, tot staving van het gezegde als bijlagen worden overgelegd.

Dat de verdere kosten, waarvan geen bewijs is gegeven nog zoo groot waren, dat alles wat den man op die wijze is ontnomen, bijna *f* 1900 bedraagt, en dat het niet alleen die som is, maar dat het meerendeel der goederen tot zulke nietige prijzen is verkocht geworden, dat minstens aan waarde het dubbele dier som daarvoor heeft moeten springen.

Dat de Afgescheidene Gemeente te Herwijnen, gedachtig aan de apostolische vermaning: »draagt malkanders lasten en vervult alzo de wet Christi», krachtig in die kosten heeft bijgedragen, doch dat supplianten en Gemeente beide daarvan nog altijd de gevolgen ondervinden, en uit dien hoofde gedrongen werden zich in schulden te wikkelen, die nog bestaan, waarvan de intresten nog jaarlijks moeten opgebracht worden. Dat het echter verre van hen is, dat zij door wrok of wrevel bezielde zijn, al is het dat zij zulks geleden hebben, daar het hun met de moedermelk is ingegeven, respect voor hunne Overheid te koesteren en zij de meening zijn toegedaan, dat God in Zijn gunst het huis van Oranje aan Nederland heeft geschonken niet alleen, maar ook dat dat doorluchtig Huis door de hand der Almagt aan het dierbare Vaderland is vastgehecht en sedert drie eeuwen is dienstbaar gemaakt aan Nederland, naast den Koning der Koningen, dien tijdelijken voorspoed; die burgerlijke vrijheid en bovenal het onschatbare voorrecht God naar de overtuiging der consciëntie te dienen, te verschaffen, waarop wij thans nog kunnen bogen, waarom zij dan ook niet nalaten voor God hunne knieën te buigen ten einde het goede voor dat huis en eene lange en gelukkige regeering voor uwe Majesteit af te bidden.

Van zulke gevoelens doordrongen vervrijmoedigen zij

zich te meer, Sire! den troon uwer Majesteit te naderen, ootmoedig verzoekende dat het Hoogst denzelven behagen moge de noodige bevelen te willen geven dat genoemd geld, hetwelk hun in strijd met Art. 193 der toen vigeerende grondwet, ten onregte is afgeperst, aan kapitaal en interessen worde terug betaald. Het is waar Sire, dat zij zeer laat met hun verzoek aankomen, doch het is tevens waar, dat het nooit te laat is om onrecht te herstellen, zoo lang zulks nog binnen het bereik ligt, als ook dat de ondervinding uwe Majesteit wel zal geleerd hebben dat het de verhevenste taak eens Vorsten is, de regtzaak der armen en ellendigen te kunnen rigten, en boven en behalve dit alles bestaat er geen gegronde hoop dat meer genoemd geld van weezen genomen, waaronder thans nog een onmondige, 's lands schatkist zal stijven, maar veeleer den bodem derzelve zal doorboren.

Al hetwelk zijn doende

D. v. ZANTEN.

G. v. ZANTEN.

J. v. ZANTEN.

A. v. ZANTEN.

A. B. v. ZANTEN.

D. v. ZANTEN.

J. v. D. VLIET v. ZANTEN. J. v. ZANTEN.

Herwijnen, den 19 December 1850.

Wonderlijk is de Heere in Zijne wegen, vrijmachtig en hoog! De burgemeester van Herwijnen, van wien ik boven sprak, was een der geduchtsten in de openbaring van zijn haat, zoozeer dat aan het smeekschrift, dat de eerste Synode der gescheiden kerken, vergaderd te Amsterdam van den 2den tot den 12den Maart 1836, aan zijne Majesteit Willem I zond, gepaard ging een afzonderlijke beschrijving van hetgeen deze burgemeester had durven bestaan. En ziet, toen ik op de prov. Syn., waarvan ik

in mijn voorwoord sprak, ook de vervolging van dezen burgemeester memoreerde, deelde ons een der leden van deze Synode mede, dat hij een kleinzoon was van dien vervolger. Oud. J. C. de Bordes, de edelman, die God in Velp mede heeft willen gebruiken tot reformatie der kerk aldaar, is een afstammeling van Jan Willem Boellaard van Herwijnen, den toenmaligen burgemeester. Deze was gehuwd met zijn nicht Dorothea Beatrix Hermina Boellaard van Tuyll. Hij was vroeger officier, en stond aan de zijde der patriotten. In den slag bij Castricum (6 Oct. 1799) werd hij door de Engelschen gevangen genomen. Later schout te Herwijnen geworden, heeft hij aldaar het kerkgebouw der Ned. Herv. kerk laten bouwen, gelijk een steen boven den ingang vermeldt. Zijn zoon Dirk volgde hem later als burgemeester op. Het schoon gerestaureerde familiegraf is in de kerk van Tuyl. Een der dochters nu van Jan Willem Boellaard was de moeder van ouderling J. C. de Bordes; zij werd geboren den 22 Juli 1801 te Herwijnen en huwde aldaar den 19 Mei 1825 met Cornelis Elisa de Bordes, afstammeling van een doorlucht geslacht, dat om des gewetens wil gevlucht was uit Frankrijk en zich vestigde te Amsterdam, alwaar de naam dezer familie veelvuldig voorkomt in de registers der Waalsche kerk. De Bordes stierf reeds den 16 Juni 1846, zijne vrouw overleed eerst den 17 Febr. 1889. Haar zoon getuigde mij tot zijn groote vreugde van zijne moeder te kunnen belijden dat zij eene vrome vrouw was. Wonderlijk is God in Zijn wegen! Op den huize *Kerkesteijn* te Herwijnen is veel gedacht en beraadslaagd tegen de Gereformeerden — daar speelde later een jonkske, een kleinzoon van den schout, die gevreesd was door de Afscheidenen; hij wist dat daar aan het beneden-end van het dorp een heel klein

Afgescheiden kerkje stond, meer niet. Hij wist niet dat zijn grootvader, de militair en de stichter van het kerkgebouw voor den huize *Kerkesteijn*, die menschen, die daar vergaderden, veel kwaad had gedaan; maar wie dier kleine lieden, die in dat gebouwtje vergaderden, zou hebben durven denken, dat na meer dan een halve eeuw het jongske, man geworden, een afstammeling van den Heer van Herwijnen met hen in Synode zoude vergaderen? Gods wegen zijn wonderlijk, hoog en heerlijk! Bedrukt en met tranen is er menigmaal gezaaid, dat ons juichen en danken niet achterwege blijve in de dagen dat er gemaaid wordt.

God baande door de woeste baren
En breede stroomen ons een pad,
Daar rees Zijn lof, bij stem en snaren,
Nadat Hij ons beveiligd had.

OMMEREN.

1844—18 Oct. 1879.

De Betuwe van Elst, tusschen Arnhem en Nijmegen, tot Gorkum toe, deelde niet in de voorrechten, door de Veluwe en enkele deelen van Friesland nog genoten, namelijk in de verkondiging van de waarheid naar de meening der Schriften, door de predikanten der Hervormde kerk. Ophemert en Opheusden genoten in dezen nog iets meer dan de andere gemeenten. In al de andere gemeenten heerschte het rationalisme op den kansel en op de catechisatie met zijn Kantiaansche leer: »doe dat en gij zult leven«. Ook Hemmen bij Zetten maakte een gunstige uitzondering, waar toen Ds. O. Heldring stond, kind des Reveils, en vader der wereldberoemde »Heldring's gestichten«; vooral na '48 en '49 ging Heldring beslist aan de zijde der waarheid staan. In Ophemert werd omstreeks het jaar 50 Ds. Gildemeester beroepen, die een goed en waardig dienaar des Heeren was.

Toch had de Heere ook hier nog veel verstrooide schapen van Jezus' kudde, jongen en ouden, maar meest bejaarden. Zij konden het in de Herv. kerken niet meer uithouden, zij vonden er Jezus den Christus niet, en bleven dan thuis zitten met een goed boek, of vergaderden in gezelschappen en lazen een oude preek van de bekende schrijvers. Een onuitgegeven stuk kwam mij door Gods voorzienig bestel in handen, waardoor ik een goed overzicht kreeg van den

geestelijken toestand van Ommeren en omliggende dorpen in het begin der vorige eeuw. Een van de oudste leden der gemeente Tiel is broeder Klaas van Dee, geboren den 18den Maart 1826 te Ommeren, als eerste en oudste zoon uit het tweede huwelijk van F. W. van Dee, wonende te Ommeren en aldaar den 18 Mei 1787 geboren. Deze broeder was van der jeugd af aan met zijn vader naar de vergaderingen der »gescheidenen« in de omstreken geweest en op mijn verschillende vragen heeft hij mij veel inlichtingen gegeven. Ik heb, zoo vertelde hij mij, maar één erfstuk van mijnen vader gekregen en dat zal ik u laten zien, het is namelijk een eigenhandig geschreven boek, dat helaas door niemand ontcijferd en gelezen kan worden. Bereidwillig stond hij het mij in bruikleen af en tot mijn groote blijdschap bevond ik mij tijdelijk in het bezit van een eigenhandige levensbeschrijving van een der eerste, zoo niet van den eersten »Afgescheidene« in de Betuwe, in ieder geval in Ommeren, namelijk Frans Willem van Dee. Ik heb geen moeite gespaard om het inderdaad bijna onleesbaar handschrift van 60 bladzijden te ontcijferen. Mijn moeite is beloond geworden. Ik werd na bijna een eeuw zwijgend getuige van wondere, maar ontzettende benauwdheden eener ontwakende, bewuste en strijdende ziel. Ik zag, hoe dat leven, door de zwachtels, waarmede het gebonden was, brak. Ik hoorde het roepen en vragen om licht en kracht en genade van een van alle zijden en ten allen tijde aangevochten kind van God, dat te strijden had met den ellendigen geest des ongeloofs van zijnen tijd.

De aanleidende oorzaken voor de afscheiding van dezen broeder waren wederom de Gezangen-kwestie en de bediening van den doop. Ik laat hem zelf spreken, opdat men daardoor leere inleven in dien tijd. Ik las dan in

zijn geschriftje : »Op een keer onder het liederengezang werd mij als afgevraagd : is dit ook Gods eigen Woord, wat gij nu zingt. Heeft de Heere ook geordineerd om Hem daarmede te verheerlijken, en wel in kerkelijke orde? Ik kon niet meer mede zingen en deed het boek dicht. Dat zag de predikant en meer met hem, het gaf groote aanleiding tot twist. Toen de prediking geëindigd was, zeide de predikant tot mij : wat reden hadt gij om onder het zingen uw boek toe te doen? Daar begon de strijd. Ik zuchtte in mij zelve en zeide : och Heere, geef mij nu wijsheid en bekwaamheid de vrees was geheel weg. Ik antwoordde den predikant : geef rekenschap van dat gezangboekje, dat gij in de vergadering laat zingen ; is het uit God, naar Zijn Woord of is het uit den mensch ; zijn ze tot zaligheid noodig? Zoo ja, dan is de vroegere dienst niet volkomen geweest, eer die gezangen in gebruik waren, en waardoor werd de Heere toen verheerlijkt, door Zijn Woord of door des menschen woord? Zijn ze door de Kerk onzer vaderen, op de Synode te Dordrecht 1618—19 goedgekeurd? Verder moet ik nog vragen : houdt gij 'de Psalmen van David en andere *gesticht* door den Heiligen Geest voor Gods eigen Woord? Zoo neen, waarom kiest gij dan daaruit het onderwerp uwer predikatie? Om kort te gaan, kunt gij volgens Gods Woord mijn vragen ter goedkeuring van God beantwoorden, zoo zal ik mij onderwerpen, zoo niet, dan zal en wensch ik door Gods genade ze in kerkvergaderingen nimmermeer te gebruiken. Hij had veel ongegronde reden. . . .”

Dit geschiedde reeds voor het jaar 1821. Langzamerhand kwam hij hoe langs hoe minder in de kerk, maar zocht daarvoor vergoeding bij een vrome Christin en bij andere vromen in gezelschap. Den predikant noem-

de hij „een algemeen predikant” en ter verklaring dezer uitdrukking zegt hij: „want volgens hem konden alle menschen zalig worden.” Nadat deze predikant, Vermeer geheeten, weg ging, kwam er een andere, niet beter dan de vorige en daarbij kon hij het in het geheel niet uithouden, daar ging hij dan ook niet meer ter kerk. „Ik werd, zoo verhaalt hij, rondzwervende, zocht het hier en elders, bij de predikanten, waarvan nog iets goeds gezegd werd, maar ik gevoelde altijd een onvoldaanheid, ik gevoelde in mij zelf, dat mijn wandel niet goed was en kreeg lust om Gods Woord te onderzoeken en bad den Heere om mij de waarheid van dat Woord te doen verstaan. En toen werd ik bepaald bij mijn zonden tegenover mijn onnoozele kinderen bedreven, die ik ten doop had gehouden en laten besprengen met het doopwater en dat door predikanten, waarmede ik mij zelf niet kon vereenigen. Ik kwam zelf niet onder hun gehoor en daar had ik mijn kroost ten offer gebracht. — Men noemde toen algemeen onder het volk het laten doopen der kinderen bij onrechtzinnige predikanten, zijn kinderen „den Moloch offeren”. — Toen ving er bij hem een worsteling aan, die weken en maanden duurde, Het woord des Heeren weerklonk in zijn oor: Keer weder! wend u tot Mij en word behouden! verlaat de afgoden!

„De Heere leerde mij inzien, hoe Hij de ordinantiën had ingesteld in de Gereformeerde kerken, uitgesproken en goedgekeurd op de Synode van Dordrecht in de jaren 1618—19”. Thans kwam hij in de benauwdheid, er was hem wederom een zoon geboren. Hij wilde zijn zoon niet „opofferen”. Maar wat dan! Hij zag hoe de Heere ons land met kastijdingen bezocht vanwege de zonden van het genootschap van 1816. „Heeft de Heere het den

ganschen zomer niet doen regenen, en heeft men niet vanwege het hooge water der rivier met schuiten over de velden gevaren, zoodat de daarop staande veldgewassen verrot zijn! Vijftien gulden moest betaald voor een zak aardappelen en een en twintig stuivers voor een twaalf pponder brood«. In alle deze dingen zag hij Gods kastijdende hand en hij nu, die daarvoor een geopend oog had ontvangen, mocht Gods toorn niet over zich en zijn huis verwekken. Nu volgden kwade tijden, zijn vrouw sprak meermalen over het laten doopen van het kind, hij verbergde haar zijne bezwaren niet; geburen mengden zich ook in de zaak en gaven aan zijn vrouw raad, hoe zij den man zou kunnen dwingen, een raad zoo schandelijk, dat hij dien maar liever niet noemt. Bij hem werd de strijd heviger, slapelooze nachten werden doorgebracht. Eindelijk was het besluit genomen, »ik zoude den scheidbrief schrijven aan het kerkbestuur van Ommeren«. Toen hij daarmee bezig was, zeide zijn vrouw: »ik merk, dat gij uw scheidbrief schrijft, nu dan wil ik ook van u scheiden, want gij maakt mij toch maar ongelukkig met mijne kinderen.» Zij bedoelde namelijk, dat zij broodeloos zouden worden door deze daad van haar man. En deze vrees was niet ongegrond. Want hetgeen hier geschiedde, greep plaats in het begin van het jaar 1836 en toen woedde de vervolging door heel ons land tegen de »Afgescheidenen.« Het jaar 1835 was *het jaar der vervolging*, want bij Koninklijk Besluit van 5 Juli 1836 werd als antwoord op het synodaal request aan Brummelkamp met de zijnen o. a. geantwoord dat, wilden de »Afgescheidenen» boven de twintig binnenshuis »godsdienstig samenkomen» zij met opgave van naam en woonplaats der deelnemers, alsmede van tijd en plaats der samenkomst, daartoe

vergunning moesten aanvragen bij de plaatselijke besturen«. Het Koninklijk Besluit eindigt met scherpe vermaning aan alle autoriteiten, *die dit eenigszins kan aangaan*, om *toe te zien en te zorgen*, dat geen ongeoorloofde godsdienstoefening plaats vindt, terwijl alle officieren van justitie tot volijverige *straf-vordering* tegen de overtreders worden opgeroepen. Het grauw, orgaan der publieke opinie, bijna aangevoerd door de politie en maar al te dikwijls aangevuurd door Hervormde predikanten, toonde zich »volijverig« om de onruststokende, tegen den koning ongehoorzame fijnen »uit te roeien«, en beschadiging der vergaderplaatsen, mishandeling der vergaderden, soms tot kwetsing der eerbaarheid toe, waren aan de orde van den dag. Tal van huizen met verbrijzelde ramen duiden de plaats aan, waar in Nederland het gezamenlijk gebed werd verstoord! Soms zelfs werden de woningen tijdens de godsdienstoefening in brand gestoken. Deze dingen geschiedden in geen hoek. Ook dit kon in Ommeren bekend zijn. De vervolging woedde in de Betuwe, uitzonderd in het uiterste deel der Beneden-Betuwe niet hevig, om de eenvoudige reden, dat er geen »Afgescheidenen" waren. Maar waar de fijnen waren, daar werden ze ook hier geplaagd, de gevangenis van Tiel bergde ze weldra als gevaarlijke lieden binnen haar muren en de rechtbank van Tiel had niet de eer om naast die van Heerenveen en Amsterdam in haar rechtvaardige vonnissen te staan, maar stond gelijk met alle andere rechtbanken, die de »Afgescheidenen" veroordeelden. Zoo veroordeelde de rechtbank van Tiel bij vonnis van 5 Aug. 1835 Brummelkamp. En zou het in Ommeren onbekend zijn geweest, wat er gebeurd was op den 29 Maart 1836, des avonds, toen in de woning van een der broeders, Arie de Weert te Kesteren, eenige ge-

loovigen bijeen waren om hunne godsdienstoefening te verrichten? 1) Men was daar meermalen geweest en gewend aan de vijandschap van buiten. Dien morgen had men dit nog ondervonden. Toen de vergadering huiswaarts keerde, werd zij gescholden, gehoond en met steenen en slijk geworpen. Thans scheen het rustig te blijven. Wel hoorde men de vijanden om de woning sluipen, maar getier of gevloek werd niet vernomen. Nauwelijks was echter de godsdienstoefening begonnen, of men hoorde een geweldig rumoer op het dak, dat steeds sterker werd. Aanvankelijk werd dit aan den wind toegeschreven, doch stel u de ontzetting van de broeders voor, toen zij eindelijk bemerkten, dat het achterhuis en dak in laaie vlam stonden, en de brand, door den wind aangewakkerd, zoo hevig toenam, dat zij ter nauwernood hun leven konden redden.

De woning was spoedig in een puinhoop veranderd, de weinige meubelen van de Weert verbrand; slechts één koe, de eenige die hij bezat, werd gered. Hoe was de brand aangekomen? Misschien weet de politie dier dagen wel een antwoord te geven, waar zij immers zoo nauw lette op gevaarlijke personen en zelfs fijnen achter slot en grendel bracht, enkel omdat zij vasthielden aan de gereformeerde leer, want daarom achtte men ze gevaarlijk. Zou Judith, de huisvrouw van Frans Willem van Dee, ook niet van alle deze dingen gehoord hebben? Verwondert het ons, dat zij dacht aan haar kinderen, dat zij vreesde de gunst van den Baron van Brakel van »de Eng'', bij wien haar man opzichter was, te derven. Van hoevelen had

1) Cf. De Maatregelen tegen de Afscheidenen door Mr. Groen van Prinsterer, nieuwe uitgave met aantekeningen van Mr. G. J. Grashuis. Baarn, Hollandia-drukkerij 1903, pag. 61.

men niet gehoord die ontslagen werden en zelfs jaren lang genoten vertrouwen moesten derven, alleenlijk omdat zij de gezelschappen der »Afgescheidenen» bezochten? Wij vallen daarom Judith van Dee niet hard over haar tegenstand, maar prijzen de genade Gods die het hart van Frans Willem aldus bewerkte, dat hij haar zeer zacht aansprak en den Heere bad, dat Hij ook zijn vrouw wilde leiden op den weg, waarop hij geleid was. En wonderbaarlijk werd dit gebed verhoord. Des avonds zeide Van Dee, dat hij des anderen morgens naar Veenendaal wilde gaan om aldaar den broederen te verhalen, welke genade der vrijmoedige beslistheid de Heere hem had geschonken. Hij stond des Zondags morgens reeds vroeg op. Op dien dag zou den kerkeraad van de gemeente van Ommeren reeds zijn scheidbrief bekend zijn, hij zelf wilde in het midden der broederen te Veenendaal verkeerren, als het ware de eene gemeenschap verlatende, de andere zoekende. Maar hoe heerlijk zou de Heere hem verrassen, Hij had zijn gebed van den vorigen avond verhoord. Judith stond mede vroeg op, zette koffie voor haar man, vroeg of hij niet laat wilde thuis komen en openbaarde niets meer van de gezindheid van den vorigen avond. Zoo toog hij dan ook zijnen weg met blijdschap op dien merkwaardigen dag, den 18 April 1836. Deze datum is dan ook aan te merken als het kleine begin, waaruit na acht jaar de »Christelijke Afgescheiden» gemeente te Ommeren is geboren. En gelijk ik u straks de bezwaren van Van Dee tegen de Evangelische gezangen deed hooren, daar wil ik u wederom, opdat gij het beginsel zijner »Afscheiding» verstaat, hem zelf laten spreken. Hij heeft toch het navolgende stuk daaromtrent afzonderlijk geschreven.

1836. »Aanwijziging van afscheiding van thans bestaande

leerreden of openbare predikdienst in de kerken, die nu onder het bestuur van het zoogenaamd Hervormd kerkgenootschap staan, dat in den jare 1816 is ingesteld, om reden dat dit genootschap de Synode van Dordrecht verwerpt, die door onze oud-vaderen gegrond is op de echte ware gereformeerde leer der vrije genade, in de jaren 1618 en 1619, die staat op het waarachtige Bijbelwoord dier vrije genade, gegrondvest op den hoeksteen Jezus ende Zijn Apostelen, zoodat het niet des menschen wil is, gelijk het Hervormde genootschap van 1816 stelt, maar Gods van eeuwigheid vrije genade wil, wie zalig zal worden en wie niet. Om deze opgegeven reden ben ik op den 18den April 1836, door Gods vrije ontfermende genade afgescheiden van het zoogenaamd kerkgenootschap van 1816, waaraan dus thans de predikdienst is onderworpen, waarvan de Heere mij door Zijn werkende kracht des Geestes heeft afgebracht en mij verbonden aan die aanhangers van Zijn ware Hervormde gereformeerde genadeleer, waar die wordt verkondigd. De Heere heeft hiertoe als uitwendig middel gebruikt den doop van mijn kind Frans Hendrik, en daartoe mij door Zijnen Geest een inzicht gegeven in hetgeen mij te duchten stond, zoodat mij door de indachtigmakende werking des Geestes werd bekend gemaakt of ik zoude gaan verklaren voor waarheid voor een schare menschen vergaderd de thans bestaande leer van het zoogenaamd Hervormd genootschap van 1816 en verwerpen de ware leer der gemeente, gegrond op Jezus en Zijne Apostelen, waarvoor onze oud-vaders goed en bloed hebben opgeofferd, die wederom vastgesteld was op de Synode van Dordrecht in 1618 en 1619. Hierop moest ik antwoorden. Daar stond ik in bedenking, wat te doen en de waarheid, die mij voorkwam, was mij niet vreemd.

Ik moest kiezen te dienen God geheel en al of den Baäl. Daar stond ik verlegen. Ik moest God of de wereld verlaten. Beide dienen kon ik niet. Daar werd ik aangerand door alle de vijanden Gods, wier hoofd de Satan is. Die toonde mij rijkdom, wanneer ik het met de wereld wilde en konde houden en armoede, galg en dood en welke onheilen er nog meer konden zijn, wanneer ik des Heeren wil koos. Toch bleef mijne keuze die, welke de Heere in mij gelegd had, die mij ook deed uitroepen: Heere, trek mij, dan zal ik u naloopen. Des Heeren kracht overwint alles, die mij ook doet staande blijven tegen het geweld des vijands, totdat ik door des Heeren hulpe van vrije genade den Baäldienst schriftelijk moest opzeggen. Dit zij genoeg om te begrijpen om wat reden mijn kind Frans Hendrik ten doop is ingeleid bij den afgescheiden Leeraar *Budding*, die ook mede aanhanger is van de hervormende gereormeerde christelijke leer, die op den 5den Juni 1836 den godsdienst van vrije genade heeft verkondigd op de van ouds genaamde buurt Elst bij Amerongen over den Rijn in een tabaksschuur voor een vergadering van omstreeks 2500 menschen, alwaar mijn kind Frans Hendrik ten doop in de ware gereformeerde gemeente is ingehuldigd."

De navolgende *akte van afscheiding* werd door *Frans Willem van Dee* op den 18 April 1836 ingeleverd bij den kerkeraad van de Hervormde kerk te Ommeren:

Aan den Heer Dominé van Ommeren en kerke raad aldaar te Ommeren.

Ik ondergeteekende, lidmaat en aanhanger der ware Gereformeerde Christelijke kerk in Nederland verklaar bij deze vrijwillig, dat ik mij afscheide van het sedert 1800 zestien bestaande zoogenaamde hervormd kerkgenootschap

en mij van harte vereenige met alle ware gereformeerden, waar de Heere die ook belijft te vergaderen, zijnde ik met hen in dezelfde belijdenis des geloofs vereenigd en te samen gebonden door dezelfde banden van eenheid, vastgesteld op de Synode van Dordrecht in de jaren 1618—1619.

F. W. VAN DEE.

Wij zien dus uit hetgeen van Dee deed en wedervoer, dat hij heel goed wist waar het om ging; ook hij keerde terug tot de kerk der vaderen, zijn *akte van afscheiding* is een *akte van wederkeer* tot de ware nationale Gereformeerde kerk. En nu rijst onwillekeurig de vraag op: vanwaar had een eenvoudig man uit een onbeduidend afgelegen dorp in de Betuwe deze kennis? Misschien wel door lezing van de talloos vele kleine boekjes, die geschreven werden door de mannen van den Reveil, maar zeker door zijn bezoeken van de plaatsen, waar toen door rechtzinnige predikanten gesproken werd en door de mannen der »Scheiding.» Zoo was hij, naar mij zijn zoon Klaas van Dee van Lienden vertelde, met dezen zijnen zoon Klaas ook naar Opheusden geweest, waar Ds. A. Brummelkamp, de vader der Geldersche Afscheiding, preekte bij een vriend aan den Tielschen straatweg. Het was in het jaar 35. Dra kwam de burgemeester met de politie en gebood der vergadering in naam des Konings uiteen te gaan. Brummelkamp zeide in naam van den Koning der koningen niet uiteen te mogen gaan. Toen werd proces tegen Brummelkamp opgemaakt, welke zaak voor de rechtbank te Tiel gediend heeft. Toen de burgemeester daarop heen ging, liet Brummelkamp een vers zingen en nog, zoo zeide mijn zegsman, klinken mij de bezie-

lende tonen in het oor, van hetgeen ik als jongen van negen jaar hoorde. Bij die vergadering was *Dirk de Lodder* voorzanger. Ook te Elst heeft Brummelkamp gepreekt. Ook ging hij naar de prediking van Ds. L. G. C. Ledeboer, die te Leersum bij Amerongen predikte. Ledeboer was toen juist vrij gekomen uit de gevangenis, waar hij bijna twee jaar had gevangen gezeten, om de eenvoudige reden, dat ook hij zich met zijne gemeente Benthuijzen had „afgescheiden” en haar vooring in de prediking des Woords. Hij was doodelijk zwak en zag er uitgeteerd uit. Boven zagen we reeds, dat Van Dee zijn kind liet doopen door Budding in een tabaksschuur van G. Stoutenberg, die naderhand met Scholte naar Amerika is uitgeweken. Ook te Rhenen preekten Ledeboer en Budding welke laatste daar geboren was den 20 Jan. 1810, van vermogende ouders; Budding's vader was aldaar burgemeester. Den 14den April 1839 preekte Budding weer in Rhenen bij een zekeren Reijer van Ommeren, alwaar hij *Hendrina*, een dochtertje van Van Dee, dat den 11den Jan. geboren was, doopte. Ook heeft Budding nog gepreekt bij J. v. Eck, aan den Ingenschen dijk.

Zoo zien wij dus, dat het leven door den Heere in Van Dee gewekt, gevoed kon worden door de predikingen der „gescheidene” predikanten. En hij schaamde zich zijner belijdenis niet. Hoewel zelf niet verdrukt, leed hij met de verdrukten en trachtte, waar hem dit mogelijk was, die verdrukking van zijn geloofsgenooten te verlichten; zoo zuchtten in het voorjaar van 1837 gescheiden broeders uit de gemeenten Vuren en Herwijnen in de gevangenis van Tiel. Van Dee ging des Maandags aldaar naar de markt en bracht boter en worst ter verkwikking der gevangenen.

Inmiddels nam het getal der „gescheidenen” toe en ook in Ommeren ging men des Zondags vergaderen. Dit geschiedde bij de wed. Van Kalkeren, alwaar bovengenoemde *Dirk de Lodder* ongeveer om de zes weken oefende. Deze *de Lodder* behoorde later bij de Ledeboerianen, die reeds vroeg een gemeente te Amerongen hadden. In diens huis zeide Ledeboer eenige weken voor zijn dood, op den voorlaatsten Zondag, dat hij gepreekt heeft, met de handen op den Bijbel: „Ik zeg ulieden vaarwel! ik zeg ulieden vaarwel, want wij zullen elkander niet meer zien, dan voor den rechterstoel van Christus.” Deze voorspelling trad 26 Oct. 1863 in vervulling. Later werd bij Remmert Septer geregeld gezelschap gehouden, tot dat de heerlijke dag der openbaring eener Christelijk Afscheiden Gereformeerde gemeente aanbrak. In 1844 werden de ambten aldaar ingesteld door Ds. A. C. van Raalte, toen docent aan de Theol. School te Arnhem en mede een der vaders van de Afscheiding. Van Raalte is later naar Amerika vertrokken, evenals Scholte van Utrecht. Het Rutger-college en een weinig later de universiteit van New-York hebben van Raalte den doctoralen graad in de Theologie toegekend. In een schuur achter het huis van den landbouwer Remmert Septer (het huis wordt nog door het nageslacht van R. Septer bewoond) vergaderde de gemeente uit even twintig leden bestaande. Deze R. Septer werd haar eerste ouderling. De veldwachter verbood de vergadering samen te blijven, daar zij het kritieke getal 19 overschreed. Doch van Raalte ging door. In het jaar '44 was de heftigste vervolgingswoede in den lande reeds voorbij. De laatste beboeting wegens godsdienstig samenzijn schijnt de koninklijke geefster, wier naam wij nog met dankbare vermelding meermalen zullen herin-

neren, Mevr. Zeelt van Baambrugge, te hebben getroffen op den 16 Mei 1846, door de rechtbank te Utrecht. 1)

Zoo kwam dan de eerste gemeente in de Betuwe, uitgezonderd het meest westelijk gedeelte, tot openbaring. Gelukkig voor haar, dat Arnhem met haar Theol. School, docenten en studenten niet verre was. In haar midden werden de sacramenten vrij geregeld bediend door van Raalte en Brummelkamp, en de prediking door predikanten van elders en de studenten van Arnhem. Zoo spraken aldaar Oggel, Steketee, Wildebeest, J. H. Donner. Totdat deze laatste, die bijzonder veel tot zijn prediking zag komen,

vi in ~~Jun~~ ¹¹ 1848 haar eerste predikant werd, na ~~11~~ ^{den 11} Mei van datzelfde jaar te Arnhem geëxamineerd te zijn, in de dubbele provinciale synode van Gelderland en Overijsel te Deventer. Docent A. Brummelkamp leidde J. H. Donner tot zijn dienstwerk in met de woorden van Paulus uit Filip. II : 29 : »Ontvangt hem dan in den Heere, met alle blijdschap, en houdt dezulken in waarde". En Donner deed zijn intrede met 2 Cor. IV : 7 : »Maar wij hebben dezen schat in aarden vaten, opdat de uitnemendheid der kracht zij Godes en niet uit ons". Velen, bijna allen uit Tiel, die er bij tegenwoordig waren, zijn reeds overleden, van wie ik hier enkele namen noem, die menigvuldig voorkomen in de archieven van onze kerk : Pijzel en echtgenoote, van Krieken, Schmitz, Levinus van Andel, de Jongh, de zuster van de wed. van Andel, de Moeder van Ds. J. v. Andel van Gorkum, de familie de Hoogh, (van de groote Brug), A. Kranen enz. Toen Donner in Juni 1848 in Ommeren predikant werd, bediende hij van de vier rustdagen, drie de gemeente te Ommeren en één te Veenendaal, en gaf daar catechetisch onderwijs. Ook predikte Zijn Eerw. zeer

1) Groen. *Maatregelen* p. 77.

veel te Tiel, eveneens preekte hij in Opheusden, te Renswoude, zelfs in Ravenswaai. Donner was ongehuwd en woonde bij Frans Kraan, 'kerkmeester der Geref. kerk, die in het huis woonde, alwaar nu bakker Van Ommeren woont. Wanneer Donner te Ommeren preekte, dan stroomde men naar die schuur en stalling van heinde en verre toe. Uit Ommeren zelf, uit Lienden, Kesteren, Opheusden, van over den Rijn uit Rhenen, Elst en Amerongen, uit Ingen, Maurik en zelfs uit Tiel. Onder dat gehoor bevonden zich ook Baron van Brakel van den 'Eng' en echtgenoot. Evenwel, er sloten zich maar heel weinig bij de gemeente aan en om zulks te bevorderen, werd soms het Avondmaal toegankelijk gesteld voor een ieder, die daaraan behoefte had, opdat men zich aldus zou aansluiten. Of dan weer werden alleen de belijdende leden toegelaten, opdat men daardoor de begeerigen om Avondmaal met de gemeente te houden zou dringen, zich bij haar aan te sluiten. Die prediking van Donner onder grooten toeloop maakte noodzakelijk, dat een kerkgebouw verrees. In 1849 werd reeds een kerk gebouwd op het erf van genoemden R. Septer. Maar vanwaar kwam het benodigde geld? De leden der gemeente waren weinigen in getal en niet behorende tot den goeden stand. Met den grooten toeloop, die enkel komt hooren zonder zich aan te sluiten, doet men in den regel, wat de finantiën betreft, al zeer weinig. Baron van Brakel kwam toch in de kerk! Zeer zeker, maar ook deze heeft toen nog niets voor den kerkbouw gedaan. Maar Donner had een vriendin, de edele geefster van Baambrugge. Duizenden en duizenden had zij reeds gegeven voor de Christenen in den lande en vooral voor de Afgescheidenen, benevens de boete, waartoe zij zelf als laatste getuige van de onverdraagzaamheid van

het liberale Nederland tegen het midden der vorige eeuw nog veroordeeld werd. Twintig duizend gulden had zij gegeven voor de Theologische School te Arnhem, opdat een der docenten uit de rente à 4% zijn traktement zou ontvangen. Ook was zij niet eng in haar geven, wat de kerkelijke richting betrof, dat bewees haar steun, verleend aan het Schotsche Seminarie; en toen Scholte naar Amerika uitweek, steunde zij de nederzetting te Pella in N. A. met geld. Gelukkig voor de arme gemeente van Ommeren, dat haar leeraar deze vriendin had, want zij gaf voor den bouw der kerk 1500 gulden, voor welke som, zoo schreef, laat ik hem zoo mogen noemen in deze schets, Vader J. H. Donner mij, de diaken Kraan (timmerman) en de heer Evert Dirk de Jongh, uit Tiel, een net steenen kerkje bouwden, met ongeveer 200 zitplaatsen, bijna ongelooflijk voor zulk een kleine som. In 1851 werd de leeraar beroepen te Leiden en vertrok naar die gemeente. Maar Ommeren deed direct pogingen om een anderen predikant te beroepen en gesteund door Tiel, alwaar door de prediking van Donner en anderen, waarover later, reeds geregeld vergaderd werd, voordat daar de ambten ingesteld waren, werd den vierden Maart 1852 *Ds. Hendrik Antonie de Vos*, leeraar der Christelijk Afgescheiden gereformeerde gemeente te Marrum en Nijkerk in Friesland, beroepen. Hij nam het beroep den 26 April 1852 aan. Wederom was docent A. Brummelkamp van Arnhem degene, die hem tot den dienst inleidde. Te Tiel predikte hij den 23 Mei 1852 voor het eerst over de woorden van Handelingen XVII : 23 : »Want de stad doorgaande, en aanschouwende uwe heiligdommen, heb ik ook een altaar gevonden, op hetwelk een opschrift stond : Den onbekenden God. Dezen dan, dien gij niet kennende dient, verkondig

ik ulieden". Daar Ds. de Vos gehuwd was, moest Zijn Eerw. een pastorie hebben. Baron Van Brakel verbouwde daartoe een huis, dat aan zijn Hoogedelgeborene behoorde. Den 17den Januari 1854 werd Ds. de Vos door de toen reeds gestichte gemeente van Tiel tot haar eersten herder en leeraar beroepen; den 19 Febr. van datzelfde jaar deed hij zijn intree in Tiel. Zoo was dan Ommeren weer herderloos. Maar ook nu werd in de vacature voorzien, echter eerst na vier jaar. In dien tusschentijd predikten leeraars van elders of lazen de ouderlingen een leerrede. In 1858 werd Ds. J. W. Legrom beroepen van Putten op de Veluwe. Zijn Eerwaarde kwam naar Ommeren over. Ds. Legrom maakte zeer grooten opgang: in het laatst van het jaar 1858 gekomen, moest reeds in 1859 het kerkgebouw vergroot worden. Daartoé gaf Baron Van Brakel ter leen de som van zeventhonderd en vijftig gulden à 4 0/0. Ook Ds. Legrom woonde in een huis van den Baron, in een ander dan waarin Ds. de Vos had gewoond. Daartoe verbouwde Van Brakel een huis, dicht bij het buitengoed »den Eng" gelegen, aan den zoogenaamden Achterweg. Dit was een zeer nette en smaakvol gebouwde pastorie.

Waar ik Baron Van Brakel enkele malen heb genoemd, dien ik iets te zeggen omtrent zijn verhouding tot de gemeente te Ommeren. Deze man en vrouw van hoog adellijk geslacht op »den Eng" te midden van hunne goederen wonende, schaamden zich niet in de schuur van R. Septer te komen hooren naar de prediking van Afgescheiden predikanten, ja van studenten reeds in 1845. Later hielp hij de gemeente, zooals reeds bleek, door een geldleening en door huizen voor de beide bovengenoemde leeraren. Ook werd te Tiel in een huis aan hem behorende voor het eerst gepreekt. Een oude zuster onzer

gemeente, die nu nog te Ommeren leeft, en de familie Van Brakel zeer van nabij kende, verzekerde mij, dat zij Mevrouw Van Brakel voor een innige Christin hield en betuigde, dat Baron Van Brakel zich in zijn leven een voorstander had betoond van de zuivere verkondiging der waarheid. Hij noch zijne vrouw sloten zich bij de Afgescheidenen aan, maar kerkten later, toen Legrom naar Alkmaar was vertrokken en te Lienden een rechtzinnig predikant in de Hervormde kerk kwam, bij dezen predikant.

Uit het archief der gemeente Ommeren, dat thans in het bezit onzer gemeente is, blijkt ons, dat sedert de komst van Legrom geregeld kerkeradsvergaderingen werden gehouden, en wel eens per maand. Eenmaal per jaar werd in een vergadering der manslidmaten rekening en verantwoording gedaan van diakenen en kerkmeester. Men had namelijk, gelijk uit de notulen van de jaren, dat Ds. Legrom te Ommeren was blijkt, een kerkeraad, die uit den predikant bestond met twee ouderlingen, twee diakenen en een kerkmeester. De notulen waren niet zaakrijk. Ik laat hier een voorbeeld volgen, waaraan bijna alle notulen gelijk zijn.

Kerkeradsvergadering gehouden den 30 Nov. 1858.

Tegenwoordig waren de oud. N. N., de diakenen N. N. en N. N., de kerkmeester N. N. en de leeraar N. N.

Art. I. De vergadering wordt geopend met gebed door den leeraar.

Art. II. Daar er geen bijzondere zaken zijn te behandelen, gaat men over tot het tellen van de maandelijksche collecte en deze bedraagt *f* 46.40; waarvan de leeraar de helft ontvangt en de andere helft wordt verdeeld onder

den diaken N. N. en den kerkmeester N. N. Die dus ieder *f* 11.60 ontvangen. Bovendien ontvangt de leeraar nog *f* 25 traktement, zoodat het geheele traktement beloopt *f* 48.20.

Art. III. De vergadering wordt gesloten met dankzegging door den diaken N. N.

get. N. N.

praeces-scriba.

Aldus zijn bijna al de notulen over de jaren, dat Ds. Legrom te Ommeren predikant was. Uit deze notulen zien we tevens hoeveel, of wilt ge hoe weinig traktement de predikant kreeg, en hoe hij het kreeg. De helft der collecte was voor hem. Hoe gevaarlijk, hoe onaangenaam voor een predikant! De groote opkomst zou aldus voor een behoeftig predikant niet alleen reden van blijdschap zijn, omdat velen kwamen onder de bediening van het Woord, maar misschien en wel in de eerste plaats omdat daardoor zijn traktement hooger werd; en wie zou den steen tegen hen durven opnemen? Toen dan ook de toeloop tot de prediking van Ds. Legrom ging verminderen, doordat er rechtzinnige predikanten in de omliggende dorpen kwamen, en ZijnEerw. een beroep naar Alkmaar ontving, nam hij dat aan. Vooral door een omstandigheid nam het gehoor bij Ds. Legrom zeer sterk af. Mijnheer Verbrug van Lienden had aan de Hervormde Kerk aldaar een legaat vermaakt onder voorwaarde, dat men een rechtzinnig predikant zou beroepen. Toen werd beroepen Ds. van Toorenenbergen, een rechtzinnig prediker en wat bijna nog meer zei, die een *steek* droeg. Een oude broeder van Lienden zeide: Och, was Legrom maar gebleven, hij had zijn gehoor spoedig weerom gehad. Zoo kon dan van Toorenenbergen het gehoor niet houden, trots zijn steek.

Legrom was evenwel heengegaan en dat was, o bittere droefheid, het begin van het einde. Van tijd tot tijd kwam nu nog een predikant de sacramenten bedienen en eens preeken, maar meestal was het preeklezen. Het gehoor verminderde, om verschillende redenen, maar vooral, omdat dat gehoor slechts voor een zeer klein deel bestond uit leden, die bij de Afgescheiden gemeente aangesloten waren. Dat waren slechts de oude familiën, die van den beginne reeds gezelschappen hadden bezocht, en als weleer naar de hagepreeken, nu naar de Afgescheiden dominé's gingen hooren, wanneer ze er eens optraden in wijden omtrek. Dat waren de familiën van Septer, Van Kalkeren, en enkele anderen, die voor een groot deel ook heden nog in hunne geslachten tot de Gereformeerde kerk behooren. De andere hoorders gingen liever niet naar het preeklezen, temeer waar hoe langs hoe meer rechtzinnige predikanten in de dorpen van rondomme in de Hervormde kerk kwamen. Het Supranaturalisme had uitgediend, de leerlingen der Groninger school bleven meest in het Noorden. De moderne richting van Scholten en Kuenen te Leiden en Opzoomer te Utrecht was in haar opkomen en daarvan was *de Betuwsche orthodoxie* niet gediend, maar de leerlingen der Utrechtsche school opgekomen sinds 1845, onder Doedes en Van Oosterzee, pasten meer voor de orthodoxe Betuwe. — De mannen dier richting, uitgezonderd in Tiel en in een paar dorpen om Tiel, zijn nog het meest geliefd in de dorpen om Ommeren gelegen, vanwaar vroeger talrijke hoorders in de Afgescheiden kerk kwamen.

Nog een reden mag eindelijk helaas niet verzwegen. Ook de kerk van Tiel, mede uit Ommeren geboren, heeft medegewerkt direct en indirect aan den langzamen en zekeren

achteruitgang van Ommeren. Doordat te Tiel een gemeente kwam, bleven degenen, die anders van hier te Ommeren kwamen, in de stad, maar indirect heeft het kerkelijk leven onzer gemeente veel kwaad gedaan aan Ommeren. Onder Ds. J. Brummelkamp toch liet men immer Hervormde predikanten uit den omtrek in onze Afgescheiden kerk prediken, ook die van de gemeenten Ommeren en Lienden. Wel-aan, indien men te Tiel de prediking dier mannen van den kansel der Afgescheiden kerk begeerde, waarom zouden dan de inwoners van Ommeren en omstreken; ter kerk gaan bij een klein groepje van weinig beteekende Afgescheidenen, waar een preek gelezen werd door een eenvoudig ouderling? Geen wonder, dat men tevreden was met eigen predikant, in aanmerking genomen het eigenaardig karakter van de Betuwsche orthodoxie, die het meest nadert aan doode orthodoxie en die een zeer gering besef heeft van het verband, dat er moet zijn tusschen leer en leven. Voorts nog daarbij gerekend, het weinig voortvarend, be-slist en consequent volkskarakter en het verwondert ons niet, dat in de orthodoxe Betuwe de gereformeerde kerk niet bloeit. Van Oosterzee had tot spreuk: *Christianus nomen, Reformatus cognomen*. Mijn naam is Christen, voorts in de tweede plaats *gereformeerd*. Dat gereformeerde nam, zonder dat ik mij nader uitspreek over de groote of kleine plaats, die het Christen zijn in het leven van de bewoners van dit deel der Betuwe innam en inneemt, al een zeer, ja zeer bescheiden plaatsje in. En nu vraagt gij misschien nog naar die 2500, die eens naar Budding hoorden te Elst bij Amerongen. Vergis u daar-omtrent niet, het waren niet allen heilbegeerigen, die daar kwamen, maar ook veel nieuwsgierigen. Heden ten dage is er allerlei soort van afleiding voor de menschen, vooral

op den Zondag; toen veel minder, zoo waren er ook veel nieuwsgierigen onder dat getal. Maar bovendien waren er onder degenen, die naar Budding, Ledeboer en andere gescheiden predikanten gingen velen, die zich later, zooals bijv. De Lodder, aansloten bij de Ledeboerianen, die over alle dorpen verspreid woonden rondom Ommeren. En toen de scheure kwam tusschen Ledeboer en de Afgescheidenen in 1840, toen ook kwamen zijn volgelingen niet meer bij de Afgescheidenen te Ommeren, maar gingen eens of tweemaal per jaar op naar hun kerkgebouw te *Achterberg* over den Rijn, alwaar Daan Bakker, de landbouwer van «*de Palmboom*» te 's Gravenpolder, een der opvolgers van Ledeboer, hen van tijd tot tijd stichtte. En sinds diens dood bedient Ruben, zijn opvolger, enkele gemeenten, vroeger bediend door Bakker. Naar deze beide voorgangers worden ze Bakkerianen of Rubenieten genoemd. Het stroompje van het gereformeerde leven, dat te kwader ure in 1840 zich van den grooten stroom afscheidde, dreigt meer en meer te verzanden en is in Ommeren en omstreken der verstikking nabij. Zoo heeft men dan over het geheel niets aan hen voor het Christelijk onderwijs; zelfs Ruben durfde verleden jaar in een catechismusprediking te *Achterberg* de Gereformeerden er een verwijt van maken, dat zij zulke voorstanders waren van het Christelijk onderwijs. God moet ze bekeeren, en dat zal Hij op Zijn tijd ook wel doen, dat is hun machtspreuk. Op maatschappelijk gebied zijn ze over het geheel stille deugdelijke menschen. Op staatkundig gebied is er zoo goed als niets met hen aan te vangen. Het kerkelijk leven onder hen is zeer zwak, een paar maal des jaars gaan velen Ruben eens hooren, wanneer hij te *Achterberg* preekt. Zoo staat dan ook niet de voorwerpelijke

regel van Gods Woord bij hen op den voorgrond, maar de onderwerpelijke genieting des harten. Het Avondmaal wordt bijna nooit door hen gebruikt, maar het is voor hen geen gemis. Het catechetisch onderwijs wordt schier geheel verwaarloosd en velen gevoelen ook geene groote behoefte om hun kroost op den weg der middelen te leiden. Vele ondergeschikte punten maken zij tot hoofdzaken, zoo bijv. het zingen van Datheen's psalmen. Nog lang zullen misschien hier en daar enkelen Rubenieten overblijven; hun onderwerpelijkheid, zich openbarende in heel hun godsdienstig leven, wordt de stellige ondergang hunner gemeentetjes. Die naar Gods weg vragen, zal Hij het heil doen zien. Ook hier geldt: gehoorzaamheid is beter dan offerande. God zegent den eigenwilligen godsdienst niet. De wijze, waarop wij onzen godsdienst oefenen is geen onverschillige zaak, wijl God een God van orde is; ook in ons kerkelijk leven vragen wij aan God wat wilt Gij, dat wij doen zullen?

Alle deze dingen nu werkten mede tot vermindering van het gehoor, dat bij de Afscheidenen ter kerke ging. De notulen, die nu volgen, dienen tot treurig bewijs. Na Ds. Legrom waren de notulen, die over een heel jaar gingen, slechts met geringe verandering in de cijfers, als volgt: Jan. 15, 1862. Kerkeradsvergadering gehouden, opdat er jaarlijksche rekening en verantwoording geschiede van diakenen en kerkmeester, waarbij de manslidmaten ook tegenwoordig waren. De diaken N. N. houdt in kas, na aftrek van alle uitgaven f 23,23; de kerkmeester N. N. houdt in kas f 18,49.

Get. door ouderling N. N.

Op deze vergadering kon zich de oude Frans Willem

van Dee niet meer vinden. Ik vond in de papieren van den grijsaard een kostelijken brief aan de vergadering gericht, getuigende van geloof en trouwe behartiging van zijn plicht om mede te dragen tot instandhouding der godsdienstoefening.

Nog veertien notulen volgen van ongeveer gelijken inhoud, maar het geringe batig saldo vermindert hoe langs hoe meer; straks komen er tekorten. Totdat er helaas in het jaar 1876 op de classis Arnhem moest gesproken worden over opheffing van het zelfstandig bestaan der gemeente Ommeren. De classis benoemde daartoe eene commissie, bestaande uit de broeders J. H. v. d. Lichte en L. van Andel, respectievelijk predikant en ouderling te Tiel. Totdat op den 18 Oct. 1876 het volgende stuk werd opgesteld en geteekend:

»Op heden den 18 October 1876 zijn voor de classikale commissie Ds. J. H. v. d. Lichte en L. van Andel ouderling, beiden te Tiel, verschenen P. J. Kraan, ouderling, Ommeren; Christiaan van Dee, ouderling, Lienden; W. H. van Dee, diaken, Ommeren; Jacob van Kalkeren, diaken, Lienden; J. D. Septer, diaken, Lienden; Wed. R. Septer, geb. T. v. Olderen, Ommeren; allen leden der plaatselijke Christ. Geref. gemeente te Ommeren, om over te gaan, om zich voor genoemde commissie, als zoodanig te verklaren, om zich als gemeente te ontbinden.

Op de vraag van den Voorzitter wordt door elk der leden hoofdelijk, hoewel met smart, toestemmend geantwoord om tot de ontbinding over te gaan. Zij verklaren met dezen, het archief, notulenboek en lidmatenboek enz. te overhandigen aan de bovenbenoemden, om bij de gemeente Tiel te worden gedeponneerd.

Zij besluiten tevens zich met hunne gezinnen (nader op te geven) te doen inschrijven als leden der naburige Christelijke gereformeerde gemeente te Tiel, stellen zich onder opzicht en tucht en geestelijke zorg der opzieners der genoemde gemeente te Tiel.

Verder is algemeen overeengekomen om het kerkgebouw, voor rekening der bovengenoemde personen te verkoopen, hetzij in massa of in perceelen.

Ten slotte wordt bij dezen met algemeene stemmen gecontracteerd, dat de grond, waarop het gebouw staat, aan de Wed. R. Septer finaal zal terugkeeren, zoowel de geschonken grond, als de later aangekochte grond, zulks tegen betaling van een honderd gulden, in handen der genoemde personen.

Aldus gezamenlijk goedgekeurd en geteekend, benevens de classikale commissie”.

Volgen de handteekeningen van bovengenoemde leden en die der commissie en voorts die der classis, aldus: Nagezien en goedgekeurd door de classikale vergadering gehouden 27 Februari 1877 te Arnhem.

Namens de Vergadering,

H. M. v. D. VEGT, *Praes.*

B. DE JONG, *Scriba.*

Het kerkgebouw, gebouwd van het geld van Mevrouw Zeelt, is vooraf gesloopt en in perceelen publiek verkocht. De schulden o.a. aan den Baron, vereffend; de grond aan de wed. R. Septer overgedaan en de overschietende gelden van een betrekkelijk klein bedrag onderling verdeeld als tegemoetkoming voor de rente, die bij gemis aan inkomsten door de leden is moeten worden aangezuiverd. Het is mijns erachtens jammer, dat die overschietende

gelden verdeeld zijn geworden, het was der kerke Christi eenmaal geofferd. De leden hadden het met zich aan de gemeente van Tiel moeten brengen. Het zij zoo.

Zoo kwam dan Ommeren te Tiel het Woord hooren, gelijk eenmaal Tiel te Ommeren kwam. Zoo blijve dan de gemeente van Ommeren allen kerken in den lande tot een waarschuwend voorbeeld, om ter laatster instantie slechts te bouwen op de belijdende leden der gemeente, voor zover het den mensch geoorloofd is op hen te steunen. Zij die alleen maar komen, omdat ze voor een tijd kunnen genieten van de prediking des Woords, gaan heen, wanneer ze elders kunnen genieten. De gemeente bestaat dan ook slechts uit hen, die door doop en belijdenis bij haar zijn aangesloten, die stuiven in den regel niet uiteen als kaf door allerlei wind van leer. En de gemeente van Tiel erkenne haar schuld tegenover Ommeren, beschouwe haar niet als een filiaal-gemeente, gelijk ik ergens in de notulen las, dus niet als bijwoners of gasten, maar als medebroeders en zusters, die op dezelfde wijze, zoo niet getrouwer, dienen bearbeid in huisbezoek en catechisatie als Tiel zelve, opdat eenmaal de dag aanbreke dat te Ommeren of Lienden andermaal de eerste steen van een kerkgebouw worde gelegd, om eene gemeente in zijn midden te ontvangen, opdat zij leve, groeie en bloeie.

TIEL.

6 DEC. 1848—4 SEPT. 1853.

De stad Tiel was sedert het laatst der 18de eeuw het middelpunt van het verderflijk rationalisme. »Hier had Ds. van der Willigen jaren zijn dwaalleer verspreid en de waarheid bestreden, en was daarna opgevolgd in 1840 door Dr. Junius. Ook in de Luthersche kerk was Luther niet meer te vinden. In Tiel kwamen alle Maandagen al de predikanten van den Ring te zamen en hielden daar hun kransje, en zooals de voorgangers waren was het volk, onkundig, onverschillig, alleen voor dit leven levende in het rijk en weelderig genot van de rijke oogsten, die hunne vruchtbare landen hun opleverden. »Maar Gode zij eeuwig dank! de Heere had ook in Tiel de Zijnen«. Zoo schreef mij wijlen Ds. Donner.

De Heere had Zijn gedachten der ontferming over onze stad. Het Woord des Evangelies werd ook in haar omtrek gepredikt, gelijk wij in de vorige hoofdstukken zagen, en men hoorde ook hier van Afscheidenen. Het uiterste deel der Neder-Betuwe ligt te dicht bij het land van Heusden en Altena, dan dat de actie van '34, die daar uitging van den koenen en vurigen Hendrik Peter Scholte, van den zachtmoedigen en liefdevollen George Frans Gezelle Meerburg, ook niet haar invloed alhier zou doen gevoelen. De groote rivieren waren geen beletselen. 't Water plant het geluid gemakkelijk voort!

In den zomer van '35 predikte Scholte in de meest westelijk gelegen gemeente van onze huidige classis Tiel, namelijk te Vuren, en bediende aldaar den doop aan kinderen der geloovigen.

In Augustus van datzelfde jaar predikte Scholte te Gameren, in een boomgaard, terwijl een boerenwagen hem tot preekstoel diende.

In 1837 was te Herwijnen reeds een vrij aanzienlijke gemeente. Ook dateert de wederopenbaring der gemeente van Poederoyen uit die dagen.

Deze gemeenten hebben de vuurproef der vervolging doorstaan: zij woedde hier even heftig als op eenige plaats van ons land. De rechterlijke macht van Gorkum deed in brutaliteit van haar optreden niet onder voor de militaire, noch voor de eerwaarde Synodale macht.

De boeten en veroordeelingen tot gevangenisstraf waren de meest duidelijke openbaring van de vijandschap tegen de Afscheidenen. Zoo betaalde Herwijnen meer dan twee duizend en Vuren meer dan drie duizend gulden boete. Ambtsdragers en particulieren dier gemeenten hebben maanden in de gevangenis gezocht. Tot zesmaal toe zijn in Tiel de deuren der gevangenis ontsloten om maandenlang ambtsdragers der uitgeleide gemeenten als gevaarlijke mannen buiten de samenleving te sluiten. Hunne brieven, van uit den kerker geschreven, bevatten ongetwijfeld mede de schoonste woorden, die ooit van uit onze stad gezonden werden.

Reeds vroeg had de stad Tiel dus Afscheidenen binnen hare grachten, en hoewel zij gevangen waren binnen vier muren, nochtans kon er kracht van hen ten goede uitgaan, gelijk ook later bleek, dat inderdaad geschied is. Zij konden als priesters voor de inwoners van

Tiel bidden ; zij konden getuigen, gelijk zij gedaan hebben, en God zegende hun woord aldus, dat de gevangenenbewaarder tot bekeering kwam. De gevangen broeders werden in hunne gevangenis bezocht door Frans Willem van Dee, die hun versterkend voedsel bracht, alsmede door de eenige en eerste Afgescheidene onzer stad, *Jenneke Wildemans*, Wed. Schuts, 1) overleden 30 November 1862. Zij was in het jaar der vervolging lid van de gemeente van Utrecht geworden, alwaar Ds. Scholte predikant was.

Lang bleef zij de eenige, maar eindelijk kwamen er meer, en vooral het jaar 1848 was in dezen zeer gezegend, want in dat jaar kwamen Johanna de Jongh, weduwe van Jan Huibert van Andel en Gerardina Zezerina Antonia de Jongh, een jongedochter, beiden uit den Bosch, alwaar zij leden waren der Afgescheiden Gemeente, dus mede uit eene gemeente, die vrucht was van Scholtes arbeid.

Middelertwyl was J. H. Donner reeds predikant in Ommeren. En deze zusters, die mede vele vrienden der Waarheid in deze stad hadden, vergaderden te zamen in gemeenschappelijke samenkomst op de kamer van het huis der Wed. Van Andel. Hier hield Donner nu eerst bijbellezingen en aldaar werd de *»grond der Gemeente gelegd»*. Maar met die afzonderlijke samenkomsten was men toch niet tevreden : men begeerde Christus ook te prediken aan hen, die buiten waren. Zoo vergaderde men eens in een schuur aan de Waterstraat, behoorende aan Baron Van Brakel. Eindelijk werd een opkamer gehuurd, dicht bij het huis van Mejuffrouw van Andel. Daar predikte Donner het eerst over het woord van Pilatus : *»Wat is*

1) De gevangen Klaas van der Linden spreekt van haar in zijn brief uit de gevangenis geschreven d.d. 10 Maart 1837. *Verhagen*, pag. 392.

DS. J. H. DONNER.

waarheid?" Een volgende keer, op 6 Dec. '48, over de woorden: »dat de Bereërs voortreffelijker waren dan die van Thessalonika, omdat zij dagelijks de Schriften onderzochten, of deze dingen alzoo waren". Er waren bij die gelegenheid 150—200 menschen bijeen, waaronder enkelen van de voornaamsten der stad. Deze zesde December was niet de stichtingsdag der gemeente, gelijk hij dikwijls genoemd werd door den zeldzaam nauwkeurigen scriba der Christelijke Afgescheiden gemeente, *Herman Christophel Schmitz*, die haar in later jaren als scriba gediend heeft. Toch is deze dag de meest gewichtige in haar wordingsgeschiedenis. Toen toch werd een commissie samengesteld, onder den naam van »Kerkelijk Fonds". In H. C. Schmitz vereenigden zich toen de waardigheden van boekhouder-Kerkvoogd, gelijk hij zichzelf noemde en scriba. Medeleden dier Commissie waren *Johannes Pijsel*, *Antonie van Krieken* en *Johannes Dirk Hittinger*.

In het »Fonds van rekeningen en verantwoording" spreekt Schmitz immer van ontvangsten en uitgaven ten behoeve van de Evangelieverkondiging der »Christelijk Afgescheiden gemeente van Tiel". Dit zou tot verwarring aanleiding kunnen geven. Want van 6 Dec. 1848 tot 4 Sept. 1853, was feitelijk de gemeente nog niet als zoodanig tot openbaring gekomen. Uit de weinige bescheiden, die ons juist omtrent het jaar 1853 resten, daar helaas het eerste deel der notulen vermist wordt uit ons anderszins zoo compleet en keurig archief, meenen wij zeker op te kunnen maken, dat eerst op 17 Aug. 1853 de ambten werden ingesteld door verkiezing van een ouderling en een diaken, waarbij Ds. H. A. de Vos de vergadering leidde, en dat deze verkozen broeders in hun ambt bevestigd werden den 4 Sept. in het midden der gemeente, wederom door Ds. H. A. de Vos. In de Ba-

zuin van Donderdag 19 Januarij, 2de jaargang, No. 25, 1854, komt dan ook eerst het bericht voor van de erkenning der gemeente door de Hooge Overheid. Wij lezen aldaar: »Bij Z. M. besluit van den 4den Januarij 1854, is de Christelijke Afgescheidene Gemeente te Tiel, als zoodanig in de burgerlijke maatschappij erkend.»

Het feit nu, dat de toenmalige scriba reeds van 6 Dec. 1848 in zijn officieele rekening en verantwoording van »Christelijk Afgescheiden gemeente» sprak, stukken, die immer als zoodanig werden nagezien en goedgekeurd door de kerkelijke commissie, bijgestaan door een paar broeders der »gemeente», doet ons duidelijk zien, dat de broeders en zusters in Tiel, hoewel feitelijk nog geen Afgescheidenen zijnde, zich toch reeds als zoodanigen rekenden. Daarom was het dat ook mogelijk, dat men in den loop van het jaar 1851 gelden heeft verzameld voor een obligatielening groot f 2500, bestaande uit aandeelen à 50 gulden, rentende 3°/_o. 1) Ik geef hier een afschrift van zulk een obligatie.

No/ 21

Zegel.

Kapitaal f 50

rentende 3 ^o/_o.

De ondergeteekenden, *Herman Christophel Schmitz, Johannes Pijzel, Johannes Dirk Hittinger* en *Antonie van Krieken*, erkennen als verantwoordelijke leden ontvangen te hebben van en schuldig te zijn aan H. C. Schmitz eene som van *vijftig gulden*, wegens een aandeel in de Geldlenning groot *twee duizend vijfhonderd gulden* (f 2500)

1) Niet minder dan 80 brieven zijn verzonden naar verschillende adressen, zoowel uit de Ned. Hervormde als uit de Chr. Afgesch. Kerk, ter volteekening dezer lening. Chevalier gaf een aandeel à 50 gulden, Groen nam 4 aandeelen.

rentende drie ten honderd in het jaar, ten laste van het kerkgebouw der Christelijk Afscheidenen te Tiel.

Zullende jaarlijks één aandeel worden uitgeloot, hetwelk op of na 1 Januarij na de uitloting tegen intrekking dezes met de nog onverschenen coupons bij den eerst ondergeteekende of opvolgenden boekhouder zal worden uitbetaald.

TIEL, den eersten Januarij 1852.

(volgen de handteekeningen).

Nota. Bij deze is afgegeven een stuk coupons voor twintig jaar van 1 Jan. 1852 tot 1 Jan. 1872, geteekend door Schmitz en Johs P. Bij overgang dezes in handen van derden, wordt vriendelijk verzocht daarvan opgave te doen, ten einde bij eventueele uitloting daarvan bericht te kunnen geven 1).

Dat men nu, geen »Afscheiden gemeente” zijnde, zich toch reeds als zoodanig naar buiten officieel openbaarde, lag aan de omstandigheden. Het was de tijd der wording waarin men zich nog niet in alles het helderst rekenschap der dingen geeft.

Die wordende gemeente nu moest, na eerst op de »opperkamer” vergaderd te hebben, naar ruimer lokaliteit uitzien. Zij vond die in de nabijheid van haar vroegere vergaderplaatsen in »de Bewaarschool.” De veranderingen aange-

1) Hier zij naar aanleiding van de bovenstaande »nota” opgemerkt, dat het dus niet op rekening der gemeente komt, dat zij nog heden ten dage niet weet, in wiens handen enkele obligaties berusten, zoodat zij uitgelote of nog uit te loten aandeelen niet kan uitbetalen. De huidige kerkeraad, voortgaande op den weg zijner voorgangers in dezen meent, dat hij toch nog immer zulke aandeelen verschuldigd is aan de onbekende houders der obligaties en heeft ook deswege voor een paar jaar nog in onderscheidene christelijke bladen een oproeping gedaan. Dat wij dus ook nu nog enkele houders niet kunnen vinden ligt aan henzelfen, zoodat de gemeente in dezen vrij uitgaat.

bracht en de benoedigdheden voor het houden der godsdienstoefeningen werden door haar zelve betaald. Haar inkomsten, die ongeveer gelijken tred hielden met de uitgaven, bedroegen het eerste jaar ongeveer 200 gulden. Wij weten niet of de godsdienstoefeningen ook bemoeielijkt werden door de bewoners der stad; wel trof ons van tijd tot tijd een kleine post, uitgetrokken voor een belooning aan de politie.

Deze wordende gemeente werd den eersten tijd gesticht door het lezen eener predikatie van broeder Schmitz of Pijssel, terwijl Ds. J. H. Donner van Ommeren hier bijna geregeld om de 2, 3 of 4 weken predikte en Chevalier van Utrecht om de 6, 8 of 10 weken voor haar optrad 1). Ook Dr. Capadose, wiens zuster, Mej. Abrahamse, alhier woonde, trad soms voor haar op. Treffend is het, hoe deze vergadering den band van de gemeenschap der heiligen voelde. Het arme Lunteren op de Veluwe was door brand geteisterd, aldaar had de Heere veel van zijn volk, en met hen lijdende collecteerde de „gemeente” ook hier om den nood te lenigen; in die collecte werd o.a. een zilveren beursje gevonden. Zoo werd gecollecteerd voor de gemeente van Urk, voor de zending onder de Joden, en zelfs werd geregeld een contributie bijgedragen voor de Christelijke Normalschool „de Klokkenberg” te Nijmegen. Ook collecteerde men toen reeds voor het fonds der Em. pred. wed. en weezen der „Afgescheiden gemeenten.” En duidelijk ziet men, hoe de openbaarwording als Chr. Afgescheiden gemeente hoe langs zoo meer nadert; zag men hier tot '51 bijna niemand anders optreden dan *Donner* en *Chevalier*, nu komen ook hier prediken de Afgescheiden

1) Chevalier vroeg voor dezen arbeid der Evangelieverkondiging in het geheel geen vergoeding, zelfs niet de reiskosten.

predikanten, als *Oggel, Breukelaar, van Houten, Brummelkamp, H. de Cock*, en daar tusschen vinden wij nog eenmaal *Budding* vermeld. Zelfs vinden wij op 30 Mei 1851 de reiskosten geboekt, welke aan Donner werden uitbetaald voor diens reis naar de vergadering van het »provinciaal kerkbestuur.»

Het was voor de kleine groep te Tiel een groot verlies, dat Donner in September 1851 naar Leiden vertrok; ook Chevalier trad na 23 Nov. van datzelfde jaar niet meer voor haar op. Toch ging des Heeren werk hier begonnen door. Donner schreef mij: »Toen ik in September 1851 naar Leiden vertrok, hebben onderscheidene predikanten (door mij boven genoemd) van onze toenmalige Chr. Ger. kerk in Tiel gepredikt, en onder hun arbeid is de gemeente gesticht uit de leden van onze kerk, door mij en andere Leeraren aangenomen.» Zoo zien wij, dat we nog zijn in de dagen, waarin de lijnen nog niet scherp werden getrokken, want hoewel de Chr. Afg. kerk hier nog niet was gekomen tot de instelling der ambten in haar midden, toch leefde men reeds als geïnstitueerde kerk, in haar midden werden de Sacramenten bediend, en deden jonge lidmaten openbare belijdenis. Dit werd nog duidelijker, toen men den 4^{den} Maart 1852 te zamen met de gemeente van Ommeren Ds. Hendrik Antonie de Vos beriep, die leeraar was bij de Chr. Afgesch. gemeente te Marrum en Nijkerk in Friesland. Den 26sten April van datzelfde jaar nam ZijnEerw. het beroep aan en werd te Ommeren tot den dienst ingeleid door Ds. A. Brummelkamp van Arnhem, en predikte daar zijn intree den 23sten Mei 1852, naar aanleiding van Hand. XVII : 23 : »Den onbekenden God.» Van nu voortaan predikte Ds. de Vos geregeld om beurten alhier en te Ommeren; wanneer ZijnEerw. hier niet predikte,

werd de „gemeente” gesticht door den leesdienst, die door br. Schmitz en Pijzel vervuld werd. Daar de plaats der samenkomsten reeds niet meer voor dat doeleinde geschikt was, had men naar grond gezocht om daarop een eigen kerkgebouw te timmeren. Deze grond werd in de onmiddellijke nabijheid gevonden van de plaats, waar men tot nu toe vergaderde, want de „kerkelijke commissie” kocht, met br. L. van Andel tot borg, van „de Tielsche Burgerbewaarschool” een stukje grond voor de som van 700 gulden. Daarop werd in het voorjaar van 1852 het eerste gebouw getimmerd, waarin de latere Chr. Afg. gemeente des Zondags samenkwam.

Waar ik geen andere bescheiden ten mijnen dienste heb, dan de „Rekening en verantwoording” van den penningmeester, zoo is het niet gemakkelijk om een juist beeld te geven van den geestelijken toestand der wordende gemeente. Toch zegt ons de finantiële toestand meer dan men oppervlakkig zou denken. Eerstens treft het smartelijk te zien, hoe uiterst klein de collecten waren; men had het geven nog niet geleerd. Uit de opgaven der verhuurde zitplaatsen, die ook een zeer kleine huur opbrachten, kan men zien, hoeveel ongeveer en wie toen ter kerke kwamen, en dan waren de collecten allerbedroevendst. Maar meer bedroevend was nog, dat de collecten in den leesdienst zeer, zeer ver beneden die bij een gewone predikbeurt stonden. Zoo brachten bijv. de gezamenlijke collecten bij de predikbeurten in de eerste helft van het jaar '53, de som van $f\ 46.85\frac{1}{2}$ op, en die bij de leesdiensten $f\ 13.03$. En zoo brachten 98 verhuurde plaatsen in het geheel in een halfjaar slechts $f\ 93.50$ op. In één jaar brachten dus de ongeveer 100 plaatsen nog geen tweehonderd gulden op en de collecten ongeveer $f\ 120$. Daarnaar te oordeelen zou men een zeer

droeven dunk ontvangen van het geestelijk leven dier dagen. Men neme evenwel in aanmerking, zoo men die dagen met onzen tijd wil vergelijken, dat het geld toen meerder waarde had en dat men nog niet geleerd had te offeren. Maar dit zelfs in aanmerking genomen, zoo zou de indruk, dien het geestelijk leven dier dagen op ons maakt, nog zeer ongunstig zijn, zoo in de »Rekening en verantwoording» ook geen lichtpunten gezien werden. En die waren er. Wij merken toch ook nu weer, gelijk reeds vroeger werd opgemerkt, dat men hart gevoelde voor den nood van anderen.

Zoo werd geld gezonden voor de zending in China; de bijdrage voor Em. Pred. Wed. en Weezen was naar evenredigheid vrij groot; een behoeftige broeder werd geholpen om naar de Kaapkolonie te kunnen verhuizen, een andere om naar Amerika te gaan. De grootste vooruitgang evenwel van het leven der geloovigen alhier openbaarde zich in de behoefte om zich als Chr. Afg. gemeente naar buiten te openbaren en als zoodanig bij de Hooge Regeering bekend te staan. Men voelde zich al lang Chr. Afscheiden. Men noemde en liet zich aldus noemen. Toch was hier nog niet een geïnstitueerde Chr. Afg. gemeente. Die kwam eerst, toen op 17 Aug. 1853 de ambten ingesteld werden. *Herman Christophel Schmitz* werd tot ouderling gekozen, en *Johannes Pijsel* tot diaken. Op Zondag 4 Sept. 1853 werden zij in het midden der gemeente in hun ambt bevestigd. Van dien dag af dus kan men spreken van de openbaring der gemeente van Tiel. De Koninklijke goedkeuring, die in Januari 1854 werd ontvangen, was iets bijkomstigs. Op de vergadering der »kerkelijke commissie» van 8 Aug. 1853 werd besloten om het formulier te doen onderteekenen door de toe-

komstige ambtsdragers der gemeente, gelijk dat te vinden is in de Post-Acta van de Synode van Dordrecht 1618 en '19. 1)

HENDRIK ANTHONIE DE VOS, WILLEM VAN DER KLEY,
JOHANNES BRUMMELKAMP.

4 SEPT. 1853—16 JAN. 1870.

De gemeente aldus tot openbaring gekomen, wenschte nu voor zich alleen een Bedienaar des Woords te hebben. Daartoe beriep zij den 17 Jan. 1854 Ds. H. A. de Vos van Ommeren. ZijnEerw. volgde die roeping op en predikte zijn intrêe den 19^{den} Febr. over Joh. I : 29b : Zie het Lam Gods, dat de zonde der wereld wegneemt! Van nu voortaan komt er een gestadige vermeerdering van de inkomsten, die nochtans over het geheele jaar 1854 niet boven de 350 gulden komen, niet berekend de vaste jaarlijksche bijdragen. Toch bleek mij, dat men ook in die dagen elkanders lasten hielp dragen. Zoo droeg de gemeente bij voor het »Seminarie" te Kampen (gelijk het in de boeken genoemd wordt), voorts voor een hulpbehoevenden student, ook tot wederopbouw van het kerkgebouw te Stedum, dat door brand vernield was en voor meer andere belangen van het Koninkrijk Gods.

Daar was gedurende de korte jaren, dat De Vos alhier predikant was, een geleidelijke ontwikkeling der gemeente; toch bleven er nog velen, die geregeld met haar opgingen,

1) Dit formulier was overgeschreven op een afzonderlijk stuk papier en werd het eerst door Schmitz en Pijsel geteekend, en is daarna tot op onzen dag achtereenvolgens door alle ambtsdragers der gemeente alhier geteekend.

van verre staan en sloten zich niet bij haar aan. Waar de kerkeraad tot nu toe slechts bestaan had uit een predikant plus één ouderling en één diaken, daar werd in het najaar van 1857 besloten dien uit te breiden. Er werd nu één ouderling bijgekozen en één diaken. Diaken Pijsel werd tot ouderling gekozen en tot diakenen E. D. J. de Jongh en L. van Andel. Ouderling Schmitz bekleedde een dubbele waardigheid; hij woonde de kerkeraadvergadering bij als ouderling en als lid der »kerkel. commissie»; als zoodanig was A. van Krieken ook immer op de vergadering tegenwoordig. Die »kerkelijke commissie» restte nog van Dec. 1848 en was een soort »kerkelijke kas». Den 14^{den} October 1857 werd De Vos reeds door de gemeente van Delft beroepen. Hij nam deze roeping den 18ten November aan en predikte den 22sten November zijn afscheid, met de woorden uit Handel. XX : 26, 27, 32 en 33 tot tekst.

Men stond dus nu wederom voor het werk der beroeping van een nieuwen predikant. Terwijl De Vos hier nog was, werd daarmee reeds aangevangen. Op de vergadering van 3 Nov. werd door den kerkeraad besloten om de manslidmaten ter vergadering op te roepen en hun dan het volgende voorstel te doen: »Om bij 6 leeraren onzer kerk onderzoek te doen naar een leeraar, die voor deze onze gemeente zou geschikt zijn en aan hen te verzoeken, dat elk hunner ons één leeraar opgeeft, met alle die inlichtingen, die ons nuttig en noodig zijn te weten. Deze opgegeven leeraars zullen alsdan in een volgende vergadering aan de gemeente worden voorgesteld of bekend gemaakt, om alsdan uit dat zestal een drietal bij stemming te kiezen; deze drie zullen dan door twee leden uit den kerkeraad, door de gemeente gekozen, gehoord worden».

Dit voorstel werd op de vergadering der manslidmaten goedgekeurd. Ingevolge dit besluit werden brieven geschreven aan de docenten der Theol. School te Kampen : A. Brummelkamp, S. van Velzen en H. de Cock, en voorts aan Br. O. Donner te Arnhem, Ds. Breukelaar en Ds. J. H. Donner. Nu werden den kerkeraad dertien predikanten aanbevolen, en hij besloot aan de gemeente, vergaderd in haar manslidmaten, de brieven bovengenoemd voor te lezen, om voorts haar het recht te geven nog leeraars op te geven en bij genoemd getal te voegen, om dan uit dat gros- een zestal te kiezen bij gesloten briefjes. En eindelijk, om aan de vergadering voor te stellen, of zij uit dit getal direct of eerst na acht dagen een drietal wil kiezen. Besluit men het eerste, dan wenscht de kerkeraad daartoe direct over te gaan. Bovendien zal de vergadering twee personen uit den kerkeraad kiezen om dat drietal te gaan hooren en het tevens te verzoeken een predikbeurt waar te nemen. Op dit drietal kwamen voor Ds. J. F. Bulens, C. Roobol en A. G. de Waal. Aan de vergadering der manslidmaten wordt van al deze handelingen mededeeling gedaan en ook zij kiest eenstemmig het drietal van den kerkeraad. De beide leden van den kerkeraad gaan nu uit om de predikanten van het drietal te hooren. De reis naar Alblasserdam om C. Roobol te hooren mislukte door den mist. Daarna gingen de broeders naar Varsseveld om Bulens te hooren. Zij brengen van diens prediking een keurig verslag uit, een formeele preekschets; tevens bracht men verslag uit van de bevinding, die men had opgedaan in den huiselijken kring van genoemden predikant. Daar men Ds. de Waal ook niet kon gaan hooren, werden omtrent hem en Roobol informatiën ingewonnen. Den 20 Januari 1858 werd, onder leiding van

Ds. van Houten van Arnhem, consulent der gemeente, na verschillende mededeelingen omtrent het drietal, Ds. J. F. Bulens van Varsseveld gekozen. De kerkeraad verklaart op morgen, in een bepaaldelijk daartoe belegde vergadering, den beroepsbrief op te zullen stellen en den consulent ter teekening te zenden, die hem dan door zal zenden aan den beroepen leeraar. ZijnEerw. werd beroepen op een traktement van 600 gulden met vrije woning, vrij van belasting. Den 5^{den} Maart kwam een brief van Ds. Bulens, waarin hij voor de roeping, op hem uitgebracht, bedankte.

Uit alle handelingen in dit werk der beroeping blijkt de ernst, waarmede men het verrichtte. Jaren lang werd door de gemeente in het beroepingswerk gehandeld als hier boven beschreven is 1).

Niet lang nadat Bulens bedankt had, schreef Ds. de Vos aan den kerkeraad en ried hem om Bulens voor de tweede maal te beroepen, aangezien hij van meening was, dat Ds. Bulens gedrongen was door zijn eigen gemeente om te bedanken en nu daarover berouw had. De kerkeraad wenscht bijna eenstemmig om ZijnEerw. weer te beroepen; een vergadering van manslidmaten kiest weer uit hetzelfde zestal van de vorige maal een drietal. Nu noodigt men wederom den consulent uit en na gehouden biduur wordt onder diens leiding Ds. Bulens andermaal beroepen. Den 13^{den} April wordt wederom een brief ontvangen, waarin Bulens voor het beroep bedankt, dat op hem was uitgebracht.

Men voer direct voort met het beroepingswerk; weer werd gehandeld als bij de eerste maal. Op 23 April werd

1) Verg. voor deze praktijk de uitnemende artikelen van Ds. J. v. d. Sluis, van Varsseveld, in het „Tijdschrift voor Gereformeerde Theologie”, twaalfde jaargang, 1905, No. 2, 3, 4: „Het Independentisme in de Graafschap van Gelderland gedurende de eerste jaren der Af scheiding”.

Ds. J. J. de Visser, van 's Gravendeel, met algemeene stemmen, op een na, beroepen. In een keurig gestelden en eenvoudigen brief d. d. 10 Mei 1858, bedankt ZijnEerw. voor het beroep op hem uitgebracht. Terstond wordt weer aan een te beroepen leeraar gedacht, maar daar het tegen den tijd der examens in Kampen loopt, zoo informeert de kerkeraad bij student J. van Andel te Kampen naar de candidaten, die, na met gunstig gevolg afgelegd examen, beroepbaar zullen zijn. Ook omtrent andere leeraars komen berichten in en nu wordt vooral Ds. Willem van der Kley genoemd, predikant te Workum in Friesland. Na alle voorbereidende maatregelen wederom met orde genomen te hebben wordt Ds. W. van der Kley, 22 Juli 1858, beroepen. Ook hem wordt 600 gulden beloofd, vrij huis met 25 gulden voor bearbeiding van den tuin, vrijdom van alle belastingen, en van schoolgeld voor de kinderen op de Christelijke school. Blijkens een brief door den beroepen predikant geschreven, baarde hem de roeping van Tiel zeer veel moeite; hij vraagt dan ook een weinig uitstel, aler hij zou moeten beslissen. Daartoe zendt ZijnEerw. eenige vragen, die hij vóór zijn beslissing gaarne beantwoord ziet; zulks doet de kerkeraad en hij werd dan ook in een brief d. d. 12 Aug. 1858 verblijd door de aanneming van het uitgebracht beroep.

Ds. v. d. Kley kwam reeds in September met zijn gezin over en werd alhier 19 September tot zijn dienstwerk ingeleid door Ds. De Vos. Des avonds predikte Van der Kley zijn intrêe, naar aanleiding van de woorden uit Coll. 1 : 28.

In Ds. v. d. Kley had de gemeente een uitnemend predikant, en dra speurde men reeds, hoe de Heere Zijn werk

hier wilde zegenen. In September alhier gekomen, ving hij reeds in October aan met godsdienstoefeningen te houden in het midden der week. Daar er des Zondags een groote opkomst was, begon men kort na zijn komst over vergrooting van het kerkgebouw te spreken. Eerst werd gedacht over het vergrooten der galerij, maar het werd beter geacht de kerk te verbouwen.

Ter verkrijging der gelden, benoodigd voor deze verbouwing, wordt op den kerkeraad van 18 Februari 1859 besloten om eene leening uit te schrijven in aandeelen groot f 50, voorts om rentelooze aandeelen en vrijwillige bijdragen te verkrijgen. Mr. G. Groen van Prinsterer schonk nu zijn vier aandeelen, die hij in de vorige leening genomen had.

De welstand des geestelijken levens hield gelijken tred met den uitwendigen bloei der gemeente. Op den verjaardag van den Koning werd ten huize van den predikant een biduur voor Zijne Majesteit gehouden. Zoo hield men ook geregeld een biduur voor het gewas en de godsdienstoefening in de eerste week van iedere maand werd bestemd tot een biduur voor de Zending. Men toonde toen reeds te verstaan, hoe het mede de roeping der Kerk van Christus is, de Overheid door verzoekschriften te wijzen op het kwaad. Zoo besloot men om den 21 Oct. 1859 een rekest ter teekening te leggen tegen de kermis.

Waar de welstand des geestelijken levens alzoo in de werkzaamheid der gemeente zich naar buiten openbaart, daar verwondert het ons ook niet, dat wij merken, dat men ook in het kerkelijk regime naar de Gereformeerde beginselen wil leven. Reeds op de eerste kerkeraadvergadering kwam ter sprake, hoe men moest handelen met niet-leden tegenover de Sacramenten. Daar waren immer

niet-leden, die wenschten toegelaten te worden tot het heilig Avondmaal, of die voor hunne kinderen den doop begeerden. Deze quaestie is bijna gedurende al deze vijftig jaren eene zaak van teeder belang voor onze gemeente geweest. En kloek werd toen besloten om niet-leden niet anders toe te laten, dan na vooraf gedaan verzoek en dit dan eens of slechts zeer zelden toe te staan. Zoo werd ook een kind van niet-leden gedoopt met doopgetuigen en onder belofte der ouders zich onder kerkelijk opzicht te stellen. Ook wenschte de kerkeraad periodieke aftreding der ouderlingen en diakenen naar de Dordtsche kerkorde, tenzij het profijt der gemeente zulks niet toeliet, en deze ambtsdragers werden door de manslidmaten gekozen bij vrije stemming. Daar in die dagen enkele leden te Druten woonden en aldaar kinderen der gemeente geboren werden, zoo kwam men voor de moeilijke vraag: hoe zal met den Doop van deze kinderen gehandeld worden? Door omstandigheden, buiten de ouders, konden deze kinderen niet in het midden der gemeente te Tiel gedoopt worden, daarom besloot men ze te doopen in het huis der ouders, maar om aldaar dan godsdienst-oefening te houden, waarbij de gezinnen die te Druten woonden, gedeeltelijk tegenwoordig waren, en voorts een ouderling der gemeente en de predikant. Zoo werd dan toch zulk een kind in het midden der gemeente gedoopt.

De Heere zegende in die dagen klaarblijkelijk de gemeente. Velen kwamen tot bekeering en voegden zich bij haar. Enkele houders van obligatiën ten laste der gemeente werden door Zijn Geest aldus geleid, dat zij òf de rente òf die obligatiën aan haar schonken. De edele geefster van Baambrugge, een vriendin van Ds. van der Kley, schonk eenmaal *f* 300 rente, ja zelfs de *f* 3000, die ge-

leend waren ten behoeve van den aankoop der pastorie, onder beding, dat zij de rente van dat kapitaal tot aan haar dood zou ontvangen. Toen Mevrouw Zeelt den 22 Nov. '64 stierf, werd naar testamentaire beschikking de gemeente ook nog vrijgesteld van de nog restende schuld aan rente.

Ook bleek nu behoefte te ontstaan aan een orgel. Door de bemoeienissen van een der leden van de »kerkelijke commissie» verkreeg men voor geringen prijs een kerkorgel, dat van nu voortaan gratis bespeeld werd. Den broeder commissielid werd voor zijne zorgen in dezen een fraaien bijbel ten geschenke aangeboden. De gelden voor genoemd orgel werden verzameld door vrijwillige bijdragen en door een leening ten bedrage van *f* 100, bestaande uit rentelooze aandelen van 5 en 10 gulden. 1 Jan. 1862 ging deze leening in, naar een daartoe ingesteld reglement.

Het biduur voor de Zending droeg zijne heerlijke vruchten. Zoo nu en dan vindt men vermeld, dat gelden voor de Zending worden overgemaakt en eens werd eene zuster der gemeente, Mej. W. Diepenveen, onder zulk een biduur opgewekt om een vrouwenvereniging op te richten, in welke vergadering men zou werken voor de Zending. Een andere zuster, Mej. Schmitz, bezocht daartoe enkele vrouwenverenigingen in Rotterdam om aldaar te leeren, hoe men op het nuttigst voor de Zending kon samenkomen. Men besloot o.a. om kleedingstukken te naaien voor uit te zenden »Zendelingen».

Aan de huizen der leden werden busjes geplaatst voor de armen. In het achterhuis van diaken L. van Andel werden bijbellezingen gehouden. Ook hield men hier de week der gebeden in het begin van Januari, uitgeschreven door de Evangelische Alliantie, en tevens werd geboren

eene afdeeling van de »Nederlandsche Vereeniging voor Israel», waarvan Van der Kley president werd. Daardoor werd in de gemeente het blad »de hope Israels» gelezen. In een bidstond voor de Zending ging o.a. de Hervormde predikant Ds. S. H. Buitendijk voor. Gedurende dezen tijd kenmerkte zich de jongelingsvereeniging door bijzonderen bloei, die zich mede openbaarde in het trouw behartigen der belangen van het Zondagsschool-onderwijs. Van die jongelingen zijn er sommigen, die tot op den dag van heden, waar ze nu reeds mannen zijn geworden en tot de jaren des ouderdoms naderen, zich nog immer veel bemoeien met de Zondagsschool.

Nog enkele zaken van kerkrechterlijken aard uit dit tijdperk treffen onze aandacht. Uit de notulen der vergadering, gehouden op 12 Jan. 1859, blijkt dat door een der afgevaardigden van Tiel naar de klassikale vergadering in het midden dier vergadering de vraag werd gedaan: »Hoe men zal behooren te handelen met leden der gemeente, die ofschoon niet kunnen gezegd worden een zedeloos leven te leiden, zich echter voortdurend aan de openbare godsdienstoefening onttrekken en van de gemeenschap verwijderen.» De klasse antwoordt, dat die leden ingevolge een Synodaal besluit van 1854 moeten gerangschikt worden onder de *afgekeerden* (dat waren zulke leden, die eerst wel met de Afscheiding medegingen, maar later tot de Hervormde kerk of tot eene andere gezindte weder terugkeerden) en behooren schriftelijk te worden verwittigd, dat zij zonder kerkelijke censuur van het lidmatenboek zullen worden geroyeerd.

Op de vergadering van den Kerkeraad 14 Juli 1863 kwam een niet-lid der gemeente den doop voor zijn kind

vragen. De voorzitter wijst dien man op zijn inconsequentie, om wel van de Sacramenten der kerk gebruik te willen maken, maar zelf geen lid te worden. Hij antwoordt, het inconsequente van zijn handeling wel te verstaan, maar niettemin nog immer bezwaar te hebben de kerk te verlaten, waarin hij geboren en opgevoed is. Na onderlinge bespreking wordt hem toegestaan, hoewel hij noch zijne vrouw leden zijn, zijn kind ten doop te presenteeran 1).

Ter illustratie van den weinig leerstelligen zin van den kerkeraad dier dagen alhier diene, hetgeen verhandeld werd op zijn vergadering van 14 Juli 1863. Punt 43 der circulaire, »inhoudende de punten, welke door de onderscheidene provinciën zijn opgegeven om op de e.k. synode behandeld te worden», dat aldus luidde: »De Synode bepalen of de leer van Jezus' persoonlijke wederkomst, om 1000 jaren op aarde te regeeren, leer is der Gereform. kerk al dan niet, of ook daartegen strijdt», kwam ter sprake. De kerkeraad vroeg: »waarom alleen deze vraag werd gedaan, want men zoude hier bij hebben kunnen voegen »de leer van het verbond der werken met al zijn dogmatische spitsvondigheden, de leer van den raad des vredes, en hetgeen daarvan geleerd wordt en zoo vele leerstellingen als er in onze kerk worden geleerd, verdedigd en voorgestaan, die evenmin in onze belijdenis zijn opgenomen of worden geleerd». De broeders dier dagen, die aldus vroegen, zouden, zoo zij de ontwikkeling ook in dezen niet mede gemaakt hadden, vreemd opzien, wanneer zij in de kerkbodes onzer dagen allerlei kwesties zagen behandeld en breed uitgemeten. Toch kenden die dagen ook hunne

1) Terloops zij opgemerkt dat deze vader, die nog immer bij ons kerkt, na veertig jaren nog geen lid is geworden, en het gedoopte kind nooit tot belijdenis des geloofs in onze gemeente is gekomen.

vraagstukken van geringe, zoo niet van geene beteekenis. Zoo werd Van der Kley door een lid der gemeente berispit geen steek meer te dragen, ofschoon ZijnEerw. nog wel zoo goed was geweest om na zijn komst op de eerste kerkeraadsvergadering te vragen, wat de kerkeraad in dezen noodig oordeelde. De kerkeraad had toen nuttiger geoordeeld, dat de predikant geen steek zou dragen. Het vraagstuk van het ambtsgewaad heeft de kerken dier dagen bijna even fel bewogen als thans de opleidingskwestie. Voorwaar, wel eenig verschil in belangrijkheid van de zaak, waarom het toen ging en thans gaat!

Dr. Wagenaar zegt in zijn boekske over „het Reveil en de Afscheiding” van de eerste Afgescheidenen: „Zeer algemeen heerschte de zonde van het lichtelijk en onverhoord oordeelen en helpen verdoemen.” Dat ondervond V. d. Kley ook. Naar aanleiding van een preek in Ommeren gehouden, werd hij van Remonstrantisme beschuldigd. In een meesterlijk betoog van de broeders E. D. J. de Jongh en Schmitz werd de beschuldiging tegen den predikant, door een ouderling van Ommeren gedaan, weerlegd en de gewraakte uitdrukking gehandhaafd en verdedigd. Zoo verdedigde dan de kerkeraad zijn aangevallen Herder en Leeraar.

De gemeente heeft zich echter niet lang in het bezit van dezen uitnemenden leeraar mogen verheugen. Reeds vóór 1861 ontving hij een beroep naar de gemeente van Velp. In December 1861 werd hij weer beroepen, en wel te Bolsward. Dit beroep werd door hem zeer ernstig overwogen en bracht hem, naar eigen getuigenis, meer in de war dan dat van de gemeente Velp. De kerkeraad begeerde sterk den predikant te behouden; „want, zoo luiden de notulen, met het oog op de gemeente, die in meer dan een opzicht, maar vooral met betrekking tot

hare geloofsovertuiging, in een exceptioneelen toestand verkeert. Vergeleken bij andere gemeenten, zouden zij in groote moeielijkheid verkeerem, indien zij den leeraar moesten missen en een anderen roepen". Den 3den Jan. 1862 maakte Van der Kley bekend voor het beroep bedankt te hebben. Den 1sten Nov. 1863 ontving hij een beroep naar Almelo; den 13 Nov. maakte ZijnEerw. den kerkeraad reeds bekend, dat hij »zich verplicht gevoelde" om dit beroep aan te nemen, en verzocht »zoo spoedig mogelijk een attest van den kerkeraad te ontvangen om te kunnen vertrekken". Zondag 29 Nov. predikte hij reeds zijn afscheid over Mattheus 28 : 20. Alles ging dus zeer schielijk in zijn werk. Niets ontdekken wij hier van den geest, die Leeraar en Kerkeraad bezielde juist 2 jaar te voren. Daar was dan ook sinds dien tijd iets zeer onaangenaams voorgevallen, waardoor de gemeente beroerd was, het leven van den predikant verbitterd, de band lossen gemaakt, zoodat hij zich »verplicht" gevoelde henen te gaan. Vijf jaar had hij met veel zegen gewerkt: er was dan ook een streven geweest om in de kerkelijke aangelegenheden naar Gods Woord te handelen. In dien weg is alleen de zegen te verwachten!

De scriba had de gewoonte om aan het einde van ieder deel der notulen een slotwoord te schrijven. Dit slotwoord getuigde bijna immer van den bijzonderen zegen Gods, over de gemeente uitgegoten. Van nu voortaan wordt in dat slotwoord al meer en meer de klachte vernomen, en de hooge stemming daalt hoe langs hoe meer. De geschiedenis der nu komende jaren zal ons dat verschijnsel doen verstaan.

Het herderloos tijdperk, dat nu aanving, was gelukkig

kort van duur. Nauwelijks was de predikant vertrokken, of er kwam groot ongenoegen in het midden der gemeente en van den Kerkeraad, vooral over de verhouding tot en uitlatingen omtrent Ds. v. d. Kley van sommige leden van den Kerkeraad. Met dit verschil in Kerkeraad en gemeente staat zeer zeker ook het protest in verband, dat van de zijde van sommige leden kwam, tegen de preek-lezing van den boekhouder-scriba. Deze broeder was eerst lid der »kerkelijke commissie" geweest, sinds '48, en droeg met een anderen broeder later den naam van kerkvoogd. Nu was de vraag: mag die broeder het werk eens opzienaars doen? En terecht! Gemakkelijk zou daarop een antwoord gegeven zijn, indien er van den beginne omtrent dit ambt van lid der »kerkelijke commissie" of kerkvoogd, geene schromelijke verwarring had geheerscht. De beide leden der kerkelijke commissie werden van den beginne tot den Kerkeraad gerekend, en woonden alle zijn vergaderingen bij. Een dier broeders had bij de vorige vacatures en wanneer geen predikant den dienst des Woords vervulde, dien immer vervuld. Eens had Ds. v. der Kley nadrukkelijk verklaard, dat hij die broeders tot den Kerkeraad rekende, maar dat »preeklezen" behoorde tot het werk der ouderlingen. Ook moet ik uit een ingekomen stuk opmaken, dat die broeders in het ambt bevestigd zijn met het formulier voor ouderlingen en diakenen, anders toch is de volgende zinsnede uit een aanklacht tegen een dier broeders niet te verstaan: »Al het bovenstaande geeft mij het smartelijk bewijs dat br. N. N. niet getrouw heeft gehandeld in overeenstemming met het formulier van bevestiging en I Tim. 1 : 3—9". Uit dit alles blijkt, dat men zich niet goed rekenschap gaf van dit ambt. De ingekomen brieven hadden dan ook het

recht, dat men de kerkvoogden niet het werk des Kerkerads zou laten verrichten, noch hen tot den Kerkeraad te rekenen. Deze brieven werden nochtans voor kennisgeving aangenomen. Op de vergadering van 26 Jan. 1864 werd nogmaals over de verhouding van de br. kerkvoogden tot den Kerkeraad gesproken, en de Kerkeraad acht, dat deze broeders, wyl ze sinds 1848 als zoodanig beschouwd werden, ook nu nog gerekend worden leden van den Kerkeraad te zijn.

Ook nu kwam de vraag weer ter sprake over het toelaten tot het Avondmaal van niet-leden der gemeente, eene vraag, die een belangrijke rol heeft gespeeld door heel de geschiedenis der gemeente; men stelt de behandeling dier zaak uit tot de komst van eenen eigen leeraar. Het beroepingswerk werd weer dra ter hand genomen. Student J. Brummelkamp, die nog niet beroepbaar was, en dus nog geen candidaat tot den dienst des Woords, ontving reeds 2 April 1864 toezegging van beroep, welke toezegging in een feitelijk beroep zou overgaan, zoodra hij in Juli zijn candidaats-examen met gunstig gevolg zou hebben afgelegd. De heer Brummelkamp was evenwel zoo wijs om den Kerkeraad in een hartelijken brief te wijzen op het ongewenschte van zulk doen, daar men met orde behoorde af te wachten, welke de uitslag van het in den zomer te houden candidaats-examen zoude zijn.

Zoo naderde dan de zomer en het candidaats-examen van Johannes Brummelkamp, met ongeduld verbeid. Op de vergadering van den Kerkeraad d.d. 30 Juni wordt het concept van den beroepsbrief voor den candidaat J. Brummelkamp in orde gebracht en besloten, dat een der broeders, onmiddellijk na den gunstigen afloop van het examen in Kampen, den candidaat mededeeling zal doen van het beroep.

Dit geschiedde den 20sten Juli. Reeds vroeger was hij beroepen door de gemeente met 20 van de 24 uitgebrachte stemmen, terwijl hij reeds tevoren alle stemmen van den Kerkeraad op zich vereenigd had. Op 1 Sept. ontving de Kerkeraad het verblijdend bericht van Brummelkamp, dat hij het beroep had aangenomen; toch wenschte hij nog enkele zaken met den Kerkeraad te bespreken, die hij niet als voorwaarden voor de aanneming van het beroep had willen stellen, hopende dat de broeders hem in zijn verlangens zouden ter wille zijn. Daartoe is ZijnEerw. overgekomen op 10 Oct. en is tegenwoordig in het midden van den Kerkeraad. Uit die bespreking treffen ons twee punten. Eerstens vreest ZijnEerw. vanwege zijn gestel niet tweemaal te kunnen preeken op een Zondag. Over dit bezwaar wordt veel gesproken, zonder dat men deswege tot iets bepaalds komt. Voorts vraagt de aanstaande leeraar elk jaar een paar Zondagen vacantie, niet zoozeer om dan zelf ergens den dienst des Woords te vervullen, maar veeleer om dan eens andere predikanten te kunnen hooren. De broeders weigeren dit niet, maar merken daarbij op: *»dat hij van tijd tot tijd gelegenheid heeft predikers te hooren op de Evangelisatiezaal, alwaar onderscheidene leeraars uit de Hervormde Kerk voorgaan»*. *»Dit bericht was hem aangenaam en hierdoor werd grootendeels aan zijne begeerte voldaan»*. Hieruit leeren wij het kerkelijk standpunt van den Kerkeraad en den leeraar kennen, dat voor de gemeente de bron is geworden van veel ellende.

De geschiedenis der gemeente van 1864 tot 1869, ja tot nog veel lateren datum, moet gezien worden in het licht, dat bovengenoemde cursief gedrukte regels op haar werpen.

Den 13 Nov. 1864 werd Joh. Brummelkamp tot zijn

dienstwerk ingeleid door ZijnEerwaardes vader, Docent A. Brummelkamp, die tot tekst had gekozen : Handel. XVIII : 9b en 10.

Des avonds aanvaardde de beroepen predikant zijn dienstwerk onder ons, sprekende over de woorden I Cor. I : 23a. In beide deze godsdienstoefeningen was het kerkgebouw overvol met hoorders.

De eerste Kerkeraadsvergadering, nadat de nieuwe leeraar tot de gemeente alhier was overgekomen, was van het hoogste belang. Men zal zich herinneren, hoe de belangrijke vraag omtrent het toelaten tot het Avondmaal van niet-leden der gemeente ter behandeling was uitgesteld, tot men een eigen leeraar zou hebben. Men was nu zoo gelukkig dien in het midden te hebben, en wijl ZijnEerw. vader, docent A. Brummelkamp, ook op de vergadering was, zoo kon diens advies in dezen gehoord worden. Over deze zaak nu om advies gevraagd, maakt docent A. Brummelkamp op onderscheidene zaken opmerkzaam, zoowel uit de geschiedenis als uit Gods Woord, waaruit hij afleidt, dat wij niet zondigen, indien wij personen tot het Avondmaal toelaten, die niet tot onze gemeente behooren. Hij oordeelt, dat men in deze en andere ondergeschikte zaken de omstandigheden des tijds in aanmerking moet nemen. Voor zoover hem bekend is, bestaat er geen synodaal verbod, en al ware het, dat men hierdoor ook een Kerkelijk reglement overtrad, dit zou een onzondige daad zijn en derhalve niet strafbaar. Docent A. Brummelkamp, doet vooral uitkomen, dat het Avondmaal de *tafel des Heeren* is en niet onze tafel, dat wij derhalve niet mogen weren degenen, die de Heere Jezus noodigt, en bovendien dat onze Kerk niet *tegenover broeders*, maar tegenover een van God afgeweken *Kerkelijk bestuur* staat. Hij acht het

dus vooral nu een zeer geschikt oogenblik om deze zaak in te voeren, daar wij thans een nieuwen leeraar hebben. Brummelkamp geeft verder onderscheiden voorbeelden op van andere gemeenten, die vroeger even uitsluitend in deze zaak hadden gehandeld, maar daarvan later zijn teruggekomen en meent, dat men thans over het algemeen in alle gemeenten veel milder is.

Na dit gevoelen gehoord te hebben en ieder lid van den Kerkeraad eveneens in deze zijn meening heeft te kennen gegeven, zijn al de broeders onbepaald voor de toelating van niet-leden tot het Avondmaal. Dit verblijdt den voorzitter Ds. J. Brummelkamp ten zeerste, daar hij hieromtrent geheel van hetzelfde gevoelen is als zijn vader.

Uit bovengenoemd advies spreekt duidelijk de eigenaardige positie, die wijlen Vader A. Brummelkamp innam in de Kerken der Scheiding, de »afgescheidene», die lid was van de »Evangelische Alliantie» doet zich ook hierin weer kennen. Zijn advies is een bijdrage tot de kennis van de »Brummelkampianen» en van de Geldersch-Overijselsche richting in de »Scheiding». Het gevoelen, dat door den Kerkeraad omtrent deze zaak eenstemmig werd weergegeven, werpt mede een helder licht over heel het volgend leven der gemeente tot op de komst van Ds. Varekamp. Ter billijke beoordeeling van vele handelingen van den Kerkeraad onder Ds. J. Brummelkamp en zijn naaste opvolgers, houde men sterk rekening met het verhandelde en beslotene in deze vergadering.

Reeds gedurende het eerste jaar van Brummelkamps bediening, moest hij eenige weken zijne gemeente verlaten, wjl hij een reis naar Schotland diende te maken. Na zijn terugkomst heeft ZijnEerw. van af 25 Juni des Zondags

tweemaal gepreekt, en van toen af predikte hij des avonds over den Catechismus.

Twee zaken, die een eigenaardig licht op onze gemeente werpen, trokken reeds terstond onze aandacht. Op den lastbrief, d.d. 30 Juni 1865, voor de classicale vergadering, komt o. a. het volgende voorstel voor: »Daar het met reden niet te ontkennen is, dat op feestdagen en bij bijzondere gelegenheden er behoefte bestaat aan gepaste Kerkgezangen in den geest van het Evangelie der vervulling, zooals er reeds enkele bij de Psalmen worden gebruikt, zoo wenscht de Kerkeraad, dat door tusschenkomst dezer vergadering op de provinciale vergadering en van daar in den wettigen Kerkelijken weg, op de aanstaande Synode worde gebracht, een met redenen omkleed verzoek, dat de Synode eene commissie benoeme uit leeraars en leden der Kerk, tot het vervaardigen en verzamelen van een bundeltje gezangen tot Kerkelijk gebruik, zonder evenwel de gemeenten direct of indirect tot het gebruik daarvan te verplichten; terwijl die commissie zal gehouden zijn op de volgende Synode de verzamelde gezangen, voor zoover die alsdan bereids reeds in orde zijn gebracht in te dienen, ten einde, desnoods in overleg met de deswege ingewonnen berichten van al de Kerkeraden, hieruit een besliste keuze gedaan worde«.

De classis redeneert lang en breed over deze zaak en meent het voorstel niet te moeten doorzenden naar de prov. Synode. De afgevaardigde van Tiel verklaart, dat het de gemeente van Tiel op dit oogenblik genoeg was deze zaak vooral levendig te hebben gemaakt.

De tweede zaak is van veel ingrijpender aard. Ds. J. Brummelkamp had namelijk op Dinsdag 6 Sept. 1865, in de Schotsche Zendingskerk te Amsterdam een biduur ge-

leid. De Kerkeraad der Chr. Afg. Ger. Kerk van Amsterdam klaagde Brummelkamp in een schrijven van 11 Sept. hierover bij onzen Kerkeraad aan, daarin verwijzende naar een besluit van de Synode te Franeker, gehouden in den jare 1863, Art. 84. Dit artikel luidt: »Wordt gevraagd of Leeraars onzer kerk mogen prediken in plaatsen, waar Christ. Afsch. Geref. gemeenten zijn, in gebouwen buiten de gemeente, zonder toestemming des Kerkerads dier gemeente. Zie Art. 80 van onze kerkorde». De afgevaardigden van Z. Holland en van N. Holland geven omtrent dit artikel breedvoerige toelichtingen, omdat te 's Hage en Amsterdam zulke feiten hebben plaats gehad. Daarna worden over deze aangelegenheid de discussiën geopend en eindelijk besloten: De vergadering oordeelt, dat de Leeraar die in eenige plaats predikt, waar de Heere eene Christel. Afsch. Geref. gemeente heeft verzameld, zonder dat die Leeraar de toestemming des Kerkerads der plaats heeft ontvangen, zich aan grove miskenning van des Heeren werk schuldig maakt, en terwijl in onze kerkordening, Art. 15^b en 80, dergelijke inbreuk op eens anders dienst veroordeeld wordt, wenscht de vergadering dat de aandacht van de *Kerkbesturen* (?) steeds ernstig op deze artikelen gevestigd zij.

Ds. J. Brummelkamp had dus dit Synodaal besluit overtreden. Daaruit ontstond een zeer drukke correspondentie tusschen Tiel en Amsterdam, en de navolgende zeer gewichtige brief werd aan den Kerkeraad van Amsterdam, alsmede aan onderscheiden gemeenten verzonden door den Kerkeraad onzer gemeente.

Waarde broeders in den Heere!

Toen wij in het jaar 1863 »de circulaire, inhoudende de

punten welke door de onderscheidene Provinciën zijn opgegeven om op de e.k. Synode behandeld te worden gelezen hadden, hebben ons de vragen, voorkomende in No. 18 en 73 zeer bevreemd,¹⁾ en hebben wij na rijp be raad en ernstige overweging aan onze afgevaardigden naar de Synode verzocht: »Ingeval vraag 18 instemmend werd beantwoord, en indien de Synode omtrent No. 43 bepaalde dat die leer tegen onze belijdenis strijdt en derhalve als ketterij moest worden verworpen, zoodat die »noch mag geleerd, noch mag gepredikt worden«, tegen beide, namens onze gemeente, protest te doen aantekenen met uitdrukkelijke verklaring wat No. 18 betreft »dat wij ons daaraan niet kunnen of mogen onderwerpen«. De gronden die wij daarvoor hebben en aan onze afgevaardigden hebben bekend gemaakt, zijn de volgende:

1. De Evangelieprediker wordt gebonden door zijn roeping om het Evangelie overal te prediken, waar hij kan en gelegenheid heeft. Zie Matth. 28 : 19; Markus 16 : 15 en 16 enz.

2. De handeling, waarop het Art. doelt, is niet in strijd met art. 15, 79 en 80 der Kerkorde van Dordrecht 1618/19. Zien wij art. 15a, daarvan kan hier geen sprake zijn, aangezien dit betrekking heeft op personen, die in *geen zekeren dienst zijn*. In art. 15b is het recht van bewilliging toegekend aan den Kerkeraad, waar de leeraar dient. Geheel zonder grond schijnt het ons derhalve toe, wanneer de

1) Die vragen luiden aldus: 18. Wordt gevraagd of leeraars onzer Kerk mogen prediken in plaatsen, waar Chr. Afg. Ger. gemeenten zijn, in gebouwen behoorende buiten de Gemeente, zonder toestemming des Kerkerads dier Gemeente? Zie art. 80 van onze kerkorde (gevraagd door 1 Prov.) 43. De Synode bepale, of de leer van Jezus persoonlijke wederkomst, om 1000 jaren op aarde te regeeren, leer is der Gereform. Kerk al dan niet, of ook daartegen strijdt.

Synode de verkondiging van het Evangelie buiten Afgescheiden kerkgebouwen gelijk stelt (in Art. 79 en 80) *met profane zonden.*

3. Zoodat onderwerping aan een, naar vrije overtuiging tegen Gods Woord strijdende en in de Kerkerde niet voorgeschreven bepaling, alle persoonlijke en Christelijke vrijheid belemmert en de uitbreiding van Gods Koninkrijk in den weg staat. De vraag is echter op de Synode ontkenkend beantwoord en bij art. 84 verboden.

Tengevolge hiervan hopen wij op de eerstvolgende classis deswege een voorstel te doen op dezelfde hiervorens vermelde gronden, geformuleerd als volgt: Dat het bepaalde in art. 84 der Synode, gehouden in Franeker, worde ingetrokken.

Op No. 43 is evenzeer door de Synode afwijzend beschikt, omdat »die leer strijdt tegen onze belijdenis en tegen Gods Woord en wordt alzoo verklaard, dat dezelve noch geleerd noch gepredikt mag worden.» Hiertegen is op ons verzoek door de afgevaardigden protest aange-teekend, luidende als volgt: »*Dat wij niet kunnen zien, dat dit gevoelen de Hoofdwaarheden der Gereformeerde leer ondermijnt noch daarmede in strijd is (hoewel niet daarin ontwikkeld) en naar onze overtuiging eene ondergeschikte zaak is, niet behoorende tot die, welke inbreuk maken op de regelmaat des Geloofs, maar meer tot de verklaring der Profetieën moet worden gerekend, waarom hij vreest, dat dit besluit in betrekking tot de kerkelijke tucht, tot eene verkeerde toepassing aanleiding zou kunnen geven.*»

Thans is door ons besloten om op de eerstvolgende classis ten opzichte dezer bepaling vast te stellen, dat *deze bepaling worde ingetrokken*, op grond in het voormelde protest opgegeven.

Met dit protest of deze bewering wil echter de Kerkeraad niet geacht worden zijn persoonlijke gevoelens omtrent deze leer te hebben uitgesproken. En eindelijk meent hij op de eerstkomende classikale vergadering een voorstel te doen tot het invoeren van een bundeltje gezangen voor kerkelijk gebruik, waarbij de navolgende gronden worden opgegeven.

Daar het met reden niet te ontkennen is, dat vooral op feestdagen, bij de prediking der lijdensstoffen en andere bijzondere gelegenheden, behoefte bestaat aan gepaste kerkgezangen in den Geest van het Evangelie der vervulling, onder welks verkondiging wij geboren zijn en leven, zooals men trouwens reeds in de eerste Apostolische tijden en gedurende de reformatie heeft gevoeld, waarom er ook enkele later aan de Psalmen zijn toegevoegd, waaronder zelfs die niet door de Synode van Dordrecht zijn gewettigd, zoo wenscht de Kerkeraad dat in den kerkelijken weg op de aanstaande Synode worde gebracht een met reden omkleed verzoek, dat de Synode eene commissie benoeme tot het vervaardigen of verzamelen van een bundeltje gezangen tot dat doel geschikt enz., met volkomen vrijheid aan de Gemeenten om dezelve nevens de Psalmen al of niet te gebruiken.

De Kerkeraad stelt zich voor om alle deze voorstellen, hetzij met toestemming der classis of anders met protest op de Provincie en alzoo op de Synodale vergadering te brengen.

Op onze kerkeradsvergadering van den 27 Oct. en 10 Nov. laatstleden, hebben wij besloten UEerw. van ons voornemen, hierboven vermeld, kennis te geven, met uitnoodiging om voor zooverre als UEerw. met ons dit gevoelen, hetzij geheel of gedeeltelijk, deelt, ook van uwe zijde in het belang der vrijheid onzer Kerk te willen

ondersteunen op welke wijze het UEerw. dunken zal dienstig te zijn.

Zten wij terug op de zaken, die in de afgelopen Synode zijn ter tafel gebracht en behandeld en die besluiten hebben uitgelokt, die ons protestantsch beginsel, *„vrijheid van onderzoek”*, hetgeen men langs alle wettige middelen moest bevorderen en aanmoedigen, benadeelen en de Christelijke vrijheid aan banden leggen, daar, waarde broeders, bevangt ons onwillekeurig de vrees, dat onze bepalingen spoedig zoozeer zullen zijn vermenigvuldigd, als de Reglementen in het Hervormd Kerkgenootschap, en wij niet gewaarborgd zullen zijn, dat men om bijzaken vervolgd wordt, zooals reeds werkelijk geschiedt.

De Heere zegene U uit Sion. Hij vervulle onze harten met vrede en liefde en Hij doe ons staan en strijden voor de vrijheid, die wij hebben in Christus Jezus, onzen Heere.

*Namens den Kerkeraad
der Chr. Afg. Ger. gemeente te Tiel,
J. BRUMMELKAMP, Praes.
SCHMITZ, Scrib.*

Deze brief werd gezonden aan de volgende gemeenten : Aalten, Varsseveld, Beekbergen, Doetichem, Geesteren, Heerde, Zutphen, Oud-Loosdrecht, Kockengen, Weesp, Edam, Dordrecht, Barendrecht, 's Gravendeel, Meeuwen, Vrijhoeve Capelle, Deventer, Holten, Scharnegoutum, Renswoude, Hellendoorn. Hij ging van een nader schrijven aan genoemde gemeenten vergezeld. Verschillende antwoorden kwamen in, waarvan ik een niet met stilzwijgen mag voorbijgaan en wel den brief, die van Ds. J. van Dijk Mz. van Doetichem kwam, toen nog predikant bij de

Chr. Afg. Ger. gemeente, later de Vader van de »Doetichemsche Stichtingen», waardoor zoovele jongelingen in staat zijn gesteld om predikant te worden in de Ned. Hervormde Kerk. Hij schreef onder meer : »Met hartelijke sympathie heeft de Kerkeraad kennis genomen van uwe missive 9/1 1866. Hij geeft bij dezen u kennis, dat onze Kerkeraad reeds lang gedaan heeft op de classis Varsseveld, wat gij op de eerstkomende classis Arnhem denkt te doen en is door onze classis met algemeene stemmen aangenomen. Onze Kerkeraad heeft vast besloten met geheel onze gemeente, om *met daden* 1) te protesteeren tegen alle synodale pauselijke usantiën». Verder geeft het volgende ons een blik in de kerkelijke verhouding dier dagen in de »Afgescheidene Kerk». »Tevens heeft onze Kerkeraad besloten uw gevoelen in te winnen over een, in zijn midden overwogen voorstel, d.d. 10 Jan. 1866 : Of het niet wenschelijk zoude zijn, dat de gelijkgezinde Kerkeraden uit hun midden een commissie benoemden om bijv. in de maand Maart eene vergadering te beleggen, ter bespreking van kerkelijke aangelegenheden, over de eerstkomende Prov. en Gen. Syn., teneinde dan ook in andere provinciën tot gelijke voorstellen te komen, en dan zoo mogelijk met de gelijkgezinde Kerkeraden uit alle Prov., zoodra de circulaire, met de daarop voorkomende punten ter behandeling op de Synode, bekend is, eene vergadering te houden van die alle om de punten daarop voorkomende te bespreken, opdat er onder de gelijkgezinden eenheid zij, en zij van elkanders hulp en steun verzekerd zijn.»

1) Ik cursiveer. Heel deze gemeente is, niet vele jaren daarna, een paar leden uitgezonderd, uit de kerkelijke gemeenschap der Chr. Afgesch. Ger. Kerk getreden en heeft zich geconstitueerd als Ned. Herv. Zending-Gemeente. Ook hier blijkt weer dat het Independentisme in de Graafschap nawerkte in de Afgescheiden Kerk, cf. Tijdschrift, pag. 171.

Ter eere van onzen Kerkeraad dient gezegd, dat hij tegen dit laatste voorstel was, en om redenen van lagere orde, als de groote onkosten, en ook om redenen van hoogere orde, als het verkeerde van aldus afzonderlijke groepen in de kerk in het leven te roepen en te bestendigen.

God de Heere is goed over onze gemeente geweest. Want te Doetichem was weldra geen openbaring meer van de Ger. Kerk, thans Gode zij dank wederom opnieuw, haar predikant Ds. J. van Dijk Mz. heeft de gemeenschap met de Chr. Afg. Ger. Kerk verbroken en met hem de gemeente van Doetichem ook. Ook de predikant van Tiel, onder wiens voorzitterschap de bovengemelde brief werd geschreven, heeft in 1869 de Ger. Kerk verlaten en voor een wijle dreigde ook hier de Gemeente met hem te gaan. Door Gods genade is zij staande gebleven! Maar men voelt, hoe gevaarlijk zij in deze jaren stond, en dat zal ons nog immer duidelijker worden. Op de vergadering van den Kerkeraad, d.d. 30 Maart 1866, werden de drie volgende punten behandeld, die men op den instructiebrief voor de classikale vergadering wenschte te plaatsen.

1. Dat de Synode terugkome op hare bepaling van het jaar 1850, waarbij den Leeraren werd aangeraden het ambtsgewaad (steek en korte broek) te dragen, om thans de Synode te verzoeken het dragen daarvan af te raden 1).

2. Daar het niet te ontkennen is, dat God in den laatsten tijd krachtig in ons Vaderland werkt en dat zich dit werk niet uitsluitend bepaalt tot den kring der Chr. Ger. Afg. Kerk, dat de Synode de Leeraren en gemeenten aanrade, zich zooveel mogelijk in gemeenschap te stellen met allen die God vreezen, hen voor ons te laten prediken

1) Tijdschrift, Maart 1905, no. 3 pag. 173vv.

en, voor hen te prediken, hen ten Avondmaal toe te laten en hunne kinderen te doopen; scholen op te richten enz. enz.

3. Dat de Synode de Vergadering der Evangelische Alliantie een bewijs geve van adhaesie aan haar beginsel, door er een deputaatschap heen te zenden of iets dergelijks.

De vergadering bespreekt deze punten en is het, met geringe afwijking betreffende ondergeschikte aangelegenheden, daarmee eens. Ds. J. Brummelkamp merkt nog op, dat door de Evang. All. blijken zijn gegeven van toenadering, gelijk ook van de zijde van sommige leeraars onzer Kerk was geschied. Afscheiden predikanten waren zelfs verzocht een spreekbeurt waar te nemen. Toch meende Zijn Eerw. dat de Synode als één lichaam geen adhaesie kon betuigen aan eene vergadering van individuen, die los naast elkaar stonden; hij wenschte deze zaak dus niet in het bijzonder in den instructie-brief op te nemen, maar op de classis daarover te spreken.

Hoe kwam nu de Kerkeraad tot deze gedachten, niet zoozeer wat punt 1 betreft, want met de komst van Ds. V. d. Kley werd hier het dragen van het ambtsgewaad reeds afgeschaf, maar vooral wat 2 en 3 aangaat? Dat lag op de lijn van Ds. J. Brummelkamp en van den Kerkeraad! Zeker! Maar nog beter zult gij dit doen van den Kerkeraad verstaan, wanneer gij den volgenden brief van Prof. A. Brummelkamp van Kampen leest, geschreven aan br. Schmitz alhier.

Waarde Broeder Schmitz!

Onlangs steltet gij mij confidentieel eenige punten ter hand, die uw Kerkeraad ter Synode wenscht te brengen,

dat ik zeer goed vind. Ik vraag echter, of het niet hoog tijd wordt, dat de Synode terug kome op hare bepaling van het jaar 1840. Daar »raadt zij den leeraren aan het *gewone* gewaad des leeraars te dragen." Was dat toen het gewone gewaad, niemand zal kunnen ontkennen dat het thans ten minste een anachronisme is. Daarom wekke men de Synode op om thans het dragen er van *af te raden*.

Maar verder.

't Is niet te ontkennen, dat God in den laatsten tijd krachtig in ons vaderland werkt, en dat zich dit werk lang niet bepaalt tot den kring der Afscheiden gemeenten. Over het algemeen erkennen zij, die daar binnen en daar buiten staan malkander van weerskanten, dit is alles echter slechts individueel. Eere en voorrecht zou het zijn voor de Afscheiden Kerk om als zoodanig het openbaar te erkennen en in verband daarmede hare leeraren en gemeenten aan te raden, zooveel mogelijk gemeenschap aan te knopen met allen die God vreezen, hen voor ons te laten prediken en voor hen te prediken; hen ten Avondmaal toe te laten en hunne kinderen te doopen, ook al meenen zij daarom het oude lichaam niet te moeten verlaten; scholen op te richten, enz. enz.

Verder worden er toebereidselen gemaakt om de Evangelische Alliantie-bijeenkomsten in Nederland te houden; onze Synode geve een bewijs van adhaesie aan haar beginsel door er een deputaatschap heen te zenden of iets dergelijks.

Eigenlijk zitten wij sedert het jaar 1840 op een jammerlijke klip, die ons veroordeelt om te doen, alsof wij in de 17de eeuw leefden en niets bemerkten van hetgeen God in de 19de eeuw doet. En toch *kunnen* wij niet miskennen, dat wij in de 19de eeuw leven.

Neem dit s.v.pl. nog bij tijds ad notam, en maken wij ons op ten strijde. Gode bevolen door uwen u liefhebbers broeder in Christus

K., 26 Maart 1866.

BRUMMELKAMP.

De Kerkeraad van Tiel handelde dus geheel in den geest van prof. A. Brummelkamp van Kampen, gelijk ons op een ander punt ook reeds vroeger bleek. Ook deze brief worde dus in aanmerking genomen bij hetgeen voorts geschiedde. Ds. J. Brummelkamp verklaarde op de vergadering van den Kerkeraad, d.d. 5 Jan. '66, dat hij begeerde om bij alle gelegenheden blijken van toenadering te geven tot samenwerking met de broeders buiten onze Kerk. Wij zien dan ook in de week der gebeden meest Hervormde predikanten optreden, zoo onder anderen Dr. Bronsveld uit Ophemert, maar eveneens Dr. A. Kuyper uit Beesd.

Ook gaf Ds. J. Brummelkamp zonder af te wachten wat de classis zou adviseeren of bespreken omtrent de »gezangenkwestie», zonder den Kerkeraad of gemeente in dezen te raadplegen, eens op het onverwachts bij de godsdienstoefening een gezangvers op. Dit bracht beroering in de gemeente: een gedeelte toch wenschte, dat er gezangen gezongen zouden worden, een ander gedeelte was daar tegen. Wij lezen o.a. in een brief aan de gemeente van Hallum geschreven, waar toen de bekende Ds. Kreulen predikant was en die geantwoord had op den brief, boven door mij genoemd, waarin hij zeide dat het de meening van zijn Kerkeraad was, dat de gemeenten nog niet rijp waren voor een »bundeltje gezangen», wjl zij in deze en dergelijke zaken nog wat »achterlijk» waren; wij lezen nu in den brief van onzen Kerkeraad: Bij ons kun-

nen wij gul zeggen, dat de rechtzinnigen in het algemeen zeer *voor* gezongen zijn, waarin men van heeler harte den lieflijken naam van Jezus op de lippen kan nemen; bij de leden onzer gemeente worden er, enkelen uitgezonderd, bij voorkeur in huis en op de Evangeliesatiezaal (waarop alhier van tijd tot tijd gepredikt wordt) gezongen; op onze laatste Kerkeradsvergadering ontvingen wij zelfs een adres, onderteekend door $\frac{3}{4}$ der gemeenteleden, om bij de Synode aan te dringen om Evangelische gezangen in te voeren."

Uit de aanhaling van dezen brief, die 8 Maart 1866 namens den Kerkeraad geschreven werd aan de gemeente van Hallum, zien wij niet alleen, hoe Kerkeraad en gemeente over de gezangen dachten, maar hoe de Kerkeraad ook nu nog, gelijk ook vroeger reeds bleek, het gaan van leden der gemeente naar de prediking van Hervormde predikanten sanctioneerde en aanmoedigde. Dit doen heeft het kerkelijk bewustzijn van de gemeente onnoemelijk veel schade gedaan, heeft de Ger. Kerk alhier ten zeerste verzwakt en haar aan den rand van den afgrond gebracht.

Eenmaal op dien weg zijnde, ging men hoe langer hoe verder. Er werd met verschillende predikanten der Herv. Kerk "om en om" gepreekt. Zoo traden hier op Ds. Broekhuizen, Ds. v. Heerde, Ds. Romijn, Dr. Bronsveld, Dr. Kuyper. En zij, die in die dagen jonge leden onzer gemeente waren, weten ons nu nog te verhalen, hoe zij eigenlijk geheel Hervormd waren. Zoo ried Ds. Brummelkamp aan een lid der gemeente, die naar Nijmegen vertrok, om zich aldaar aan te sluiten bij de Ned. Herv. Kerk.

Het was wel te verwachten, dat de gemeenten, die langzamerhand kennis kregen van het kerkelijk leven alhier en van Brummelkamps optreden allerwege in de Hervormde Kerk, dat niet lijdelijk zouden aanzien. Zoo kwam dan

ook reeds tegen het einde van het jaar '66 een brief uit Delfshaven, onderteekend door vier personen, een aanklacht inhoudende tegen Ds. J. Brummelkamp; de aanklacht bevatte de volgende punten: 1°. Dat Ds. J. Brummelkamp op den 30 Sept. in de Hervormde Kerk aldaar heeft gepreekt met toga. 2°. Dat hij een Evangelisch gezang heeft laten zingen en eindelijk (en dit is de hoofzaak), dat hij een huwelijk heeft ingezegend en daarbij het gewone formulier heeft gebruikt, waarin uitdrukkingen voorkomen, die ZijnEerw. naar hun oordeel, daar ter plaatse, niet mocht bezigen, zonder de Afscheiden Kerk in den grond te miskennen, en de Afscheiding voor onwettig en onbijbelsch te verklaren.

De Kerkeraad antwoordt den broeders in een missive van 8 folio bladzijden, waarin hij breed zijn meeningen uiteenzet omtrent de punten van aanklacht en aldus waardig zijn schrijven eindigt: »overigens zij het aan U broeders te handelen, zooals gij als Christenen zult meenen te moeten handelen, terwijl wij U de verzekering niet willen onthouden dat wij, liefhebbers van de betamelijke orde in de gemeente des Heeren, steeds genegen zijn die, waar het noodig is te handhaven, doch zonder dat deze ondergeschikte zaken eenigen inbreuk maken op onze persoonlijke of Christelijke vrijheid ons door den Heere gegeven».

Daarop volgde in Nov. reeds een gedrukte aanklacht van den Kerkeraad te 's Gravenhage en van dien te Schiedam, aldus luidende:

»De ondergeteekenden is het kenbaar en duidelijk geworden, dat er eene valsche leer in onze Kerk openbaar wordt, en dat de onordelijkheid van sommige leeraren onzer Kerk ongestraft wordt toegelaten, die zich schuldig maken aan artt. 15 en 80 van onze Kerkorde, zooals door

N. N., J. van Dijk en J. Brummelkamp, Predikanten te X., Doetichem en Tiel, welke in andere gemeenten en plaatsen tegen den wil van de daar behorende Kerkeraden, zich indringen, door in de kerken van andere genootschappen te prediken. Tegen deze ongeregeldheid is op de twee laatstgehoudene Synoden wettig geprotesteerd, maar door de Synode tot hunne kerkbesturen teruggewezen, hetwelk eene figuur is om de zaken op de lange baan te schuiven; waar duidelijk in ligt opgesloten, dat men de ongeregelden niet straffen en de indringers niet stuiten wil in hunne ongeregeldheid. Zoo geven wij ondergeteekenden door deze te kennen aan alle Kerkeraden van de gemeenten onzer Kerk, dat wij openlijk protesteeren tegen die grove zonde van indringen in den dienst van een ander: en zoo onze Kerk voortgaat met genoemde predikanten ongestraft te laten, dan maken de ondergeteekenden zich gereed om zich van zulk een genootschap af te scheiden, en zulks openlijk aan de wereld te toonen”.

Deze brief wordt door den Kerkeraad voor kennisgeving aangenomen.

In Mei '67 werd Ds. J. Brummelkamp aangeklaagd op de classis Arnhem door den Kerkeraad van Nieuwer-Amstel. In een brief van 18 Maart 1867 schreef die Kerkeraad, dat hij „hoewel hij de wijze van protesteeren van boven aangehaalde circulaire geheel afkeurt, nochtans volkomen instemt met den geest en strekking derzelve” en dus Ds. J. Brummelkamp aanklaagt, wjl hij gezangen in zijn eigen gemeente heeft laten zingen, in de Herv. Kerk preekt tegen den wil van den Kerkeraad der »Afgescheiden« gemeente ter plaatse dier Herv. Kerk en ten derde, omdat hij op zijn kansel Hervormde pred. laat prediken.

Wjl deze aanklacht bij den Kerkeraad van Tiel behoorde

gedaan te worden voor zij op de classis kwam, zal de Kerkeraad onzer gemeente, die door den scriba der classis van haar ontvangst verwittigd was, er in zijn midden over handelen.

Ook de gemeente van Rotterdam betuigde adhaesie aan de klacht van Delfshaven, die alleen op de classis in wettigen weg was gekomen.

Zoo hadden reeds vijf gemeenten geprotesteerd en aanklachten ingediend tegen onzen predikant.

De classis legt de brieven van Nieuwer-Amstel en Rotterdam ter zijde, wijl de aanklachten daarin vervat, eerst bij den Kerkeraad van Tiel behoorden gedaan te worden. Twee brieven, een van den Kerkeraad van Amsterdam en een van de Prov. Synode van Noord-Holland, die vroeger op de classis Arnhem zich al hadden uitgesproken over de zaak betreffende Brummelkamps prediken in de Schotsche kerk te Amsterdam, worden mede ter zijde gelegd, wijl die zaak vroeger niet ter classis was gebracht. Restte dus, de aanklacht van Delfshaven. Delfshaven legde in de aanklacht vooral den nadruk op het feit, dat Brummelkamp een huwelijk aldaar in de Herv. Kerk bevestigde met het formulier, ook de uitdrukking had gebruikt »*deze Heilige Gemeente*»; deze uitdrukking wordt het hoofdonderwerp der bespreking. Over het algemeen achten de broeders deze uitdrukking daar ter plaatse gebezigd onvoorzichtig, wijl daardoor de »Afscheiding» veroordeeld werd. Brummelkamp meent, dat hij deze uitdrukking ook daar ter plaatse kon bezigen. Omdat wij den doop van dat genootschap erkennen, en omdat wij anders de zending van onze eigene leeraars zouden moeten betwijfelen, die toch van de Hervormde Kerk tot ons overgebracht zijn.

Het eindoordeel van deze zeer breedvoerige discussie,

die tot zeer laat in den avond heeft geduurd, is: *De clasis oordeelt, dat Ds. J. Brummelkamp te Delfshaven onvoorzichtig heeft gehandeld en dat ZijnEerw. zich voortaan van zulke handelingen behoort te onthouden. Ds. Brummelkamp, dat oordeel voorgehouden zijnde, bekent spijt te hebben geërgerd en hoopt met wijsheid voortaan alle ergernis ten dezen opzichte te mijden.* Dit alles moest Brummelkamp onderteekenen. Hij verzoekt, zich daarop veertien dagen te mogen bedenken. Hetwelk wordt toegestaan.

Zoo zien wij dan Brummelkamp steeds verder gaan op den weg, die tot een noodzakelijke breuke moest leiden met de Kerk, waarin hij leeraar was. En de gemeente van Tiel ging in haar Kerkeraad in bijna alle dingen met den predikant mee; Brummelkamp was echter consequenter dan de Kerkeraad, maar nu is het juist deze gelukkige inconsequentie van den Kerkeraad, waardoor de gemeente, naar Gods voorzienig bestel, niet den weg ten einde toe ging met haar leeraar.

Het werd gewoonte om, wanneer Ds. Brummelkamp zelf den dienst des Woords niet kon waarnemen, des morgens een preek te doen lezen door een der ouderlingen, en des avonds Hervormde predikanten uit den omtrek te laten prediken; Brummelkamp nam dan later voor hen beurten waar. Brummelkamp deed zulks uit beginsel; of de Kerkeraad niet door min edele motieven tot zulk een doengedreven werd, betwijfel ik ten zeerste. In ieder geval behoefde men dan geen predikanten van elders te laten komen en kwam men in het gevele van een groot aantal hoorders, die geen leden der Kerk waren.

Dat Brummelkamp consequenter was dan de Kerkeraad, bleek ook uit zijn protest tegen een besluit van den Kerkeraad om geen kinderen van niet-leden der gemeente te

doopen, dat aldus luidt: Ik verklaar bij mijn vorige overtuiging te persisteeren, »dat het doopen van kinderen wier ouders geen leden der gemeente zijn, met hetzelfde recht kan worden toegestaan als het toelaten van hen aan de tafel 'des Heeren.'» Tegen het laatste toch had de Kerkeraad geen bezwaar, waarom dan wel tegen het eerste? Geheel getrouw bleef de Kerkeraad in dezen dan ook niet, want niettegenstaande een hoog ernstige waarschuwing van Ds. J. H. Donner, liet hij toe, na het vertrek van Brummelkamp een kind te doen doopen van gecensureerde ouders, door een predikant der Hervormde Kerk, edoch in het midden der Chr. Afgesch. Ger. gemeente. Een anderen keer was men weer op beter spoor, toen men weigerde den doop te bedienen bij iemand aan huis, alwaar alsdan de gemeente niet vergaderd was, wyl dit met de D. K. O. streed. Zoo spreekt men zichzelf immer tegen, wanneer er niet naar een vast beginsel geleefd en gehandeld wordt. Zoo trof ons een woord van hoogen ernst van een der broeders naar aanleiding van een bruiloft in de gemeente.

Hij zegt, »dat hij reeds lang met ongenoegen de losheid en de zonde bij de gemeenteleden heeft gezien». Hij meent voorts, dat de predikant in het bestraffen van de zonde en in de prediking van het leven der godzaligheid zwak is, de preeken zijn over het algemeen wel mooi, maar zij stichten niet, hij hoopt dat dominé dat zal inzien, en hij eindigt aldus: »Weleer was ik trotsch bij de Afscheiden gemeente te behooren, maar nu begin ik er mij voor te schamen». Brummelkamp protesteert met te zeggen, dat hij de aanmerking op zijn preeken niet accepteert, wyl het met zijn beginsel strijdt om immer hel en verdoemenis te prediken.

Opmerkelijk is het einde van het slotwoord, dat de toen-

malige scriba gewoon was aan het einde van ieder deel der notulen te plaatsen: »En hiermede meent de scriba een getrouw resumé te hebben gegeven van den inhoud dezer notulen. Het resultaat van dit alles is niet verblijdend en ofschoon de gemeente, wat het getal harer leden betreft, niet is verminderd, zoo is zij volgens het inzicht van den ondergeteekende (hij was niet dezelfde die hier boven protesteerde) ook niet toegenomen in ernst, liefde en godzaligheid, en het past ons met den Psalmdichter uit te roepen: »Heere, tred niet met ons in het gerichte, want wij zullen niet kunnen bestaan.»

Daar was dan ook gedurende de laatste jaren een gestadige afloop der wateren. Hoe kon het anders! In de gemeente van Christus behoort men met orde te leven. Ook daar is voor het kerkelijk handelen niet eigen inzicht, maar Gods Woord het eenig richtsnoer. Dat wij toch letten op des Heeren gangen in Zijn heiligdom! Oppervlakkige beschouwers meenden, dat de gemeente bloeide en toch was het schijn. Er was geen diep geestelijk leven, geen liefde, ja de Heere liet toe, dat de gemeente door een roepende zonde in haar midden diep gewond werd, de fijne kinderen Gods waren stil en weenden, aan de protesten was geen gehoor gegeven.

Over het geheel genomen zag de gemeente in dien tijd niet in, welk gevaar er voor haar lag in Brummelkamps eigenaardige richting. Dat bleek uit haar sterke begeerte om hem als predikant te behouden, toen hij in Juni 1868 een beroep ontving van de eerste Gereformeerde gemeente in Holland, N.-Amerika. Hij bedankte uit »overtuiging dat hij acht, dat zijn werk alhier nog niet is afgedaan, en omdat de gemeente in oprechtheid verklaart zijn dienst in het Evangelie te waardeeren». Dat bleek nog duide-

lijker, toen hij in April een beroep ontving naar Arnhem. Want tengevolge van zijn bedanken voor dat beroep zijn van alle zijden vrijwillige bijdragen toegezegd en is de huur van vele zitplaatsen vrijwillig verhoogd, zoodat het traktement van den leeraar verhoogd is met 175 gulden. Dit beroep teekent ook typisch de gemeente van Arnhem. Brummelkamp was daar toch geen vreemde!

Toch zou men den leeraar niet lang meer bezitten. Hij was gekomen aan het einde van den weg, waarop hij reeds lang wandelde. De vraag was nu maar: zal de Kerkeraad en met hem de gemeente, de lijn waarlangs zij zich reeds lang bewogen, ten einde volgen of nog halt houden en een wending nemen? Dit zou aanvankelijk tot een beslissing komen op de buitengewone Kerkeradsvergadering van den 19 Sept. 1869. Er was namelijk op Zaterdag 18 Sept. een brief ingekomen van Ds. Brummelkamp, waarop twee ouderlingen met den dominé waren gaan spreken, uit welk gesprek hun in het kort was gebleken, dat Zijn Eerw. niet langer meer kon blijven in het Kerkverband, waarin hij leefde. De Kerkeraad kwam daardoor in groote moeilijkheden en was maar niet direct bereid om den predikant te laten gaan, maar dacht zelf ook terstond reeds aan een mogelijke losmaking van onze gemeente uit het kerkverband met de Chr. Ger. Kerk 1). De Kerkeraad had toch een certificaat geteekend, adhaesie betuigende aan art. 28 der Syn. te Middelburg. Nu denkt hij er aan om op het geteekende terug te komen en Schmitz af

1) Tusschen 15—24 Juni 1869 was de Synode te Middelburg gehouden, alwaar de Chr. Afgesch. Ger. Kerk tot vereeniging kwam met de zoogenaamde „Kruisgezinden“, de Gemeenten van het Kruis, van denzelfden oorspong met de Chr. Afg. Ger., maar in 1839 elk haar eigen weg gaande. De naam van de Geref. Kerken werd nu „De Christelijk Gereformeerde Kerk“.

te vaardigen naar Kampen om genoemd certificaat weer op te vragen, en tevens om te Zutphen bij de broeders *Bulens, Breukelaar* en *van Andel* inlichtingen te vragen, hoe in deze moeielijke zaken te handelen en om eindelijk aan den scriba der classis Arnhem een afschrift te verzoeken van de notulen der laatste vergadering, bijzonderlijk belangende een aanklacht van de gemeente Veenendaal tegen Brummelkamp, die aldaar in de Hervormde Kerk voor Dr. Hoedemaker had gepreekt, alsmede een openbaar schrijven van Ds. J. v. Dijk Mz. te Doetichem, waarin deze zegt in Ds. J. Brummelkamp een geestverwant te hebben ten opzichte van het kerkelijk standpunt. Ds. J. van Dijk Mz. was door de Synode van Middelburg uit zijne bediening als leeraar in de Chr. Geref. Kerk ontzet, onder protest van de afgevaardigden van de prov. Gelderland, waartoe onze ouderling-scriba behoorde. Toen de classis Arnhem besloot op haar eerste vergadering na de gehouden Gen. Syn. om te berusten in de handeling der Syn. met Ds. J. van Dijk Mz., protesteerden de broeders afgevaardigden van Tiel. De classis verwees de aanklacht van Veenendaal naar den Kerkeraad van Tiel, maar vroeg aan Brummelkamp, of hij het schrijven van Ds. J. van Dijk Mz. met betrekking tot zijn kerkelijk standpunt nader kon toelichten. Brummelkamp deed zulks bereidwillig en verklaarde van meening te zijn »dat de Hervormde Kerk de historische of moederkerk in ons land was, en de Afgescheidene slechts een tak, dat de toestand in de Herv. Kerk zoozeer was veranderd door Art. 23 van het »Reglement« waardoor de vrije verkiezingen waren ingevoerd, en dat de Afgescheidene Kerk daardoor aan haar doel had beantwoord en wij alzoo moesten terugkeeren enz.«

De classis verklaart, dat Brummelkamp met dit gevoelen

geen leeraar bij de Chr. Ger. Kerk kan blijven, zij eischt, dat hij geen gezangen meer late zingen, en zich duidelijk verklare omtrent zijn kerkelijk standpunt. Hem wordt daartoe veertien dagen uitstel gegeven.

Het gevolg nu van dit besluit en van het onhoudbare van heel de positie van Brummelkamp was zijn ontslag-aanvraag bij den Kerkeraad. Deze geeft dat noodgedrongen, zal evenwel bij de classis protesteeren tegen haar besluit inzake Brummelkamp, neemt gaarne het aanbod aan van Brummelkamp, om de gemeente nog te dienen, zoolang zij geen anderen leeraar heeft, en zal in een gemeentevergadering de ontslag-aanvraag brengen, wijl zij den leeraar beroepen heeft en hem van deze roeping alleen kan losmaken; aldus schreef de scriba aan Brummelkamp, die met vacantie in Kampen bij zijn familie was.

De aangekondigde gemeentevergadering werd den 10 Oct. gehouden, waarop 33 personen, mannelijke lidmaten, tegenwoordig waren. Hier deelt de Kerkeraad heel den loop der geschiedenis in deze zaak mede, beginnende met de indiening van Brummelkamps adres aan de classis, eveneens gezonden aan de Provinciale en Synodale vergadering, en hoe en waarom hij met dit adres niet kon instemmen; voorts wordt de brief van Brummelkamp medegedeeld d.d. 17 Sept., geschreven na bovengenoemd besluit der classis Arnhem. Uit dien brief bleek, dat Brummelkamp heel goed voorzag, waar het met hem in dezen op uit zou loopen. Hij schreef daarom: *»Ik wil mij geen martelaar laten maken»*. De voorzitter deelt verder mede, wat de Kerkeraad den dominé had geantwoord op diens brief en hoe ZijnEerw. in een brief d.d. 5 Oct. den Kerkeraad en de gemeente toeriep: *»Daarom zijt goedsmoeds mannen«,* zoo' ving zijn brief dan ook aan. Nadat de zaak dan ge-

heel was medegedeeld, ving een breedvoerige discussie aan, waarvan het einde was dat de gemeente aan Brummelkamp eervol ontslag gaf. Dit werd aan Zijn Eerw. door den scriba geschreven. En tevens werd van dit ontslag kennis gegeven aan de classis Arnhem. In den brief aan de classis protesteerde de Kerkeraad tevens tegen het laatst genomen besluit omtrent Brummelkamp en wel aldus:

»Waarde Broeders! wij nemen deze gelegenheid waar om u te verzekeren of te verklaren, dat wij steeds gezet zijn op orde en regel, die vooral in de gemeente des Heeren niet kan of mag gemist worden, doch hebben daarbij afkeer van alles wat inbreuk maakt op onze Christelijke vrijheid en het is ons behoefte om u hieromtrent te melden, dat wij niet in alle deelen kunnen instemmen met het genomen besluit der laatst gehouden classis. inzake J. Brummelkamp en wij uit beginsel hebben geprotesteerd en zullen blijven protesteeren tegen al die bepalingen, die naar onze overtuiging tegen Gods Woord strijden en niet rechtstreeks in onze Kerkorde zijn gegrond, en indien het alleen deze zaak was, die Ds. Brummelkamp zoude hebben bewogen om zijn ontslag als leeraar onzer gemeente te verzoeken, zoo kunnen wij u verzekeren, dat wij dat niet zouden hebben ingewilligd, maar veeleer ons voor hem in de bres zouden hebben gesteld, in de overtuiging, dat geen der hoogere vergaderingen in de voormelde zaken grond zoude hebben gevonden tot bestraffing van den leeraar. Wij hopen en bidden van den Heere, dat men ons in zulke ondergeschikte zaken zal kunnen en willen dragen en vrijlaten, terwijl wij ons steeds zullen wachten om strijd of moeite uit te lokken, ja zelfs ons geoorloofde vrijheid willen ontzeggen, indien men ons in redelijkheid onder het oog brengt, dat wij zwakken zouden ergeren. Doch

daar wij volkomen overtuigd zijn, dat Ds. Brummelkamp met zijn opgevat gevoelen omtrent het kerkelijk standpunt, dat onze Kerk tegenover het Hervormd Kerkgenootschap heeft ingenomen, hetwelk hij in zijn adres aan de Synode heeft blootgelegd en hij in dezen naar onze overtuiging dwaalt en daarom ons noch onze Kerk als leeraar kan dienen, maar veeleer benadeelen — hetgeen hij dan ook volkomen instemt — zoo hebben wij geen oogenblik gearzeld om aan zijn verzoek te voldoen”.

In dit schrijven werd aan de classis »handopening” gevraagd tot het beroepen van een leeraar, hetwelk met vrijmoedigheid wordt gegeven.

Terwijl dit alles gebeurde, was Brummelkamp met vacantie en kon nu de dingen, op een afstand beziende, beter overzien en overwegen. Hij kon zich te Kampen in den kring der familie, der professoren, der studenten verantwoorden: dienaangaande schrijft hij in een brief d.d. 5 Oct.: »Ieder staat en valt zijn eigen heer!” Dat schijnt men ook te Kampen meer te gaan gevoelen. Ik ben blijde, dat ik daar geweest ben. Men heeft mij willen aanhooren, men heeft zich niet boos gemaakt, en ik geloof, dat men na *al* het gesprokene in *dit* opzicht verder is, dat men geloof dat iemand *uit overtuiging* zulk een stap kan doen, al is het dan ook een in hun oog, treurige, dwalende overtuiging. Het debat is in het openbaar op de krans der studenten l.l. Vrijdag te 7 uren gehouden in tegenwoordigheid van vele belangstellenden en getuigen. Ook enkele naburige predikanten, waaronder Ds. Dosker uit Zwolle en anderen waren opgekomen. Men had de loyauteit mij anderhalf uur lang aan het woord te laten. Daarop volgde een pauze en toen begon het debat, dat met levendigheid tot 's nachts twaalf uur werd voortgezet. Toen werd het

voorstel bepaald om nog eenmaal een verschen avond te nemen en daartoe is bepaald a.s. Maandag. Mijne gedachten heb ik samengevat in 12 stellingen en deze circuleeren nu onder Docenten en Studenten. Sedert het debat gevoelen we ons niet meer ongemakkelijk jegens elkander, want wij hebben nu al onze bezwaren eens uitgesproken, en dat verruimt het hart. De liefde heeft er, Gode zij dank, tot heden toe niet bij geleden”.

Ondertusschen was de tijd ook verstreken, dat Brummelkamp een antwoord moest geven op den eisch, door de classis aan hem gesteld. In een breed, goed gemotiveerd schrijven geeft hij de redenen op, waarom hij dezen eisch der classis niet kan inwilligen. Hij schrijft: »Maar het standpunt, dat onze Kerk (Chr. Ger. Kerk) inneemt, was in den laatsten tijd het mijne niet meer. Iederen dag dat ik in de Afgesch. Kerk blijf, herhaal ik een leugen, daar het bestaan van die Kerk zelf een protest is tegen en een bestrijding van de Herv. Kerk, en deze heb ik lief, en beschouw ik na veel onderzoek als de historische voortzetting der Kerk in ons Vaderland. Daarom acht ik het eerlijker om uwe Kerkgemeenschap te verlaten. Ik ben nu te oud geworden om op de overtuiging van mijn hooggeschatten vader te leven. Ik vonnis uw standpunt niet, maar ik zeg, dat ik er mij niet langer mee kan vereenigen. Laat ons broeders blijven. Één ding was er bovendien nog, waarin ik van mijn Kerk, ook zelfs van mijn Kerkeraad verschilde — *de openbare uitoefening der tucht* 1). Ik vind voor deze geen grond in het Woord Gods. Reeds vroeger bezwaarde mij dit”.

1) Ik cursiveer. Dit is de eerste aanwijzing en de laatste die ik vond, van een verschil in leer bij Brummelkamp met de Gereformeerden. Hij verschilde dus èn in regeer, èn in leer van de Chr. Ger. Kerk.

Het was een moeilijke tijd voor Brummelkamp en voor de gemeente van Tiel, en elk oogenblik verraden wederkeerige brieven de teerheid der positie, waarin men van weerszijden verkeerde. Een groet als deze, doet ons een blik slaan in het gemoed van Brummelkamp: »Uwen somtijds bedroefden, doch somtijds goedsmoeds zijnden broeder». Kon het anders voor een ontvankelijk, liefhebbend en teer karakter als dat van dezen zoo geliefden zoon van wijlen Vader Brummelkamp!

Brummelkamp had dus zijn ontslag gekregen en zich losgemaakt van den band der gemeenschap met de Chr. Ger. Kerk. Tiel mocht op gezag van de classis weer be-roepen. Brummelkamp ried haar dat zoo spoedig mogelijk te doen; adviseerde om zelf niet meer deel te nemen aan de Kerkeradsvergaderingen, maar wil de gemeente nog wel helpen in de verkondiging van het Evangelie en met raad bijstaan. Hij bleef dus vooreerst nog in haar midden. Het ware beter geweest, dat Brummelkamp niet meer had gepredikt in Tiel: zijn blijven werd oorzaak van allerlei moeilijkheden. Zoo kwam ter sprake of ZijnEerw. het Sacrament des doops nog mocht bedienen. Sommigen oordeelden van wel, en daaronder predikanten der Chr. Ger. Kerk, anderen van niet. Zoo was ook het oordeel van Donner, in dezen geraadpleegd. Terecht schreef ZijnEerw.: »De zaak, waarover uw Kerkeraad mijn oordeel wenscht in te winnen, is zeer eenvoudig. Ds. Brummelkamp heeft opgehouden predikant onzer gemeente te zijn, het is reeds tegen de orde, dat Z.Eerw. nog in uwe gemeente preekt, maar geheel buiten en tegen de orde hem de bediening der Sacramenten te laten verrichten. Ik begrijp niet, hoe gij als Kerkeraad tegen zulke onregelmatigheden, ja tegenstrijdigheden geen bezwaar hebt. De doop is eene inlij-

ving, ja in de algemeene Christelijke Kerk, waar toch altijd door wordt begrepen in de plaatselijke gemeente der Chr. Ger. Kerk te Tiel. Als ik in Brummelkamps positie stond, doopte ik geen kind meer in die gemeenschap, waar ik zelf zoo weinig mijn instemming mee kon geven, dat ik haar verlaat.

Lieve broeders, wordt toch eens dat transigeeren moede, het heeft u reeds zooveel kwaad gedaan. Gun mij, dat ik het u zeg : gij vreest om van boven uit (door de hogere Kerkbesturen, hare besluiten) geregeerd te worden, en gij wordt het juist daardoor van onderen uit, van de gemeente gedaan. Uw voorstel, de gemeente te laten beslissen in zulke dingen is zoo democratisch mogelijk, zoo maakt gij u letterlijk een speelbal.

Het spijt en smart mij diep, dat het een Brummelkamp is, die u in de moeite brengt en zooveel met mij bedroefd heeft en nog doet — maar gij moet een anderen predikant verzoeken om dat kind te doopen. Dat de classis uw gedrag zou afkeuren behoeft geen bewijs, en gij zoudt u onnoodig in nieuwe moeilijkheden wikkelen.

De Kerkeraad mocht zich gelukkig achten dit vaderlijk strengte, doch wijs en liefdevol woord ter waarschuwing van Donner te ontvangen. Toch heeft hij toegelaten, dat Ds. Brummelkamp op Zondag 18 Dec. het kind heeft gedoopt. Brummelkamp, die zeer waarschijnlijk ook van dit schrijven kennis heeft gehad en zelf misschien ziende, dat zijn langer blijven in het midden der gemeente aanleiding gaf tot allerlei verwickelingen en moeilijkheden, ja verdeeldheden, maakte den 1 Jan. 1870 in de prediking bekend, dat hij eerlang vertrekken zou. Deze mededeeling had ten gevolge dat er drie adressen bij den Kerkeraad inkwamen die in de vergadering van 5 Jan. ter tafel kwamen ; Brummelkamp zelf was ook tegenwoordig. De eerste brief was

door twaalf leden onderteekend, en beschuldigde den Kerkeraad niet al het mogelijke gedaan te hebben »ten einde te beproeven, om Z.Ew. in ons midden als hunnen leeraar te behouden«. De ondergeteekenden vragen »met het oog op de uitbreiding van Gods rijk en het heil der gemeente, dringend en ernstig nogmaals een gemeentevergadering te beleggen, en op die vergadering de leden op te wekken om over het vroeger genomen besluit nader te spreken; om voorts den leeraar uit te noodigen de redenen uit te spréken, die Z.Ew. hebben genoopt zijn eervol ontslag als leeraar der gemeente aan te vragen; en eindelijk om te beproeven (of) door wederzijdsche concessiën, die niet in strijd zijn met Gods Woord, Zijn Eerw. in ons midden als leeraar te behouden.«

Ik behoef niet veel meer over dezen brief te zeggen, hij oordeelt zelf de onderteekenaars. Eerstens is het onwaar, dat de Kerkeraad niet al het zijne heeft gedaan om den leeraar tot andere inzichten te brengen; maar Brummelkamp was zelf oorzaak van dit schrijven, de kring der onderteekenaars waaruit deze brief kwam, stond reeds lang, om geheel bijzondere redenen, tegenover den Kerkeraad; voorts had Brummelkamp juist in het midden dezer leden, die hij veel bezocht, zijn verwondering uitgesproken, dat hij op zijn verzoek direct eervol ontslag had gekregen. Dit was naar eigen erkentenis een fout geweest, want immers in zijn brief van uit Stroobos geschreven had hij gezegd, dat het beter was, dat hij zich van de gemeente losmaakte. Had Brummelkamp in stilte gehoopt, dat de gemeente in haar geheel zich met hem losmaakte uit het Geref. kerverband, gelijk de gemeente van Doetichem had gedaan met haar predikant J. v. Dijk Mz. ? Dachten de onderteekenaars van dezen brief ook aan die mogelijkheid?

Wij kunnen niet ontveinzen, dat zij dezen indruk geven. Hoe konden toch leden van de Chr. Ger. Kerk een predikant als den hunnen willen behouden, die zich over de Chr. Ger. Kerk en over de Hervormde uitsprak, zoo als Brummelkamp deed?

Het tweede adres was niet beter, en helaas onderteekend door meerdere leden, 21; het verklaarde, dat de onderteekenden, vernomen hebbende, dat er pogingen worden gedaan om »Ds. Brummelkamp op den tegenwoordigen onkerkelijken voet als prediker te behouden, met hun geheele hart tegen deze handeling protesteeren.« Zij wenschten eer een »vrije gemeente« op te richten.

Het derde adres, onderteekend door vijf niet-leden, maar »alle gaarne getrouwe toehoorders« is zeer eigenaardig. Eerstens merken wij daaruit, dat Brummelkamp had medegedeeld »uit oorzaak van ontstane moeilijkheden« enz. Deze *niet-leden*¹⁾ vragen voorts beleefd, of er nog geene termen bestaan de gerezen geschillen uit den weg te ruimen, *aangezien wij daaraan te weinig gewicht toekennen*¹⁾, om den algemeen geliefden predikant, om dergelijke redenen te laten hennegaan, maar liever zouden zien, dat Z.Ew. zich bij vernieuwing aan deze gemeente mocht verbinden. En eindelijk kan men den glimlach niet verbergen, wanneer verder staat: »geheel overtuigd van UEd. gewenschte medewerking ten einde uwe stadgenooten te dienen, zouden UEd. ons hiermede zeer verplichten, wyl ook tevens hiermede het talrijk *begunstigend publiek*¹⁾ een groote dienst gedaan wordt.»

Uit dit alles blijkt, dat het hoog noodig tijd was, dat Brummelkamp heenging. Want naar luid van de notulen dezer vergadering werden door de onderteekenaars van het

1) Ik cursiveer.

tweede adres alle pogingen in het werk gesteld om *een vrije gemeente* op te richten.

De Kerkeraad besluit nu, dat op den volgenden Vrijdag door Brummelkamp in een biduur het volgende aan de gemeente zal worden bekend gemaakt :

›Verschillende adressen zijn er ingekomen, waardoor de wensch wordt te kennen gegeven, dat ik in de gemeente zou blijven werken. Dankbaar ben ik voor de liefde, die daaruit spreekt. Maar ik verklaar bij dezen, dat ik blijf bij mijn gevoelen op kerkelijk gebied en dat mijn vertrek derhalve hiervan het gevolg is. Mijn gevoelen over de kerk en het kerkelijk leven is aan de gemeente bij een vroegere gelegenheid bekend gemaakt. Tot wegneming van een misverstand voeg ik hier nog bij, dat het ontslag mij door den kerkeraad *gegeven* is, en *spoedig gegeven* is na mijn aanvragen daarom, op mijn uitdrukkelijk verlangen.

Ik meen, dat bij het ontwakend leven in de Herv. kerk, de verhouding der ›Afgescheiden‹ kerk tegenover deze veranderen moet. Maar dat persoonlijk gevoelen wil ik niemand opdringen en wil ik niet *van deze plaats verkondigen*, en ik kan niet een ›afgescheidene‹ gemeente dwingen haar inrichting te veranderen of grondslagen omver te werpen om mijnentwille.

Dat het mij smart heen te gaan uit een gemeente, waar ik vijf jaar onder de veelvuldigste bewijzen van hartelijkheid en hoogachting gediend heb, zal u niet verwonderen, maar eerlijk en ridderlijk vorderen, dat ik met mijne gevoelens niet langer voortga te arbeiden in een ›Afgescheiden‹ gemeente.

De Heere geve Zijnen zegen ook over dit besluit, en stortte over gemeente en Leeraar in ruime mate Zijne genade uit en doe ook deze omstandigheid strekken tot uit-

breiding van het koninkrijk van onzen Heere en Zaligmaker.

Brummelkamp zou dus weldra henengaan. Uit den Haag was hem middelerwijl het aanbod gedaan van eene betrekking in Pruisen te Neuwied, die hij direct had aangenomen, omdat zij geheel overeenstemde met zijne begeerte en waartoe hij dan ook roeping gevoelde. Hij werd nu leermeester van den Prins von Wied, verloofde van Prinses Maria der Nederlanden. Brummelkamp predikte zijn afscheid op 16 Jan, 1870.

Op diens verzoek gaf de Kerkeraad aan Brummelkamp de volgende attestatie :

L. S.

De ondergeteekende Kerkeraad der Chr. Ger. gemeente te Tiel, provincie Gelderland, verklaart bij dezen, dat de WelEerw. Heer *Johannes Brummelkamp* gedurende ruim vijf jaar als Herder en Leeraar deze gemeente heeft gediend en met zijn van God hem geschonken gaven met ijver en trouw het Ev. heeft verkondigd, zoowel in als buiten de gemeente. Dat hij is rechtzinnig in de leer en christelijk in den wandel. Met smart en leedwezen zien wij, de gemeente en velen met ons, hem naar elders vertrekken, doch eerbied hebbende voor de overtuiging des gewetens, die hem heeft genoopt onze Kerkgemeenschap te verlaten, zij het onze hartelijke wensch en bede, dat, waar hij heengaat of werkzaam is, hetzij in of buiten de bediening des Woords, de Heere, hem vergezellen en zegenen moge.

Wij bevelen ZijnEerw. aan de Opzieners der gemeente des Heeren, waar hij deze attestatie mocht willen toonen,

hetzij in of buiten ons Vaderland, verzoekende hem te doen deelen in al de voorrechten, die onze Heere en Heiland aan Zijne gemeente heeft geschonken.

De Kerkeraad

Zoo lag dan dit tijdperk zoo vol wederwaardigheden, veel van zeer droeven aard, wederom achter de gemeente. Zij stond nog. Soms werden hare muren geschud, de gebinten kraakten, men zocht hare fondamenten te ondergraven. Maar de Heere heeft niet te vergeefs gesproken: De poorten der hel zullen haar niet overweldigen.

Met zorg en angst hadden de zusterkerken gedurende de laatste jaren naar Tiel gezien. Van alle kanten kwamen klachten over haar onkerkelijk leven in.

Toch vinde hier nog een enkele herinnering uit het tijdperk, dat nu afgesloten wordt, haar plaats. Bij de groote gebeurtenissen vallen de minder in het oog loopende bijna weg. Bij feiten, die van algemeene beteekenis zijn voor de geschiedenis van heel de Kerk, treden de plaatselijke aangelegenheden meer op den achtergrond, daarom herinner ik ze hier slechts ter loops.

Gelijk mij ook reeds uit het vorig tijdperk bleek, dat onze gemeente namelijk haar oog geopend had voor nooden en behoeften ook buiten haar gelegen, zoo blijkt dat ook nu weer. Toen het bericht kwam in het jaar '65 van den nood, waarin de Joden in Palestina verkeerden, werd in ons midden voor hen gecollecteerd. Toen de runderpest in datzelfde jaar ons land teisterde, werd door ons eene ure des gebeds gehouden.

**Adres van Ds. J. Brummelkamp aan de Synode der
Chr. Afgesch. Kerk, vergaderd te Middelburg¹⁾.**

*Aan
de HoogEerwaarde Synode der
Chr. Afg. Kerk in Nederland.*

HoogEerwaarde Heeren!

Daar de classis Arnhem en de Provincie Gelderland hare goedkeuring niet hebben kunnen hechten aan een adres, dat ik uwe vergadering wensch voor te leggen, ben ik genoodzaakt dit stuk met protest op uwe vergadering te brengen. Langen tijd bevreemde mij de overgang, die er nu en dan (en dat niet in kwijnende gemeenten alleen) plaats heeft uit de Afg. Kerk tot de Hervormde; de kwijning, ja dreigende vernietiging van vele kleinere, altijd twistende gemeenten; terwijl, als men het gerucht gelooven mag, twee voormalige afg. predikanten reeds te Utrecht zijn aangekomen om aldaar te studeeren tot predikant in de Herv. Kerk; en in één woord de Afscheiding de behoeften van de meer denkenden en ontwikkelden niet schijnt te vervullen, en de eischen van het opkomend geslacht maar slecht schijnt te bevredigen. Mijne gedachten heb ik uitgesproken in het volgend Adres.

»De ondergeteekende, werkzaam als Evangeliedienaar bij eene der kleinere, aan uw toezicht onderworpen Gemeenten, heeft zich bijzonder gedrongen gevoeld de kerkelijke beweging in ons vaderland gade te slaan, en komt daarom na rijp en ernstig nadenken tot u met het volgend voorstel:

Algemeen wordt de overtuiging omhelsd en dikwijls in openbaren geschrifte werd zij uitgesproken — een bewering, die adressant voor het overige laat voor rekening van

1) Zie bladzijde 72 v.v.

hen, die haar verdedigen! — dat de Afscheiding in ons land ontstaan door een ongeoorloofde heerschappij, uitgeoefend over getrouwe leeraren door reglementaire bepalingen, en nu 30 jaren geleden gebruikt als een reuzenknots om Dienaren Gods ten doode toe te wonden. Een papieren despotismus, een papierdwang, een opperheerschappij van reglementen werd ingevoerd en staande gehouden door een onkerkelijk Bestuur, dat uit de Kerk niet was opgegroeid, maar haar door uitwendig gezag was opgedrongen, dat aan de Kerk door een besluit des Konings in 1816 was opgelegd: en alzoo werd zij door Staatsalgeweld bestuurd, ontving van een Koninklijk Instituut hare wetten en werd niet door den Geest van Christus geleid, en werd alzoo verlamd in de gehoorzaamheid aan de geestelijke wetten van den Heer der Gemeente, der koningen Koning. Afscheiding was op dat tijdstip gelijk te achten met een fiere en moedige worsteling om de koninklijke heerschappij van Christus den Heiland weer in Zijne Gemeente te vestigen.

Maar hoezeer wij het verleden waardeeren, meenen wij toch door te groote liefde tot onze eigene Kerk, den tegenwoordigen toestand van eene andere Kerk niet te moeten onderschatten; de struisvogel-godgeleerdheid, die het oog sluit voor eens anders gevoelen en toestand zou ons slechts tot onwetendheid en versteening voeren; en daarom maken wij op den tegenwoordigen toestand der Herv. Kerk opmerkzaam. Twee veranderingen werden er in den laatsten tijd gebracht in het Bestuur der Herv. Kerk, waardoor de verhouding van de Afg. Kerk tegenover deze, meenen wij, gewijzigd moet worden, en waarvan wij de vrijmoedigheid nemen te zeggen, dat het oog van uwe vergadering met onafgebroken aandacht daarop moet zijn gevestigd.

In de eerste plaats de in werking stelling van art. 23. Daardoor werd de Gemeente in haar recht hersteld om zelf haar ouderlingen en diakenen en leeraren door stemming te verkiezen, en niet zich die gelijk vroeger door

een zich-zelf-verkiezend collegie te laten opleggen, zoodat de Gemeente weer aan de tucht van het Staatsbestuur ontwassen, als mondig optrad en eerlang ook de hoogere Kerkelijke Besturen meer — hetgeen God geve! — zullen *kunnen* zijn opgewassen uit de Gemeente zelve — de natuurlijke, vrije vorm die de levende Gemeente altijd aannam! Terwijl wij hierop wijzen, vragen wij, of hier door niet in beginsel het Bestuur door den Staat aan de Kerk opgedrongen tot abdiceeren geroepen is, ja de In-dringster zichzelf onttroond heeft, en de autonomie, de geestelijkheid, het in-staat-zijn-tot-gezag-voeren-over-zich-zelf in de gemeenten hersteld is en of wij God voor deze gift genoeg kunnen danken!

In de tweede plaats wijzen wij op de nu bijna voltrokken scheiding tusschen den Nederlandschen Staat en de Nederlandsche Hervormde Kerk, en begroeten in haar een lichtstraal van den beteren komenden, verblijdenden Dag. Deze daad, door de tegenwoordige Regeering tot stand gebracht, na jaren lang besproken te zijn geweest, geeft nog niet aanstonds wat de gevolgen betreft, maar onbetwistbaar wat het beginsel aangaat, aan de Kerk, die vrijheid in haar bestuur en dat geestelijk bestaan terug, dat Christus als haar schoonsten schat haar schonk, waarvoor onze vaders streden met zooveel moed en trouw en die altijd de levensvoorwaarde voor de Kerk uitmaakt. Hierdoor is de oorzaak van het in de 1e plaats genoemde gebrek weggenomen en de reden, waarom het kon ontstaan, en zijn uwe beginselen door uwe tegenstanders geproclameerd, de plaats die gij, Tirailleurs van de voorpost! innaamt, is door het leger bereikt en de Vrije, Onafhankelijke, door geen Staat geregeerde Kerk is gehuldigd, die ook door de geschiedenis der Afscheiding als de ware is erkend.

Op grond van dit alles meent Adressant, die naar eenheid verlangend uitziet, die met liefde is vervuld tot zijne natie en zich getrokken gevoelt tot de nationale Kerk: die meent, dat ieder Nederlander in zijn bloed met zich

voert het verlangen naar de Kerk der Vaderen en der massa ; die gelooft, dat het plan Gods voor ons vaderland ligt in de verwezenlijking en herstelling van de Kerk der massa, de Kerk der gedoopte natie, en niet in een teruggang tot de afzonderlijke Gemeenten der apostolische eeuw ; die vreest, dat in het plaatsen van de kerk *buiten* de maatschappij, waartoe *wij* op den weg zijn, de geest van sekte zich uitspreekt, die zich zooal niet krachtens haar beginsel, dan toch krachtens haar geïsoleerden toestand in onze Kerk in vervolg van tijd moet en zal gaan openbaren ;

die vele malen heeft opgemerkt, dat vele Christenen, nu meer dan 30 jaren verdeeld, weer haken elkander in één Bedehuis te ontmoeten ;

die eindelijk wijst op de dure, onafwijsbare verplichting, die onze eerste voorgangers zelf op zich genomen hebben, uitgesproken in de akten van Afscheiding, waarin verklaard is, dat zij niet langer gescheiden zullen blijven van de Herv. Kerk dan plicht en roeping hun gebieden, maar zullen terugkeeren, zoodra het hun mogelijk gemaakt wordt.

Op grond van dit alles wendt Adressant zich tot u en meent, dat het oogenblik nu daar is, om aan eene vereeniging met deze Kerk of met de geloovige leeraren en leden aldaar te gaan denken en arbeiden. Onvruchtbaar zou het zijn, meent hij, zooals sommigen willen, te wachten tot de Herv. Kerk zoo *volmaakt* zal zijn als een Kerk op het papier beschreven kan worden, omdat die toestand een Nergensland is, een ideaal, dat boven ons blijft zweven, en wie een herstelde Herv. Kerk zou wenschen in apostolische jeugd en frischheid, zou, dunkt ons, een ideale levensopvatting zijn toegedaan, daar deze voorstelling tot het rijk der droombeelden behoort. Neen, op gevolgen letten wij niet, maar van beginselen spreken wij ; evenals onze vaderen deden bij hunne afscheiding ; en daar nu de twee beginselen, krachtig in aard en van zulke verreikende gevolgen zijn uitgesproken, als regel aangenomen en aanvankelijk in werking gesteld, zijn wij door ons ge-

weten gebonden, onze geloovige broeders aldaar te helpen den bestaanden toestand overeenkomstig deze beginselen te herstellen, en voelen wij ons gedrongen om, vertrouwende op den invloed, die recht en waarheid uitoefenen op het menschelijk gemoed en steunende op het bestuur des Heeren over Zijne Kerk, te erkennen, dat hun tegenwoordige strijd de goedkeuring des Heeren wegdraagt.

Adressant wendt op grond van dit alles zich tot u, en, waar hij ook voor een oogenblik zich plaatst op het standpunt der meest gestrengste Afgescheidenen en redeneert uit hun eigen grondbeginselen, maar veel sterker nog door zijne particuliere gevoelens geleid, doet hij dit volgend voorstel :

de Synode, bewogen door vurig verlangen naar de vervulling van de bede van den Heiland „opdat zij allen één zijn, en met dankbare erkenning van de goede veranderingen, die gebracht zijn in het Bestuur der Hervormde Kerk, als een bewijs, dat de Gemeente aldaar weer tot den strijd en tot de handhaving van 'de eer des Heeren op bijzondere wijze ontwaakt is, spreke uit, dat het voor haar duidelijk is, dat de Afgescheidene Kerk haar taak, die daarin bestond, dat zij het voorbeeld gaf van een Vrije Kerk, als bijna geëindigd kan beschouwen, verklare dat zij het wenschelijk en billijk rekest, dat het afzonderlijk bestaan der Afg. Kerk weldra ophoude; bereide nu reeds een vereeniging met de Herv. Kerk of met de geloovige leeraren en leden in haar langzamerhand voor, en doe, zoodra het haar noodzakelijk zal blijken, door middel van hare synodale commissie daartoe stappen, door met de wettige Kerkbesturen, of met diegenen harer leeraren en leden, die zij daartoe geschikt zal achten, in onderhandeling te treden over eene mogelijke vereeniging.

Van de vervulling van dezen wensch zal de toekomst van Adressant hoofdzakelijk arhangen. En hierdoor zal Uwe Vergadering bij vernieuwing toonen, dat zij wenschte te leven overeenkomstig het woord van den Apostel:

»één lichaam, één geloof, één Heer«, openbaar maken dat de scheure der verdeelde Gemeenten haar grieft en krenkt en het gezegend middel moge zijn, dat zij de van ouds zoo rijk door God gezegende Kerk, de Kerk der Hervormers en Martelaren in ons vaderland, heerlijker dan voorheen doe te voorschijn treden en bloeien, en haar de oude taak doe vervullen om — het zuurdeeg en de kroon te zijn van Nederland !

Met de bede, dat de Vader aller barmhartigheden een rijken zegen over al de leden Uwer Vergadering uitstorte, en al hare beraadslagingen en besluiten dienstbaar make aan de uitbreiding van het wereld-omvattend Koninkrijk Zijns Zoons, heeft Rekwestrant de eer te zijn,

*van Uw Hoogerwaarden, de onderdanige
Broeder en heiltoewenschende Medearbeider
in 's Heeren wijngaard,*

J. BRUMMELKAMP.

TIEL, 10 Mei 1869.

**Adres van Ds. J. Brummelkamp aan de vergadering
der classis Arnhem 1).**

*Aan
de Eerwaarde Classis te ARNHEM.*

Eerwaarde Broeders!

Nadat door de Synode aan den Kerkeraad te Tiel de beslissing was overgelaten, of ik met mijne niet onbekende gevoelens als leeraar in onze Kerk kon blijven dienen, en deze tot hiertoe daartegen geen bezwaar vond, is tot mijne smart op uwe laatste vergadering door U de vraag gedaan of de Classis dulden mag, dat ik met zulk een gevoel (dat de Hervormde Kerk nog de historische of moederkerk in Nederland is en onze Christelijke Gereformeerde Kerk slechts als een tak van dien stam moet beschouwd worden) als leeraar onze Kerk blijf dienen. Hiertegen hebben zich alle afgevaardigden verklaard, en zulks onmogelijk geacht.

Verder is van mij geëischt, dat ik beloven zou de volgende drie dingen:

1^e. in het openbaar geene gezangen meer te laten zingen, en mij te houden aan de orde onzer Kerk, en mij duidelijk daaromtrent te verklaren. Mijn antwoord hierop is, dat ik het niet nalaten *mag*, omdat Gods Woord *het gebiedt* in Col. 3 : 16; Efez. 5 : 19 enz.

2^e. Niet meer broederlijk om te gaan met de broeders, die in het Hervormd Kerkgenootschap blijven.

Mijn antwoord hierop is, dat ik het niet nalaten mag, omdat Gods Woord mij gebiedt den band tusschen de geloovigen onderling te versterken in 1 Joh. 4 : 7, Filipp. 2 : 2 enz., en de Apostolische Geloofsbelijdenis op grond van Gods Woord mij tot navolging toeroept: »ik geloof de gemeenschap der heiligen», Efez. 4 : 5.

In de 3^e plaats hebt gij van mij gevraagd, dat ik niet

1) Zie bladzijde 54 v.v.

meer zal verklaren, dat de Herv. Kerk de Moederkerk is, en onze Kerk slechts als een *tak* van dien stam moet beschouwd worden.

Mijn antwoord hierop is: dat ik dit blijf gelooven, zoolang de volgende redenen bestaan:

1. Doop en belijdenis van die Kerk worden door onze Chr. Geref. Kerk erkend.

2. De beweging, de opwekking, de geestelijke levendmaking wordt, over het algemeen gesproken, in die Kerk gevonden en slechts in geringe mate in de onze.

3. Die Kerk heeft het kenmerkend eigenschap der Gereformeerde Kerk tot nog toe nimmer verloren, omdat bij de onderteekening van het bevestigings-formulier voor predikanten en de bevestiging van lidmaten nog altijd gevraagd wordt instemming met de leer in Gods Woord en onze Belijdenis uitgesproken, al bindt dan ook dat formulier niet aan de letter der Belijdenis.

Dit is en blijft, na ernstige, biddende overweging, mijn gevoelen. Daar ik nu zelf gevoel dat bij dit gevoelen de Afscheiding als overbodig moet worden beschouwd en ik indirekt de gemeente, waar ik dien, belet zich uit te breiden en haar ergens breng, waar zij niet wil zijn, heb ik onmiddellijk na uwe laatste vergadering aan mijn Kerkeraad de verklaring gedaan, dat ik mijn eervol ontslag aanvraag als leeraar in zijne Gemeente. Ik acht het eerlijk om met *mijne* gevoelens uwe Kerkgemeenschap te verlaten, daar ik toch vrijwillig en uit eigen beweging dien, en niet te wachten totdat ik door Kerkelijke straf daartoe gedwongen zou worden, hetgeen op uw standpunt noodzakelijk het geval moet worden. Ik geef u daarvan bij deze kennis, alsmede dat ik ophouden wil *Lidmaat* te zijn der Chr. Ger. Kerk, en verzoek u mij ook mijne *Losmaking* te willen geven uit uwe Classis, waar ik bijna 5 jaren van den raad en de voorlichting der broeders dikwerf veel heb genoten. Onze beginselen leiden ons naar verschillende richtingen — maar laat ons persoonlijk in broederlijke gemeenschap leven en elkanders welzijn zoeken.

Dat wensch ik. Ik word uw vijand niet, al wijkt mijn denkbeeld over de Kerk in ons Vaderland ver af van het uwe.

Ik lees in het slot van het vóór mij liggend extract uit de notulen ook nog dit: »de Praeses eischt dat ZEW. zich duidelijk verklare omtrent zijn Kerkelijk standpunt«. Nu gij dit gevraagd hebt, ja van mij eischt, wil ik openhartig nog het volgende aan het reeds geschrevene toevoegen.

Ik ben predikant in de Afgescheidene Kerk minder door overtuiging dan door geboorte en opvoeding. Maar ik begon ten laatste met eenigen tegenzin die Kerk te dienen. Niet mijne gemeente te Tiel, waar ik altijd met veel genot heb gewerkt en die ik nog hoogacht en liefheb, maar de Kerk in het algemeen wekt mijne sympathie niet op. Ik gevoelde, dat door mijn blijven in de Afg. Kerk ik direkt of indirekt die Kerk opbouw, en haar bestaan is een afbreken van, een hinderen aan, een oorlog voeren tegen de Hervormde Kerk, en deze beschouwde ik in mijn hart als de historische voortzetting der Kerk in ons Vaderland, en daarom ook nog nooit door God verlaten. Dit gevoelen is niet eerst vandaag of gisteren in mij ontstaan. Aan mijn hooggeachten Vader heb ik het, hoewel het mij zeer moeilijk was, daar ik wist dat het ZEW. als een onzer eerste voorgangers, grieven zou, reeds eenigen tijd geleden geopenbaard. Ik dacht dikwerf: Zal ik het den Kerkeraad te Tiel zeggen, maar werd dan weder door liefde tot de gemeente terug gehouden. Maar ik kan, ik mag niet langer uitstellen U nu alles te openbaren. Iederen dag, dien ik in de Afg. Kerk blijf, herhaal ik een leugen, en bestendig ik een onhoudbaren, dubbelzinnigen toestand, daar ik beginselen moet verdedigen of door mijn standpunt *schijn* te verdedigen, die de mijne niet zijn. Nimmer ben ik vereenigd geweest met wat art. 1 moet zijn van de Afg. Kerkorde: de Hervormde Kerk heeft opgehouden de Kerk van Christus te zijn. Slechts uit kracht van opvoeding en uit hoogachting voor het werk mijner ouders, maar nimmer uit zelfstandige overtuiging ben ik met de waardigheid van Evangeliedienaar in haar bekleed geweest.

Maar de omgang met Broeders uit de Herv. Kerk heeft mijne oogen geopend. Van lieverlede is mijne overtuiging geworteld, bekrachtigd, bevestigd. Ik ben nu dan ook te oud geworden om op de overtuiging van mijn hooggeschatten Vader te leven. Ik gevoel behoefte, zal ik krachtig werken, vóór alle dingen mij uit den halfslachtigen toestand te verlossen, en op een *waar* standpunt te plaatsen. Dat ik van tijd tot tijd reeds schokken gevoeld heb, die mij losmaakten van de Afg. Kerk, zoudt gij kunnen zien uit zelfbekenentissen, die ik reeds vroeger op het papier wierp, maar waarop ik dan later, uit liefde tot mijne werkzaamheid, weder terugkwam. Een ding was er, waarin ik ook met mijn kerkeraad verschilde, en dit was voor mij een hoofdzaak; een hoofdbeginsel; een artikel om te staan of te vallen — ik bedoel de openbare uitoefening der tucht. Ik vonnis niet, maar ik zeg, dat ik niet met haar vereenigd ben. Ik veroordeel niet, maar ik verklaar, dat ik in het Woord Gods niets van de bij *ons* gebruikelijke trappen van censuur vind. (Matth. 18 : 15 volg.) Ik wensch den Bijbel te verheffen boven Dordrecht. En onze Synode bindt en kluistert mij aan Dordrecht en dringt mij mijn geweten te verkrachten op dit punt en op het punt van de niet-toelating van gezangen, naar het gebod van den Heer, Efez. 5 : 19. En meent nu niet, wat ik u bidden mag, dat ik U veroordeel, die anders over het kerkelijk leven en de kerkelijke beweging denkt als ik. Maar constateeren moet ik, dat er tusschen ons eenheid van overtuiging gemist wordt. Zeggen moet ik U, dat wij bij dat diep ingrijpend verschil op den duur niet zullen kunnen samenwerken. Verklaren moet ik mij voor U, dat ik na het openbaar uitspreken mijner gevoelens voor de Synode, gevoelens, die krenkend zijn voor uwe Kerk, eerlijker doe met heen te gaan uit uwe kerkelijke gemeenschap. Ik oordeel uw standpunt niet. Ik zeg eenvoudig, dat ik er mij persoonlijk niet langer mee vereenigen kan. Uwe personen heb ik lief. Ja de gemeente te Tiel, frisch en met een ruime opvatting begaafd, beminde ik zoozeer, dat ik om nog wat bij haar te kunnen blijven,

de belijdenis, die ik U thans doe, misschien langer heb teruggehouden dan de eerlijkheid vorderde. Handelt niet hard jegens mij, vraag ik van U. Laat ons vrienden blijven, die elkanders persoonlijk welzijn zoeken, al verschillen we ook kerkelijk te veel in gevoelen om met elkander voortdurend vereenigd te zijn. Mij dunkt, gij kunt mijn heengaan eenigszins billijken, als gij bedenkt dat mijn blijven nooit tot vermeerdering en aanwas der gemeenteleden gestrekt heeft, en mijn voortdurend blijven wel tot vermindering en verkleining zou strekken. Zegt allen, die mij onverdiende liefde ook in deze Classis be-
wezen hebben, dat ik hen niet vergeet en hartelijk dankzeg.

Mijn hartelijke wensch is, dat Christus onder U moge wonen en Zijne genade rijkelijk onder U uitgestort worde tot verfrissing uwer zielen, tot uitbreiding Zijns rijks.

Ik blijf met hoogachting en heilbede,

Uw in Christus aan U verbonden medebroeder,

J. BRUMMELKAMP,

Leeraar te Tiel, thans te Kampen 27 Sept. 1869.

N A S C H R I F T.

Wij zullen het niet verbergen voor hunne kinderen, voor het navolgende geslacht, vertellende de lofelijkheden des HEEREN, en zijne sterkheid en zijne wonderen die Hij gedaan heeft.

PSALM 78 : 4.

Met dit schoone woord des Heeren vangen de Acta aan van de handelingen van den Kerkeraad der gemeente Herwijnen. De toenmalige scriba schrijft: »Nadat het Israël Gods hier eene worsteling Godes geworsteld had, werkte de Heilige Geest krachtiger in ons midden aan het einde van het jaar 1835, zoodat men bereidwillig werd om den Heere na te volgen en dit naar buiten te openbaren, doordat den 1sten Januari 1836 negen huisgezinnen, bestaande uit negen en veertig zielen, uitgingen van het zoozeer verbasterd kerkbestuur dier dagen.»

Nauwelijks hadden deze families te zamen vergaderd op Zondagmorgen 3 Januari, om de lezing van een predicatie aan te hooren en om onder gebeden en psalmgezang samen te zijn, of men ontving des avonds, door bemiddeling van den veldwachter, den volgenden brief van den Burgemeester.

*Middelen ter wering van
ongeoorloofde godsdienst oefeningen.*

Ter voldoening aan de onder mij berustende missive

van zijn Excellentie, den Heer Gouverneur dezer Provincie, d.d. 30 Juli 1835, No. 4436, Afdeeling onderwijs en ongeoorloofde godsdienstoefeningen, speciaal par. *d* van art. 1 en 2 van genoemde missive, heb ik last om alle ongeoorloofde godsdienstoefeningen, zoolang die niet speciaal van gouvernementswege zijn geauthoriseerd, desnoods met den sterken arm te weren en behalve het formeeren van procesverbaal, uiteen te drijven. Daar het mij heden is gebleken dat gij en diegenen, die zich wanen of noemen zich af te scheiden van het gereformeerd kerkbestuur, heden een dergelijke godsdienstoefening aan uw huis hebt gehouden en daar zulk een vereeniging strijdig is met de wetten van den Staat en aanleiding tot tweedracht en oproer in de gemeente zou kunnen geven, en ik geen kans zie alleen met den veldwachter de buitensporigheden en ongelukken die daaruit voort kunnen komen tegen te gaan, zoo geef ik u zoogenaamde Afscheiders of protesteerenden bij dezen kennis, dat bijaldien op aanstaanden of daarop volgende Zondagen of in de week, gij, waar dan ook in de gemeente, weder een dergelijke vereeniging mocht houden, ik dan den daarop volgenden dag van zijn Excellentie den Heer Gouverneur een sterk detachement dragonders zal verzoeken ter assistentie, om daarmede, het koste mij dan ook wat het wil, uw strijdige handeling tegen te gaan en uwe vergadering uiteen te drijven of procesverbaal daarvan te formeeren.

Ik verklaar u verder dat ik de rustige ingezetenen niet met inkwartiering zal plagen, maar dat ik de dragonders, zoo ik die bekom onder ulieden naar mijn goedvinden zal verdeelen. Bedenkt u daarom ingezetenen! Keert tot de ruste en orde terug! Geloof wat gij wilt,

maar brengt de gemeente niet door uw gedrag in oproer.

Aan WILLEM DE BRUYN,
ENGELTJE DE BRUYN,
DIELIS VAN ZANTE en
verdere Afscheiders te
Herwijnen.

De Burgemeester van Herwijnen,
BOELAART.

Hoewel de kleine Afgescheiden gemeente dezen brief met verslagenheid las, zoo wenschten zij Gode meer te gehoorzamen dan de menschen en maakten dit den Burgemeester per brief bekend. Toen Zijn Edelachtbare daarop een der broeders bij zich liet komen, betuigde ook deze den Burgemeester dat zij niet af zouden laten als gemeente te vergaderen. Er reden dan ook den volgenden Zondag vier dragonders voorbij de woning waar men vergaderde. En hoewel de Burgemeester week aan week dreigde met inkwartiering, de gemeente bleef getrouw iederen rustdag vergaderen. Zoo werden dan de opziens, mitsgaders de huisbaas, gelijk de scriba de onderscheiden broeders noemde, ten wier huize de gemeente samenkam, geverbaliseerd en gedagvaard voor de rechtbank van Tiel, alwaar zij hoofd voor hoofd veroordeeld werden tot 92 gulden boete. De broeders weigerden echter deze boete te betalen, zich niet bewust 's lands wetten overtreden te hebben. En gelijk zij vroeger den Burgemeester per brief ernstig vermaand hadden de Afgescheidenen niet te vervolgen, zoo vermaanden zij nu eveneens de Rechters, hun bekend makende, dat zij niet van plan waren om de boete te betalen, noch om na te laten als gemeente te

vergaderen. Inmiddels voegde de Heere dagelijks tot de uitgeleide gemeente nieuwe leden toe. De Burge-meester ging door met dreigementen, verscheen in de vergadering met twee veldwachters en gelastte de gemeente uiteen te gaan. Zij kon aan dit bevel niet voldoen, en zong van Psalm 25 het 5de en 6de vers, terwijl de Burge-meester met zijn dienaars heenging.

De gemeente zocht kracht bij den Heer der gemeente en hield daartoe den 20sten April met veel zegen voor haar zelve, een vast- en bededag. En de Heere deed haar groeien. Haar vergaderplaats kon de te zamen gestroomden niet meer bevatten, zoodat broeder J. Maas een ledigstaand huis aanbood, dat ingericht werd tot vergaderplaats der gemeente, alwaar men dan ook gedurende eenige rustdagen ongestoord kon samenkomen. De kerkeraad deed inmiddels, overeenkomstig het koninklijk besluit van 4 Juli, opgaaf van tijd en plaats alwaar en van de personen die te zamen kwamen. Deze opgave werd evenwel weer thuis gezonden, wijl ze niet geheel conform het koninklijk besluit was. Maar daar er ook gemoedsbezwaren bij de broeders en zusters waren gerezen om deze opgaaf te doen, zoo besloot men liever de vervolging af te wachten, dan zich onder een juk te krommen, dat vreemd was aan de kerk van Christus. De vervolging bleef dan ook niet uit. Want wederom werden de ouderlingen en de »huisbaas« voor de rechtbank gedagvaard en weder gevonnisd met 92 gulden boete. Men weigerde wederom de boete te betalen en besloot niet te antwoorden op de aanmaning tot betaling. De rechtbank dacht korte metten te maken met de halsstarrigen. Alle boeten werden kortweg overgedragen op den persoon van Van Zante, uitgezonderd die der beide »huisbazen«, en D. van Zante kreeg een

dwangschrift, dat hem nopen moest tot betaling van 463 gulden. Natuurlijk weigerde Van Zante te betalen en daarom werden zijne goederen gerechtelijk verkocht. In October daaropvolgende werd de kerkeraad wederom gedagvaard, met den »huisbaas« J. van Zee, en wederom volgde de gewone veroordeeling. Te zamen werden zij veroordeeld om 556 gulden te betalen. De gemeente, het woord des Heeren: »draagt elkanders lasten« gehoorzamende, verzamelde van de broeders en zusters de som van 380 gulden en restitueerde die aan D. van Zante. In benauwdheid riep men gezamenlijk, met de gemeente van Vuren, den naam des Heeren aan, in een biduur, uitgeschreven tegen 22 November. Tevens werd besloten om niet meer voor de rechtbank te verschijnen en dit den Rechters bekend te maken. Toen de kerkeraad dan ook weer op den 24 Nov. gedagvaard werd, schreef hij aan de Rechters, dat hij van meening was dat het »geen Rechter in politieke zaken toekwam het erfdeel des Heeren te vonnissen«. Deze brief werd den 23sten in Vuren geschreven en geteekend door de kerkeraden en »huisbazen« van Vuren en Herwijnen. Weer werd men veroordeeld tot 556 gulden. Dit werd per brief door de rechtbank van Tiel bekend gemaakt, maar waar de kerkeraad ook besloten had geen brieven meer van de rechtbank te ontvangen, werd deze ongeopend terug gezonden.

De vervolging bleef woeden en helaas ook deze »eerste gemeente« zag weldra in haar midden dat sommige leden van aanzien uit vrees en eigenliefde terugkeerden. Dat waren de »relapsi«, de »renegaten«, of gelijk zij door de Afscheidenen genoemd werden, de »afgekeerden.« Ook de »huisbaas« bezweek en had den moed niet om, toen de veldwachter in de vergadering verscheen, den voorganger-

ouderling door te laten gaan, zoodat men samen ging spreken in plaats van eene vergadering der gemeente te houden. Waar de een evenwel bezweek, werd de ander gesterkt en Dielis van Zante noodigde in tegenwoordigheid van den veldwachter de gemeente uit om des namiddags in zijne woning te vergaderen. Daar was wederom de getrouwe satelliet van den Burgemeester, die weer proces-verbaal opmaakte. Het vonnis van de rechtbank volgde, een boete van 273 gulden. (De kerkeraad was onvoltallig geweest in de genoemde vergadering der gemeente). Waar men niet betaalde volgden wederom dwangschriften, en gerechtelijke verkoop van de goederen van Dielis van Zante 1). Telkens verscheen de veldwachter, al volgde niet immer een proces-verbaal. Eenmaal weigerde de eigenaar van de woning hem toe te laten. Een ander maal, toen een ouderling en een diaken naar Zuilichem waren om aldaar den godsdienst waar te nemen, dewijl de kerkeraad aldaar onder censuur stond 2) gelijk de scriba het uitdrukt — werd proces-verbaal opgemaakt en het vonnis volgde, 273 gulden boete. In Mei van dat jaar verhuisde de gemeente naar een andere woning van D. van Zante, naar een huis, vroeger verhuurd, maar nu ten gebuike aan de gemeente afgestaan. Dit huis was ruim en stil gelegen en dies geschikter.

Werd de gemeente van buiten steeds bedrukt en bedreigd, helaas van binnen werd zij wederom geschokt, omdat nu voor de eerste maal de censuur op een lid der gemeente moest worden toegepast. De Heere wilde dit

1) Zie pag. 14 v.v.

2) Hieruit, en uit hetgeen wij vroeger opmerkten, en uit hetgeen later nog volgt, blijkt dat de reformatie der gemeente van Zuilichem van ouderen datum is dan wij in het jaarboekje lezen.

middel der terugbrenging evenwel genadiglijk voor den betrokken broeder zegenen.

Eindelijk was de lang gedreigde groote dag der vervolging daar, den 21sten Mei, waarvan ik reeds boven melding maakte 1). De gemeente zocht haar sterkte in den Heere, zij vergaderde daartoe in een biduur op den 25sten Mei en geloovende in de belijdenis »van de gemeenschap der heiligen«, had zij zich aanbevolen in de gebeden van de andere uitgeleide kerken in het land. Zij zelve beoefende die door een akte van vrijwillige verbindtenis te aanvaarden tegenover broeder Dielis van Zante, op wiens hoofd de meeste slagen der vervolging waren neergekomen.

Herwijnen had reeds vroeg naast zich, aan de andere zijde van de rivier, een zustergemeente in Zuilichem. Aldaar toch werd den 27sten October de kerkeraad bevestigd door Ds. H. P. Scholte, ten huize van Gijsbert van Wijgerden, den man wiens naam reeds voorkomt onder de ondertekenaars van het adres der Synode van de Christ. Afsch. Geref. Kerk, vergaderd te Amsterdam, aan Zijne Majesteit Willem I, 1836. Vóór dezen kerkeraad, was er te Zuilichem reeds een geweest, maar die was, gelijk wij boven zagen, gecensureerd. Waarlijk, ieder die een weinig bekend is met den toestand van vele gemeenten, ja van bijna iedere gemeente dier eerste dagen en jaren, na de Reformatie, ziet zeer goed, dat haar gezegende gevolgen niet aan die eerste »Afscheiders« te danken zijn, maar alleen aan den Koning der Kerk, die zijn zondig volk tot groote dingen wil gebruiken.

Geheel op het onverwachts werd den 8sten Nov. '37 Willem de Bruijn gevankelijk naar Tiel gevoerd, omdat

1) Zie pag. 21 v.v. In de officieele stukken worden de schrijfwijzen Van Zanten en van Zante voor de naam dezer familie door elkaar gebruikt.

hij steeds geweigerd had een boete van 92 gulden te betalen, waartoe hij reeds in het begin van '35 veroordeeld was, aangezien ook hij werd aangezien een »huisbaas« te zijn. Hij meende deze boete niet te mogen betalen, daarom liet hij zich gevangen zetten. Hij was veroordeeld tot zes maanden gevangenisstraf. Daar deze tijd den 6den Mei '38 verstreken zoude zijn, zoo dacht men in Herwijnen den gevangen broeder af te halen. Maar den vorigen dag zeide de gevangenebewaarder dat er geen sprake kon zijn van loslating, aler de boete betaald zou zijn, want die gevangenisstraf was immers slechts een middel om tot die betaling te dwingen. Dit veroorzaakte een groote beroering onder de broederen. De kerkeraad besloot een biduur af te zonderen, »om den Heere te smeeken dat Hij den raad en het voornemen der goddeloozen mocht vrijdelen, en de Heere liet zich van zijn volk verbidden«, want de gevangen broeder werd den 13den Mei uit de gevangenis ontslagen. Toen deze broeder thuis kwam was het voor de gemeente, zoo schrijft de scriba, alsof wij droomden. Voor deze weldaad werd de Heere gedankt in een gemeenschappelijk dankuur, daartoe afzonderlijk bepaald.

Wanneer men het voorrecht heeft, gelijk schrijver dezes, om de handelingen van den kerkeraad, van bladzijde tot bladzijde te lezen, dan kan men zich zoo goed voorstellen, dat deze tijden van vervolging toch weldadig werkten voor het leven der gemeente. Men bad en smeekte te zamen. Men dankte en jubelde te gader. En toch ook deze moeilijke wegen op zich zelf zijn nog niet in staat om het onbekeerlijke hart op den rechten weg te leiden. Immers telkens lezen wij in die zelfde acta van de uitoefening der censuur. Allerlei zonden

moesten bestreden. Was het niet evenzoo in de eerste Christen-gemeente? Is het te verwonderen? Zou men met die zonden der »afscheiders» aan komen dragen om het werk der Afscheiding in een verkeerd daglicht te stellen? Wijzen juist deze veelvuldig voorkomende gevallen, waarin de kerkelijke tucht moest uitgeoefend, niet op het algemeen heerschend bederf van het godsdienstig leven dier dagen, een bederf zoo diep, dat de gemeenten, die zooveel moesten lijden en prijsgeven om des geloofs wille, toch nog in haar eigen midden met allerlei ergerlijke zonden hadden te worstelen? Die de geschiedenis van de kerk der Reformatie in Genève, gedurende de eerste jaren van haar bestaan, maar eenigszins kent, weet hoe Calvijn te worstelen had met het »libertinisme« dat nog in haar midden nawerkte uit vroegere dagen van het diep bederf van Rome's kerk. Er wordt bijna geen enkele zonde genoemd in het formulier van het heilig Avondmaal, die in deze gemeente van Herwijnen geen voorwerp was, voor en na, der kerkelijke tucht. Wat was de trouwe vervulling van het ambt van den kerkeraad toch zwaar! Waarlijk die mannen worden voor mij helden des geloofs, zij hebben honderden en nog eens honderden aan boete betaald; vrijwillig smaad en vervolging doorstaan; dan werd nog het broederhart, neen meer, het hart van herders, die trouw de wacht houden bij de kudde, aan hunne zorge toevertrouwd, zoo menigmaal smartelijk gewond en toch werden zij immer, wanneer zij door de gemeente tot dat ambt geroepen werden, bereid gevonden om die roeping op te volgen. Wat beschamend voor onzen tijd, waar in meerdere gemeenten de verkozen ambtsdragers, schijnbaar met het grootste gemak bedanken, wij zouden liever zeggen, weigeren, om de roeping der gemeente op te volgen.

Deze mannen broeders moesten naast het vele dat zij duldden, ook veel doen. Immer den dienst des Woords waarnemen, catechiseeren, huwelijken inzeggen, en geregeld huisbezoek doen. Het is stellig dat de Heere ze ook menigmaal ruime verkwikking heeft gegeven. De gemeente breidde immer uit. Velen kwamen tot haar over. In het jaar '39 deden reeds 17 jongelieden belijdenis des geloofs voor den kerkeraad. En bij menig geval van uitoefening der tucht werkte deze rijk gezegend.

Den 8sten Februari trof de gemeente een zeer gevoelige slag door het afsterven van Dielis van Zante; zijn vrouw die zooveel met hem geleden had, was hem twee jaar reeds voorgegaan in den dood. De scriba herinnert zijn dood met de volgende woorden: »Den 19^{den} Mei stierf de eerwaarde ouderling Dielis van Zante, na veel worstelingen voor het heil der Kerk en veel strijd des ongeloofs over zijn eigen staat; door de genade des Heiligen Geestes echter zoo in de ruimte gesteld, dat hij als een andere Mozes van de Nebo over de Jordaan des doods mocht henenschouwen, zoodat hij met vreugde het stof des lichaams aan het stof der aarde konde wedergeven, waaruit het genomen was. En dus, van hem mag gezegd worden: Let op den vrome, en ziet naar den oprechte want het einde van dien mensch zal vrede zijn.«

Door den dood van dezen ouderling en door de uitbreiding der gemeente zag men verlangend uit naar een eigen predikant, die dan ook in '43 werd beroepen. Herwijnen's eerste leeraar was Ds. G. J. Raidt, die de gemeente heeft gediend van 28 Juni 1843—28 Februari '48. Ds. Raidt werd tot zijn dienstwerk ingeleid door Ds. P. Dijksterhuis van Dordrecht. In het jaar '42 was een geschikte kerk met pastorie aangekocht.

Het is zeer vreemd, dat juist tot op den datum, dat Herwijnen zijn eerste leeraar kreeg, van alle dingen de kerk bēlangende, nauwkeurige acta zijn opgesteld en dat van al de handelingen des kerkerads onder den eersten predikant geen acta zijn opgesteld. Schier onverklaarbaar!

Onder den tweeden predikant Ds. G. B. Mos veranderde zulks onmiddellijk. Van toen af werden de acta van iedere vergadering van den kerkerad in goeden vorm, artikelsgewijze opgesteld en onderteekend door den predikant en den scriba. Ook de acta van de vergadering der kerkvisitatoren met den kerkerad werden nauwkeurig opgesteld en door deze beide laatsten geteekend.

Onder Ds. Mos schijnt de gemeente rijk gezegend te zijn geworden, hetgeen zich openbaarde in een krachtig ordelijk leven naar binnen en naar buiten. In deze jaren dringt de gemeente er reeds bij de Overheid op aan, dat zij de kermis zou afschaffen. Nu greep de kerkerad moed om een request in te dienen bij de Tweede Kamer, opdat deze Hooge Regeering het geleden onrecht herstelde, der gemeente aangedaan, voor zooverre dat te herstellen was, door namelijk de boete terug te betalen aan de familie van wijlen D. van Zante. Uit de geschiedenis dezer jaren blijkt hoe juist de Chr. Afg. Gemeente een der machtigste factoren was, die heeft bijgedragen tot het heerlijk feit, dat hier en daar in den lande, met ongemeene opofferingen Christelijke scholen verzezen.

Bij de Grondwet van 1848 werd vrijheid van onderwijs, toegestaan en al had zij het bedenkelijk art. 194, waarin het: »Er wordt overal in het Rijk van Overheidswege voldoende openbaar lager onderwijs gegeven,« de zinsneē was, die dienen moest om de vrije school zooveel mogelijk tegen te werken, meer dan een Chr. Afgesch. Gemeente

peinsde toen reeds over de stichting eener Christelijke school, ja ging tot de daad zelve over. Voor '50 werd reeds in den boezem van Herwijnen's kerkeraad gesproken over de wenschelijkheid om in haar bezit te komen, ernstig gedelibereerd. Dit onderwerp kwam meer dan eens ter sprake. Ja zelfs lag in de vergadering van 7 Mei 1852 een brief ter tafel van meester A. B. Valk van Schoonhoven, die te Herwijnen wenscht te komen als »schoolmeester”. Lang werd over deze zaak gesproken, helaas het meerendeel van den kerkeraad »keurde het af om met de school voort te varen en besloot om bovengenoemden heer af te schrijven.« Hoe jammer! Meer dan vijftig jaren zijn sinds verlopen en nog heeft Herwijnen geen Christelijke school. Hoe is het mogelijk! Gode zij dank, de geruchtmakende liberale couranten hebben in hun schrijven over hetgeen de huidige leeraar van Herwijnen zou gezegd hebben in een schoolrede, door hem uitgesproken l.l. winter in het gebouw der Ned. Herv. Kerk te Herwijnen, de liefhebbers der Christelijke school verblijd. Er is roering onder de geesten gekomen en wij hebben gegronde redenen om te verwachten dat wat voor meer dan vijftig jaar waarschijnlijk reeds had kunnen geschieden, nu zeker weldra een heerlijk feit zal zijn.

Herwijnen is als gemeente van de eerste jaren der scheiding zeer bevoorrecht geweest boven talloos vele harer zusten-gemeenten in Gelderland: zij toch droeg in geen enkel opzicht het stempel der Geldersch-Overijselsche richting in de scheiding. Bij haar geen zweem van de willekeur in de kerkregeering, waardoor de gemeente van Tiel zoo lang treurig vermaard is geweest. Bij haar, van de eerste jaren harer openbaarwording als Gereformeerde kerk, het duidelijk karakter dier kerken. De kerkeraad

wenschte nauw te leven naar de Dordtsche kerkorde. Niets van de Independentistische vrijheden van de meeste der andere kerken van Gelderland. Ook hier had men wel is waar de eerste jaren nog een kerkvoogd, maar aan den anderen kant traden hier de ouderlingen en diakenen geregeld om de twee jaar af, dan werden zij, profijtelijkheidshalve, wederom herkiesbaar gesteld, met twee tegen-candidaten, uit welke dubbeltallen, door den kerkeraad gemaakt, de gemeente alsdan koos. Ja zelfs werd in het midden van den kerkeraad overwogen of de herkozen broeders ook wederom opnieuw met het daartoe in de kerken vigeerende formulier moesten bevestigd worden. Men achtte zulks overbodig. Evenwel de overweging dezer vraag zegt reeds veel. De geschiedenis onzer kerken zoo nalezende, merkt men van tijd tot tijd, dat vele praktijken die in de laatste jaren als geheel nieuw worden geprezen of uitgekreten, toch zulks bij nauwkeuriger kennis van de geschiedenis in geenen deele blijken te zijn.

Hoe dit ook zij, Herwijnen is een gemeente die zeer bevoorrecht is geweest onder de uitgeleide gemeenten. Of haar ontwikkeling in latere jaren daarmede gelijken tred heeft gehouden, betwijfelen wij ten zeerste. Daarbij denk ik aan de geschiedenis eener Christelijke school in haar midden.

Hoewel zij een Geldersche gemeente is, verschilde zij ten eenenmale van die gemeenten, zij leefde dan ook in kerkelijk verband met die van Zuid-Holland. Zij behoorde tot de classis Gorinchem. Dit was mede het geval met de kerken van Zuilichem, Pouderoyen, Well en Gameren. Deze indeeling was niet zooals het behoorde. Dwaas is echter degene die daarover de oude Chr. Ger. Kerk hard zou vallen. De omstandigheden schenen deze classikale

indeeling gewenscht te' doen zijn. Immers naast deze gemeenten, waarbij oorspronkelijk ook Haaften als zelfstandige gemeente behoorde, dat thans behoort onder Gameren, waren er in heel de Betuwe geen andere Christel. Geref. Kerken dan de eigenaardige gemeente van Tiel, de zeer zwakke gemeenten van Ommeren en Opheusden. Deze laatste gemeente wordt nog immer in het »jaarboekje« opgegeven als zelfstandig te bestaan, hetgeen helaas het geval niet meer is. De weinige overblijvende leden dier gemeente behooren thans tot Zetten. Er was dan bijna ook geen gemeenschap tusschen deze gemeenten en die van Tiel enz., gelijk duidelijk bleek uit de geschiedenis van Tiel en Ommeren. Voor Tiel schenen wel de Ned. Herv. Kerken uit de omstreken te bestaan, niet de Chr. Gereformeerde Kerken van de Bommelerwaard en de Beneden-Betuwe.

Wij zijn evenwel dankbaar dat door de actie in en na '86, eenige kleinere en grootere kerken tot openbaring kwamen, als die van Zaltbommel, Geldermalsen, Hoenzadriel en Rossum. En dat ook Culemborg's gemeente eigenlijk wel gerekend kan worden tot openbaring gekomen te zijn in die jaren, daar haar kleine Chr. Geref. Kerk en haar meeste leden zich afscheidde van de vereenigde kerken na '92. Na '92 kwamen dan ook alle de kerken van de Neder-Betuwe en de Bommelerwaard in haar natuurlijk verband tot elkander te staan, samen vormende de eene classis Tiel. Of dit aan deze kerken ten goede is geweest, zal de geschiedenis eerst later meer duidelijk aan het licht brengen. Wij kunnen nu reeds zeggen, ongetwijfeld. Eens bezat de classis Tiel één leeraar, thans acht; zij is zwak, zeer zwak. Door allerlei omstandigheden, ik wil er slechts één noemen. De ge-

meentjes onzer classis, sommige althans, hebben zoo lang de geregelde bediening des Woords, door een eigen predikant gemist, ze waren zoozeer aan zich zelve overgelaten, ze stonden zoo zwak naast elkander en als het ware, zoo geheel op zich zelve. En nu weet gij misschien, dat een denneboom, al is hij in een voor zijn groei gunstigen bodem geplant, al schiet hij eerst met kracht op, toch nooit welig tiert, wanneer hij alleen staat; dan alleen wanneer hij in gezelschap staat, schiet hij krachtig in de hoogte, alleen staande, heeft hij te veel van wind en storm te verduren. Welaan, zoo gaat het ook met onze kerken, ze hebben elkander in de stormen van noode, zij groeien wanneer zij genabureerd zijn. En die steun ontbrak zoozeer aan de kerken onzer classis, ze stonden zoo geïsoleerd.

Maar God heeft naar Zijne kerken alhier omgezien. Door de actie van '86 kwam er op genoemde plaatsen weer de openbaring der Gereformeerde kerk, en bij de reeds bestaanden, kwam nieuw en ander bloed. Bloedsmenging is immer goed voor de vorming van een nieuw geslacht. Daarom zijn wij mede dankbaar dat wij na de vereeniging van '92, niet alleen in ons natuurlijk verband zijn gezet, maar ook in grootere getale zijn te zamen verbonden. Hoe gaarne zouden wij Ommeren en Opheusden nog onder ons geteld hebben!

Nu staan de dennen dichter bij elkander. Daar is nog wel veel open veld tusschen ons, maar een den plant zich zelf voort, wanneer de wind zijn zaden strooit. Wanneer de adem des Geestes Gods ook weer ruischt door onze kerken, waarom zouden wij dan niet mogen hopen, dat ook op die open plekken weer nieuwe dennen wortelen schieten en een stam opwaarts doen rijzen? Dan zullen wij al vooruitgaande sterker worden in onze classis, en hare historie zal rijker worden, dan zij nu al reeds is.

